

Шарль Пепен

ПЕРЕВАГИ ПОРАЗОК

Усі прагнуть успіху.. Аж так хочуть узагалі
уникнути поразок, які насправді допомогли б
замислитись і знайти власний шлях. Саме
про це розповідає філософ.

ELLE

Charles Pépin

Les VERTUS de L'ÉCHEC

Шарль Пепен

ПЕРЕВАГИ ПОРАЗОК

Харків

Vivat
ВИДАВНИЦТВО

2019

УДК 159.9
П24

Серія «Саморозвиток»

Опубліковано за спеціальним узгодженням з *Allary Éditions*
із призначеним агентом *2 Seas Literary Agency*
та спільним агентом *Anastasia Lester Literary Agency*

Перекладено за виданням:
Pépin, Charles. *Les Vertus de l'échec* / Charles Pépin. —
Paris : Allary Éditions, 2016. — 256 p.

Переклад з французької *Євгенії Голобородько*

Дизайнер обкладинки *Олена Мишанська*

Пепен Ш.

П24 Переваги поразок / Шарль Пепен ; пер. з фр. Є. Голобородько. —
Х. : Віват, 2019. — 192 с. — (Серія «Саморозвиток», ISBN 978-966-
942-827-1).

ISBN 978-966-982-496-7 (PDF)

ISBN 978-966-942-827-7 (укр.)

ISBN 978-2-37073-012-1 (фр.)

Що спільного у Шарля де Голля та Стіва Джобса, Сержа Генсбура та Дж. К. Роулінг, Томаса Едісона та Вінстона Черчилля? Усі вони зазнавали поразок, перш ніж стали успішними. Їхні приклади ніби підказують нам: сила полягає не в одній невдачі, а в їх різноманітті. Існують поразки, що дають нам силу не сходити зі свого шляху, і ті, що спонукають нас його змінити. Є провали, які формують із нас бійців, роблять нас мудрішими, звільняють час для інших справ. Розповідаючи історії успіху відомих людей крізь призму вчень Ніцше, Фрейда та інших визначних філософів, автор цієї книжки навчить вас досягати успіху, протистояти невдачам і перетворювати поразки на перемоги, щоб жити повноцінно і здійснити свої мрії.

УДК 159.9

ISBN 978-966-982-496-7 (PDF)

ISBN 978-966-942-827-1 (серія)

ISBN 978-966-942-827-7 (укр.)

ISBN 978-2-37073-012-1 (фр.)

© Allary Éditions, 2016

© ТОВ «Видавництво “Віват”», видання
українською мовою, 2019

Вступ

Що спільного в Шарля де Голля, Стіва Джобса та Сержа Генсбура? Що об'єднує Дж. К. Роулінг, Чарлза Дарвіна і Роджера Федерера, а також Вінстона Черчилля, Томаса Едісона й Барбару?

Усі вони відомі своїм неймовірним успіхом? Так, але не тільки. Перш ніж здобути успіх, вони зазнали поразок. Краще сказати так: вони досягли таких висот саме тому, що колись їм щось не вдалось. Якби реальність не ставила їм перешкод, якби вони не знали нещастя, якби невдачі не дали їм переосмислити власний досвід і спалахнути з новою силою, вони не досягли б того, чого досягли.

З початку Першої світової війни до середини Другої Шарль де Голль зазнавав невдач протягом 30 років. Та саме завдяки їм він зміцнив характер і збагнув свою мрію: втілити в життя «власне уявлення про Францію». Коли вітер історії на-решті змінив напрям, де Голль був готовий. Невдачі загартували його, підготували до бою.

Томас Едісон стільки разів зазнавав поразок в експериментах, перш ніж винайшов електричну лампочку, що його колеги дивувались, як

він зміг пережити «тисячі “поразок”». «Я не провалювався тисячі разів, я успішно виконав тисячі експериментів, які не спрацювали», — відповідав винахідник. Томас Едісон знав, що науковець навчається, тільки помиляючись, а кожна виправлена помилка — це крок до істини.

Серж Генсбур складно пережив відмову від кар'єри художника, на яку себе прирік. Зі смаком поразки на вустах він звернувся до менш важливого для нього виду мистецтва — музики. Однак саме вона звільнила його від стресу, який він відчував як живописець. Його таланти автора і виконавця пісень, власний стиль Генсбура, дав митцю полегшу, що також є дітям поразки.

Коли ми сьогодні спостерігаємо за тенісною грою Роджера Федерера, нам важко уявити, скільки разів він програвав іще в підлітковому віці та яку нестримну лють відчував через це. Незрідка глядачі бачили, як у нападі гніву він жбурляв свою ракетку. Та саме протягом цих років він ставав тим, кого згодом назвали найкращим гравцем усіх часів. Якби не така кількість програних матчів і розчарувань, він не залишався би протягом тривалого часу номером один у світі. Його легендарна гра за принципом

фейр-плей¹ і легка елегантність не є природженими: вони були відпрацьовані й удосконалені.

Чарлз Дарвін спочатку покинув вивчати медицину, потім теологію. Натомість він вирушив у тривалу подорож на кораблі «Бігль», що й вирішило надалі його долю як дослідника. Без невдалого досвіду навчання Дарвін ніколи не вирушив би в мандрівку, що змінила його життя, і, як наслідок, не сформулював би теорію походження людини.

На початку кар'єри перед співачкою Барбарою зачинялись двері не одного кабаре. Коли ж вона мала нагоду виступити, публіка її обсвистувала. Слухаючи зараз її прекрасні пісні, написані вже значно пізніше, ми відчуваємо її життєву силу та співчуття через приниження, яких вона зазнала. Якби з життєвого шляху Барбари забрати її невдачі, ми позбавили б себе найкращих пісень із її репертуару.

Наведені приклади вже підказують нам: сила полягає не в одній невдачі, а в безлічі таких.

Є поразки, що загартовують силу волі, є ті, що дають полегкість. Існують поразки, що дають

---

¹ *Fair play* («чесна гра») — збірка етичних та моральних законів, заснованих на благородстві, справедливості й честі в спорті. (Тут і далі прим. пер.)

нам силу не сходити зі свого шляху, і ті, що спонукають нас його змінити.

Є провали, які формують із нас бійців, роблять мудрішими, звільняють час для інших справ.

Невдача — осердя нашого життя, печалі й успіхів. Дивно, що це питання майже не розглядають мислителі. Почавши працювати як філософ, я вирішив шукати те, що із цього приводу говорили мої колеги з минулого. Як же я здивувався, коли зрозумів, що вони обмаль цікавилися цією темою. Здатні мислити про утопію і реальність, про «гарне життя» і боротьбу зі своїми страхами, про відмінність між тим, чого ми хочемо і що можемо, вони могли б написати безліч робіт на тему поразок і роздумів, на які вони нас спонукають. Але такого не сталося. Немає жодної філософської роботи на цю тему. Немає думок Платона чи картезіанських розважань щодо сили невдач. Немає й ідей Гегеля щодо діалектики на тему поразок. А тема ж така бентежна, бо провал має особливі стосунки з нашими життєвими перипетіями.

На своїх конференціях я зустрічаю багато підприємців і найманих робітників, що непокояться через банкрутство, звільнення чи втрачені можливості. Деякі з них пройшли свої дитячі роки, підлітковий вік, навчання та початок

професійного життя, не зіткнувшись із відчуттям поразки. Я наголошую на тому, що саме таким людям і найтяжче розкрити себе.

У той час, коли викладав філософію в ліцеї, я часто бачив учнів, засмучених через погані оцінки. Імовірно, їм ніколи не говорили, що люди помиляються. *Ми можемо помилятись*. Це проста й очевидна істина. Звірі не помиляються, позаяк усе, що вони роблять, продиктовано їхніми інстинктами: їм нічого не залишається, як підкоритись своїй натурі й не збиватися з курсу. Щоразу, як пташка будує своє гніздо, вона виконує роботу ідеально. Вона інстинктивно розуміє, як це треба робити. Вона не вчиться на своїх помилках. Ми ж, помиляючись і провалюючись, оприявнюємо нашу людську сутність: ми і не тварини, що керуються своїми інстинктами, ані ідеально запрограмовані роботи, ані боги. Ми можемо зазнавати невдач, адже ми люди і ми вільні: вільні помилятися, виправлятися і вдосконалюватися.

Утім, тема провалів інколи згадується в роботах філософів. Опосередковано античні стоїки вчать нас мудрості прийняття і радять не додавати другого лиха до першого. Ніцше казав так: «Якщо хтось і не може позбутися власних кайданів, а проте в цьому може другові допомогти». У творах екзистенціаліста Сартра можна також простежити ось таке: якщо ми все

життя розвиваємось, якщо, як пише Сартр, ми не замкнені у власній сутності, то помилки дають нам силу наблизитися до майбутнього й віднайти себе. Башляр уже ширше описує це питання, адже він визначає генія як такого, що має в собі снагу виконати «психоаналіз первинних помилок». Такі є думки філософів, але цього не досить. Нам треба віднайти мудрість невдач, яку можна розгледіти у творах письменників чи в досвіді психоаналітиків, у священних текстах або мемуарах великих людей, у надихаючих роздумах музикантів на кшталт Майлза Девіса, у життєвих уроках таких людей, як Андре Агассі, чи у неймовірній поезії таких поетів, як-от Редьярд Кіплінг.

ПОРАЗКА ЯК СТИМУЛ ДО ШВИДКОГО НАВЧАННЯ:

французьке питання

Ми перебуваємо в місті Тарб, що у Франції, у самому розпалі зими 1999 року. Перед нами тринадцятирічний іспанець. Щойно він програв півфінал тенісного турніру Маленьких чемпіонів неофіційного чемпіонату світу у віковій категорії від 12 до 14 років. Француз, із яким він змагався і який згодом виграє турнір, народився того самого року та має таку саму статуру. А проте він легко здобув перемогу. Юного таланта звати Рішар Гаске — «маленький Моцарт французького тенісу». Експерти твердять, що ніколи ще жоден гравець не досягав такої майстерності у цьому віці. Уже в дев'ять років він потрапив на обкладинку часопису *Tennis* із заголовком «Чемпіон, на якого чекає Франція». Його бездоганні рухи, спритність одноручного бекгенда й агресивність гри завдавали ударів по

самооцінці супротивника. Потиснувши руку Рішару Гаске, підліток з Мальорки переможений звалюється на стілець. Його звали Рафаель Надаль.

Того дня Надаль не став чемпіоном світу у своїй віковій категорії. Кожен, хто сьогодні перегляне цей матч (він є на *YouTube*), буде вражений агресивною грою Рішара Гаске: він завчасно готовий до удару й подає своєму суперникові кручені м'ячі. Такий емоційний спосіб подачі нагадує і про подальший успіх Рафаеля Надалья: він завоює перше місце на наступному чемпіонаті світу й залишатиметься його володарем протягом років, вигравши 60 турнірів, 12 із яких — перемога на турнірі Великого шолома. Рішар Гаске став великим гравцем — він посів сьоме місце серед тенісистів у світі. Однак до сьогодні так і не виграв жодного турніру Великого шолома і загалом здобув тільки дев'ять титулів. Хай які були його подальші досягнення, його кар'єра не зможе дорівнятися до кар'єри іспанського тенісиста. Виникає запитання: що саме вплинуло на такий розвиток подій?

Ми зможемо дати відповідь, звернувшись до спортивного досвіду Рафаеля Надалья. В юності він зазнав багато поразок: програні матчі, неможливість удосконалити класичний форгенд,

1. Поразка як стимул до швидкого навчання

що змусило його винайти власну техніку удару справа, коли ракетка, ніби ласо, спритно рухається вгору після удару, що і стало його візитівкою. Після поразки в матчі з Рішаром Гаске вони ще 14 разів грали разом. Рафаель Надаль виграв усі 14 матчів. Безперечно, після тієї самої гри іспанець зацікавився тактикою суперника та глибоко проаналізував її зі своїм дядьком і тренером Тоні Надалем. Немає жодних сумнівів, що, програвши того дня, він здобув більше ніж перемогу. Можливо, він здобув навіть більше, ніж міг би мати за десять перемог. Імовірно, тоді від Рішара Гаске він запозичив агресивну техніку, на яку також був здатен. Я впевнений: ця поразка була потрібна Надалю, щоб швидше віднайти свій талант. За рік після програшу французу він усе-таки виграв турнір Маленьких чемпіонів.

Можливо, саме в цьому і полягає проблема Гаске: з його перших кроків на тенісному корті й до 16 років він завойовував успіх із неймовірною легкістю.

А що, коли за свої безцінні роки навчання він не зазнав потрібної кількості поразок? Що, коли він почав програвати занадто пізно? Що, коли, майже не програвучи, він втратив досвід реального життя, яке створює перешкоди, змушує нас замислитися над ним, аналізувати його, життя, яке дивує нас своєю природою? Успіх

приємний, але він не такий рясний на досвід, як невдача.

Існують перемоги, що не дають такого виграшу, як поразки, — парадоксальний вислів, але, думаю, у ньому сховано таїну людського існування. Треба спішити зазнавати невдач, бо вони змушують нас стикатися з реальністю частіше, ніж успіхи. Адже дійсність чинить нам опір, і ми її розглядаємо зусібіч. У ній знаходимо трамплін для свого стрибка у світ.

Вивчаючи дії, що давали успіх засновникам стартапів, американські теоретики з Кремнієвої долини звеличують методику *fail fast* («швидкий провал»), вона ж *fail fast, learn fast* («швидко провалився, швидко навчився»), — щоб підкреслити переваги невдач, із якими ми рано стикаємося на своєму життєвому шляху. Під час років навчання наш мозок жадає знань, він здатен одразу ж учитися на тому, що йому протистоїть.

Дослідники повідомляють, що підприємці, які рано зазнавали провалу й таким чином здобули знання, досягали успіху швидше, ніж ті, хто не знав поразок. Вони наполягають, що їхній досвід, навіть невдалий, дав їм змогу прогресувати швидше, ніж будь-які теоретичні знання.

Якщо вони мають рацію, тоді зрозуміло, чого бракує усім старанним студентам, серйозним і порядним, які опиняються на ринку праці, жодного разу не схибивши. Чого вони навчилися, дотримуючись правил і успішно виконуючи інструкції? Чи не бракує їм відчуття стрибку в невідоме, швидкості реакції, такої вирішальної у нашому мінливому світі?

Моя професія викладача філософії часто давала мені змогу досягнути переваги ранніх поразок, їхню силу, що допомагає швидше досягти успіху.

У школах починають вивчати філософію лише у випускному класі. Учні запрошують самотужки поміркувати так, як ніколи раніше вони цього не робили, завдяки своїм знанням переосмислити ще невідому їм свободу, наважитися поставити під сумніви найважливіші питання нашого існування. За 20 років викладання філософії я можу впевнено стверджувати, що краще з ганьбою провалити свою першу контрольну роботу з філософії, ніж дістати середню оцінку і не замислитися. Перша погана оцінка змусить ужити радикальних заходів, щоб змінити прикру ситуацію. Краще відразу завалити завдання і поставити собі чесні запитання, ніж успішно його скласти, не розуміючи чому, — прогрес буде набагато швидший.

Засвоїти філософію через помилки, що із ними стикаємося й аналізуємо під час навчання, легше, ніж через успіхи.

Я тривалий час викладав студентам філософію під час літньої підготовки до вступу в Інститут політичних досліджень. Там вони охрестили предмет «суспільними науками». На інтенсивні курси приходили учні, майже усі з них випускники, а заняття відбувались у квітучому парку Со при ліцеї Лаканаль. Курси починались у середині липня і тривали п'ять тижнів, а вступні іспити були призначені на кінець серпня — початок вересня.

Тут я помітив схожу тенденцію, але за короткий проміжок часу. Часто ті, хто починав літнє навчання з гарними оцінками, наприкінці літа провалювали вступні іспити. І навпаки, чимало тих, хто на початку курсів діставав жахливі оцінки, за п'ять тижнів успішно складали екзамени зі вступу до навчального закладу на вулиці Сен-Гійом. Через свої поразки, через таку «кризу» на початку навчання вони мали шанс зустрітися з іще невідомою їм реальністю, а ті, хто мав середні оцінки, так нічого й не второпали. Провали привели абітурієнтів до тями, поки всі інші дрімали серед своїх маленьких успіхів. Такого досить короткого терміну — п'ять тижнів — вистачило, щоб довести: переосмислена невдача може бути кориснішою, ніж її відсутність.

Краще припускатися помилок рано й рано їх виправити.

І якщо такий погляд на ситуацію може здаватись очевидним, то у Франції він усе ще малопопулярний. Тимчасом як американські теоретики сформували концепцію *fast fail* про переваги ранніх невдач, у Франції, навпаки, описали поняття *fast track*, що означає якомога швидше стати успішним, рано стати на шлях (*track*) тріумфів. Багато у чому французи намагаються здобути перемоги саме таким шляхом. Ми насправді є хворими внаслідок ідеології *fast track*.

У Сполучених Штатах, Великій Британії, Фінляндії, Норвегії підприємцям, політичним діячам та спортсменам подобається на позір виставляти поразки, яких вони зазнали на початку своєї кар'єри і які вони люблять так шалено, немов воїни свої шрами. На нашій батьківщині ми натомість надаємо значення своєму життю завдяки отриманим дипломам, поки ще живемо разом із батьками.

Працюючи в компаніях, я часто зустрічав робітників чи менеджерів, що відрекомендовувались як *HEC 76*, *ENA 89* або *X 80*, тобто вони захистили диплом Вищої школи економіки 1976-го, диплом Національної школи адміністрації 1989-го чи Політехнічної школи 1980 року. Щоразу це мене дивувало. Послання тут

зрозуміле: «Диплом, який я здобув у 20 років, надає мені ідентичності, а моєму життю — значущості». Це протилежність ідеї *fail fast*: вони не провалились рано, але рано досягли успіху. Неначе можливо, а також бажано раз і назавжди захистити себе від будь-якого ризику, обрати кар'єрний шлях і визначити все своє існування досягненням, завойованим у 20 років. Як не бачити у цій одержимості дипломами страху перед життям, реальністю, з якою, на щастя, ми не перестаємо стикатись і з якою помилки дають нам змогу стикатися частіше. Ситуація з Рішаром Гаске і Рафаелем Надалем підтверджує, що інколи варто якомога раніше зійти зі шляху перемог. Це буде доказом нашого уміння протистояти перешкодам. Це ще одна перевага поразки: треба впасти, щоб навчитися підводитись. Отже, помиляймося рано.

Навіть у національній освіті ми бачимо згубний ефект ідеології *fast track*. Викладачів поділяють на дві категорії. Ті, хто не здобули агреже¹ і проходять лиш іспити *CAPE*², викладають 18 годин на тиждень. А ті, хто здобув агреже, викладають

---

¹ Учений ступінь на право викладання в ліцеях та університетах.

² *Certificat d'aptitude pour l'enseignement secondaire* — свідоцтво про спеціальну професійну підготовку викладачів середньої школи. Викладання у середній школі потребує меншої компетенції, ніж у ліцеях чи університетах.

14 годин на тиждень, а їхня робота оплачується краще. Така дискримінація накладає відбиток на всю їхню кар'єру. Чи варто говорити, що ми дуже далекі від ідеї *fast fail*... Хто не зміг здобути агреже у 22 роки, ті розплачуватимуться за це до кінця свого життя, працюючи за меншу платню. Така система є абсурдною і перекреслює значення досвіду.

Не дивно, що у Франції ліцеїсти мають уже з першого року навчання визначитись, яку спеціалізацію вони оберуть на другому році навчання. І тому вони тривожаться, що їхній вибір виявиться хибним¹. Їм навіть немає ще 16 років, а їх уже застерігають від помилкового вибору. Краще було б їх заспокоїти і сказати, що вони знайдуть себе скоріше, якщо почнуть помилятися, що саме помилки розвиватимуть їх швидше, ніж досягнення. Краще їм розповідати про той день, коли Надаль виграв, програвши Гаске, або про спосіб, який застосовують викладачі, набираючи кандидатів на медичний факультет Бостонського університету. Оскільки абітурієнтів, що хочуть вивчати медицину, забагато і всі вони мають необхідні якості, викладачі віддають перевагу кандидатам, які... вже допустилися помилок. Серед найбільш цінних

---

¹ Французи починають навчатися в ліцеї в 15 років, і навчання триває три роки. На другому році вони вже мають обирати собі фах.

кандидатів — ті, хто вже навчався на іншій спеціальності, яка їм не згодилась, і вони вирішили «піти» у медицину. Викладачі вважають, що такі помилки у виборі професії дають нагоду швидше подорослішати і скоріше знайти своє призначення — тобто ліпше пізнати себе. Таким чином вони зменшують ризик зарахувати на навчання тих студентів, які за кілька місяців передумають ставати лікарями. Оскільки вони вже раз змінили свій кар'єрний напрям, то наврод чи змінять його вдруге.

Ліцеїсти й учні середніх шкіл — не єдині, хто потерпає від ідеології *fast track*. Для французького підприємця провал — це перешкода, яку важко подолати. Найімовірніше, його репутація буде заплямована і йому буде важко отримати фінансування на новий проект. У США, у культурі *fail fast*, провал, якщо його правильно подати, буде розглянутий як досвід, доказ зрілості, впевненість, що є такі помилки, котрі людина не повторить. У цій країні підприємцю навіть буде легше взяти кредит. У Франції ж усе навпаки. До 2013 року в «Банк де Франс» існувала картотека номер 040, куди заносили підприємців, що потрапили під примусову ліквідацію підприємства. Червоним кольором були позначені ті, які ніколи більше не отримають фінансування на новий проект. На щастя, цей закон

1. Поразка як стимул до швидкого навчання

скасували, але упередженість банків та інвесторів іще існує.

Зазнати провалу у Франції означає бути винним, у США — сміливим. У Франції припуститися помилок замолоду означає неможливість увійти в колію, натомість у США — почати з раннього віку шукати власний шлях.

Отже, французьке питання полягає ось у чому: ми всі забагато надій покладаємо на розум, на дипломи, що підтверджують інтелект, а не на досвід. Діти Платона і Декарта, ми є раціоналістами, а не емпіриками. Не випадково більшість філософів-емпіриків — англосакси: Джон Локк, Девід Юм, Ральф Волдо Емерсон... Усе, що знаємо, як стверджує Девід Юм, ми увібрали з досвідом. «Життя — це досвід; що більше в нас досвіду, то краще», — каже американець Емерсон кілька століть по тому.

Отже, невдача — це справжнісінький життєвий досвід. Сп'янілі від успіхів, ми часто гадаємо, що тримаємося на плаву. Ми щиро так вважаємо, але цього не осмислюємо. Поразка, навпаки, зіштовхує нас із невідомою нам реальністю, яка нас випробовує. Ми хапаємо те, що нас полонить зненацька, до чого немає жодної інструкції: хіба це не визначення того, що таке життя? Що раніше ми зазнаємо краху, то швидше запитаємо себе чому. Це і є умова успіху.

ПОМИЛКА ЯК ЄДИНИЙ СПОСІБ ЗНАЙТИ ІСТИНУ:

лекція з епістемології¹

Істина — це всього-на-всього
виправлена помилка.

Гастон Башляр

Філософ і поет Гастон Башляр так визначає генія: це той, хто вміє розпізнати свою помилку і знайти сили її виправити.

Він вважав, що всі великі науковці — такі самі, як і ми: вони починають із помилок, з хибних ідей щодо тих чи тих речей. Таким чином, вони можуть зробити висновок, що губка — це губка, а не шмат деревини, що тримається на поверхні води. Одначе вченими їх робить саме те, що вони можуть не зупинятися на своїх перших умовиводах. Вони піддають їх дослідом,

---

¹ Галузь філософії, пов'язана з теорією пізнання.

2. Помилка як єдиний спосіб знайти істину

щоб перевірити їхню слухність, мають виняткову сміливість виправити свою первинну помилку щодо взаємодії з дійсністю, із законами природи. Вони довели, що губка нічого не поглинає: насправді краплини води проникають у її отвори. А шмат деревини не плаває: за законом Архімеда, це процес, що є результатом співвідношення між його масою та об'ємом води, яку він витісняє. Звідси і з'явився радикальний умовивід Башляра: «Істина — це всього-на-всього виправлена помилка».

У своїй роботі «Становлення наукового духу» він вивчає всю історію науки і доводить, що немає жодного науковця, який не віднайшов би істину без хибних висновків. Як і у грі в карамболь, шлях до істини не може бути навростець. Наші перші здогадки — дуже примітивні, щоб розгадати закони природи. Вони показують, як працює наш розум, а не як працює світ. Та варто сказати, що ці хибні здогадки наближають нас до істини. Він писав, що слід уміти «розібратись у хаосі перших здогадок», а це потребує наснаги та сміливості. Проте виправлена помилка як трамплін: вона відіграє роль поштовху в напрямку до знання. Вона не тільки дає змогу хутко навчитися: для науковця вона стає єдиним способом знайти істину. Дослідник, який не долає труднощів і не припускається

помилку у перших своїх висновках, ніколи нічого не відкриває.

Томас Едісон, засновник компанії *General Electric*, запатентував силу-силенну винаходів. Він сконструював фотоапарат, що потім уможливив кінематограф. Але задовго до цього, протягом 1878 року, Едісон провів багато ночей у своїй майстерні в Нью-Джерсі, намагаючись створити лампу розжарювання. Одержимий своїми дослідками, він спав по чотири години на день і безліч разів намагався досягти розжарення нитки у лампочці, заповненій газом. Чому він не зневірився? Чому й далі намагався? Часто відповідають, що дослідник мав виняткову силу волі, наче ключ до успіху полягав лише в його наполегливості. Та вони забувають про найголовніше: Томас Едісон захоплювався тим, як помилки оприявнюють закони природи. Він знав, що треба провалити експеримент, щоби зрештою дійти правильних результатів, які ніколи жоден винахідник не міг досягнути з першого разу. Таким чином Томас Едісон винайшов електричну лампочку. Таємниця його приголомшливого винаходу полягає у його ставленні до дійсності. Він ніколи не уявляв її собі, ніби глину, з якої треба виліпити глечик, ніби можливість довести свою можуть. Навпаки, він бачив дійсність як привід задуматись, як

загадку, що її треба розгадати, як невичерпне джерело див.

Його позиція доводить нам, що ми можемо змінити своє уявлення про невдачі. Навіть коли вольфрамова нитка не піддавалась експериментам, Томас Едісон не помилявся: він успішно проводив досліді. Він наполегливо задовольняв свою цікавість. Він знав, що єдиний спосіб наблизитися до істини — помилитися.

«Безліч успішних дослідів не доводить жодної істини, тоді як хибний результат одного проведеного експерименту може спростувати теорію», — із захватом казав Альберт Ейнштейн. Якщо один експеримент підтверджує теорію, то це ще нічого не означає; просто ще не проведено експерименту, який її заперечив би. І навпаки, якщо експеримент її заперечує, то це відразу доводить, що теорія хибна.

Дослід, який спростовує теорію, дає нагоду заглиблюватись у знання впевненіше, ніж успішно проведений експеримент. «Кожна поразка вчить нас чогось більшого, ніж перемога», — сказано в японському прислів'ї. Цим і пояснюється завзятість учених. Навіть помиляючись у доказах своїх гіпотез, вони не гають часу — вони просуваються уперед. Вони не бояться помилок, тому що ті їм показують природу речей.

Переваги помилок підтверджуються в усіх дослідницьких лабораторіях, у медицині, у нейробіології й біології, у фізиці та астрофізиці... Тільки-но розпочинається експеримент, помилки аналізують і сприймають як норму або як еліксир, за допомогою якого з'ясовують достовірність результатів. Ось такий контраст, як порівняти із системою навчання у Франції. Очевидно, деякі вчителі впевнені, що ми навчаємося через помилки, але, здається, національна система освіти їх ігнорує. Як після такої переконливої тези Башляра можна збагнути недовіру, що з нею стикаються учні, котрим не вдається зрозуміти, чи застосувати навчальні методики? Учні, що не годні впоратися із завданнями, часто висміюють. Їхні кепські результати інтерпретують як лінощі, брак сили волі, ба гірше — ознаку слабких розумових здібностей. Проте насправді це може бути лиш етапом у вивченні. Усе ще дивно, що помилка для французьких учнів початкової школи є приниженням, тоді як для світових дослідників це цілком нормальний і обов'язковий етап роботи.

З безлічі проведених навчальних досліджень Міжнародної програми з оцінювання освітніх досягнень учнів (проведені за підтримки *OECP*¹) виявилось, що страх схибити є дуже поширеним

---

¹ Організація економічного співробітництва та розвитку.

2. Помилка як єдиний спосіб знайти істину

серед юних французів. Тестування свідчить, що навіть якщо їхні знання є кращими, ніж у середньостатистичного учня, вони воліють не відповідати на запитання, аби не помилитися. Це означає, що помилкам приділяють обмаль уваги у процесі навчання, їх навіть розцінюють як трагедію, як ганьбу.

Варто нагадати, скільки геніїв, учених, а також діячів мистецтва зазнавали невдач. Показати, скільки ті зрозуміли, проаналізувавши свої помилки, чого вони ніколи не досягнули б, якби не помилилися. Показати їхні чернетки, повні виправлень, перемальовані ескізи, гнівно покреслені партитури композиторів.

Якщо ми глянемо на рукописи Марселя Пруста, а саме на роман «У затінку дівчат-квіток», збережений у Національній бібліотеці Франції, то будемо вражені кількістю виправлень, змінених і переставлених фраз. Здається, єдиний спосіб знайти відповідні слова — це почати помилятися, шукаючи їх. Найкращі речення не були написані з першого разу. Треба помилятися знову і знову, дедалі більше, щоб нарешті написати ідеальні вислови. Мабуть, це й мав на увазі Семюел Беккет, коли писав: «Помиляйся, помиляйся краще». Таким є визначення професії митця; такий секрет осмисленого життя.

Тенісист Станіслав Вавринка, переможець «Ролан Гаррос» 2015 року, Відкритого чемпіо-

нату Австралії й Кубку Девіса 2014-го, здається, також це зрозумів: на лівому передпліччі він ви-татуював цитату Семюела Беккета з роману «Курс на найгірше»: *Ever tried. Ever failed. No matter. Try again. Fail again. Fail better* («Спробував. Провалився. Не важливо. Спробуй ще раз. Провалились іще раз. Провалися краще»). На запитання про свій вибір татуювання тенісист відповідав, що немає кращого вислову про надію, ніж ця цитата Беккета.

Усі невдачі у творчій роботі як помилки вчених: вони можуть бути неприємними, але вони конче потрібні, як кроки до фінального результату. Без культури помилок ці виправлення гнітили б нас. Митці й науковці були б паралізовані відчуттям, як і ми інколи засмучуємося через помилки. Та все навпаки, навіть якщо їм випадає перейматися, вони повертаються до роботи відразу ж, захоплені кожним новим маленьким кроком, із широко розплющеними очима та радістю у серці. Насправді те, що перетворює «нормальну» помилку на болючу поразку, — це відчуття невдачі.

Кожен студент, який боїться йти в науку, має зрозуміти, що вчений — це насамперед той, хто вміє помилятися, що науковий прогрес — це, за поясненням Башляра, не що інше, як послідовність виправлень.

2. Помилка як єдиний спосіб знайти істину

Кожен учень, що боїться почати писати твір на уроках французької мови, має глянути на виправлення в рукописі Пруста. Що ж до викладачів, замість лаяти дітей за погані твори з коментарями «заплутано» чи «непереконливо», чому б не спробувати змістовніші формулювання на кшталт: «Зробіть як Пруст: перепишіть свій текст».

«Людині властиво помилятися», — говорить прислів'я. Сенс, який ми в нього вкладаємо, ось який: помилки — це не страшно, їх можна пробачити. Проте воно містить у собі дещо інше значення, глибше, таке, що пояснює посил Башляра: тільки люди вчаться, помиляючись. Ані звірі, ні роботи, ні боги, якщо вони існують, не вчаться в такий спосіб.

Походження прислів'я невідоме: його знаходять як у працях стоїків, як-от Сенека чи Цицерон, так і в роботах християнських теологів, як-от Блаженний Августин. І ми часто не вимовляємо його повністю: «Людині властиво помилятися, але нікому, крім дурнів, не властиво свою помилку повторювати».

Якщо насправді людина може навчитися, тільки помиляючись, то повторювати помилку означає зациклитись на своєму незнанні, приректи себе ніколи нічого не втямити.

Директор однієї компанії колись мені сказав: «Коли котрийсь із моїх колег припускається

помилки, я кажу браво, але якщо він припускається такої самої помилки вдруге, я кажу, що він дурень». Спочатку мені не сподобалася ця фраза. Я вважав її зарозумілою, навіть презирливою. Однак тоді я не знав про досвід великих митців і вчених. Сьогодні ця фраза здається мені дуже мудрою.

КРИЗА ЯК ВІКНО МОЖЛИВОСТЕЙ:

питання сучасності

Де небезпека є, подумай про рятунок.

Фрідріх Гельдерлін

Занадто часто ми думаємо, що поразка зачиняє перед нами двері. А що, коли вона також відчиняє нам вікно можливостей?

Етимологічне значення слова «криза», що походить із давньогрецького *krinein*, — розділяти. Коли вона трапляється, то два елементи відокремлюються один від одного й утворюють простір, у якому можна віднайти щось нове. Тобто з'являється тріщина, крізь яку можна підглянути. Стародавні греки вживали термін *kairos*, щоб описати момент, коли дійсність відкривається нам як щось абсолютно незнане раніше; *kairos* можна перекласти як «сприятлива можливість» або «слухний момент». Стверджувати, що криза — це *kairos*, означає

сприймати її як можливість зрозуміти, що вона в собі приховує.

Ми відчуваємо переваги кризи у всіх сферах життя, як у біології, так і в економіці, як в особистих питаннях, так і в політичних.

Шлях розвитку медицини можна назвати історією хвороб, тобто вивченням тіла в стані кризи. Щоразу як людське тіло «давало збій», лікарям таланило дізнаватися про нього більше, кожна хвороба відкривала нові можливості для вивчення процесу метаболізму. Ми дізнались, як тіло «працює» у ті моменти, коли схилилися над ним, коли щось у ньому «ламалося». Наприклад, лікарі почали цікавитися тим, як цукор виробляється в нашому організмі та який його коефіцієнт у крові при діабеті. Без допомоги хворих на діабет вони виявили б роль інсуліну в організмі набагато пізніше.

Так само ми можемо сказати і про всі предмети, якими користуємося: «стан кризи» часто є початком для роздумів і розуміння. Він ставить перед нами запитання, які ми самі собі не поставили б. У всіх колись ламалася машина десь за містом; відімкнувши капот, ми вперше запитували себе, як функціонує мотор. Знову ж таки, поки щось не зламається, ми не зацікавимось, як воно працює. Зізнаємося, що не ставимо собі це запитання, коли сонячної днини на великій

швидкості мчимо по дорозі. Безжурно ми про все забуваємо. Мудрість невдачі починається з першою несправністю: ми відмикаємо капот і дістаємо змогу дізнатись, як влаштовано мотор.

З тих-таки причин після кожної авіакатастрофи *BEA* (Бюро з розслідування й аналізу безпеки цивільної авіації) проводить незалежне опитування: висновки всіх учасників перельоту, кожна драма дають корисні знання для безпеки польотів. Після випадку з рейсом Париж — Ріо-де-Жанейро 2009 року, найбільш смертоносним в історії авіакомпанії *Air France*, аналіз чорних ящиків показав, що обмерзання трубок Піто¹, виготовлених компанією *Thales*, стало фатальною причиною трагедії. Те, що трубки пілота були заповнені кристалами льоду, призвело до похибок на вимірювачах швидкості, а це завадило пілотам належним чином зреагувати, коли літак почав падати. *Air France*, як і всі інші авіакомпанії, замінили трубки у всіх літаках. Цей випадок був *kairos*, що зумовив покращення безпеки для всіх пасажирів на облавку.

В історії повнісінько таких криз, які забезпечили майбутні поліпшення, трагічних моментів, що ставали *kairos*. Висадка військ у Нормандії 6 червня 1944 року, описана в усіх підручниках

---

¹ Прилад для вимірювання динамічного тиску.

з історії, часто подається без уточнення, що це покращена операція «Ювілей» 1942 року. На світанку 19 серпня 1942 року союзні війська, що склалися з канадців і британців, намагалися висадитись у порті Дьєпп. Операція провалилася. З 6000 військовиків 4000 загинуло або були взяті в полон. Фіаско країн антигітлерівської коаліції було спричинене бажанням висадитись у порті без бомбардування й задіяння військово-морських сил і з фронту атакувати порт, який надійно обороняли. У розпалі операції стало зрозуміло, що для перемоги треба було влаштувати приховану висадку союзників з боку Франції чи навіть спланувати диверсію.

Наші життєві перепони навчають нас за таким самим принципом. Криза у стосунках пари — це часто причина краще зрозуміти, що стоїть за вчинками кожного, за яких умов вони можуть бути або не бути щасливими разом. А що, коли депресія спонукає нас побачити ті можливості, які не хочемо побачити, хоч як це боляче? Мабуть, то навіть одна з функцій депресії — змусити нас поставити собі запитання щодо нашого існування, стосовно того, що на нас чекає, щодо наших підсвідомих заперечень і бажань. Скільки з нас ніколи навіть не замислювалися над роботою підсвідомості, щоб збагнути цей ментальний розлад? Здається, наш мозок пере-

стає правильно функціонувати, щоб ми насмілилися запитати себе: «Як це працює?» Симптоми депресії вказують, що в підсвідомості є щось, що потребує пояснення, розшифрування. Це може бути початком шляху до порятунку, початком психоаналізу, який дасть нам змогу краще пізнати себе, прийняти всі складності свого характеру, стати мудрішими. Депресія стає *kairos*, поштовхом відчинити вікно у наш загадковий внутрішній світ.

Якщо численні кризи, змальовані в історії капіталізму, також є відчиненими вікнами до капіталістичної реальності, то їхнє повторення означає, що геть нелегко аналізувати все, що з цих вікон видно.

Розгляньмо приклад іпотечної кризи 2008 року. Вона швидко стала глобальною фінансовою кризою у всьому світі та призвела до лускання економічної бульбашки: цього варто було чекати... Попри всі відмінності, вона дуже нагадує Біржовий крах 1929 року, що можна розглянути як один з аспектів розвитку економіки. Економісти хотіли б бути такими, як інженери авіації, здатні підвищити стабільність і надійність своїх систем після кожної аварії. Проте в цій сфері поступ є сумнівнішим. Це можливість нагадати, наскільки пильними слід бути, щоб по-справжньому перетворити кризи на сприятливі можливості. Відчиненого вікна

недосить, аби ми зрозуміли, які можливості воно нам показує.

Хоч яке значення вони мають для людського тіла та психіки, для спільної історії і приватного життя, але кризи руйнують реальність: несподівано пропонують поглянути на те, що раніше від нас ховалось. Ось що про це думає німецький поет Гельдерлін: «Де небезпека є, подумай про рятунок». Щоб знайти рятунок, треба пильнувати.

Наша колективна криза

Над рядками Гельдерліна корисно буде поміркувати під час політичної, соціальної чи економічної кризи, а особливо під час кризи ідентичності, яка сколихнула нашу країну. Наша виборча система більше не працює так, як треба: нашим політикам більше не таланить вдало висувати свою кандидатуру на виборах у Франції, а в Європі і поготів, нашим кандидатам не довіряють. Кожен президент Республіки б'є рекорди своїх попередників з непопулярності, політики виходять із партій. Нам треба побути за кордоном, щоб відчутися французами. Навіть ставши жертвами терористичної атаки, ми здатні на справжню національну єдність лише протягом кількох днів. Міграційна криза виявила нашу кризу ідентичності: ми не вміємо ні приймати мігрантів,

ані відмовити їм у прихистку. Ми й далі наголошуємо, що наша країна шанує права людини, але приймаємо десятки тисяч біженців, коли Німеччина — мільйон. Проте не виникає запитання про заборону в'їжджати в країну, як це зробила Австрія. Досі посилаємося на права людини, але насправді ми дуже схожі на Австрію. Ця шизофренія показує, що ми не знаємо, ким є. Ми втратили розуміння нашої спільної долі, вміння говорити про себе: глибоко в душі ми більше не знаємо, що означає «бути французом».

Колективна криза — це також вікно можливостей. Як нам підказують рядки Гельдерліна, вона відкриває нам водночас і «небезпеку», і «рятунок». Розглянути такий складний момент нашої історії, як кінець французької величі, означає ігнорувати двоїсту натуру будь-якої кризи. Засліплені тривогою, ми ризикуємо забути, що криза — це не кінець, а початок. Вона завжди несе зміни. Озираючись зі словами «раніше було краще», ми не дозволяємо собі досліджувати суть небезпеки і те, який порятунок вона може нам дати.

Щоб прийти до порятунку, нам треба бути пильними, не тікати від труднощів сьогодення, ховаючись в утопічному минулому, не перегравати його без кінця-краю в голові, не тримати старих образ. Уважно прочитавши слова Гельдерліна, ми переживемо цю кризу інакше: вона

пробудить нашу цікавість замість того, щоб занурити нас у відчай. Ми станемо при вікні зі стурбованим обличчям перед загрозою небезпеки, але сповнені ентузіазму відчувати надію, що приходить зі світанком.

Дозволити собі загрузнути в проблемах пошуку самобутності, занурившись у страх, скімління чи виправдовування — те саме, що дозволити собі потонути в смутку. Усі, хто тільки те й робить, що шкодує за нашою втраченою могутністю і без упину плаче над нашим занепадом, хочуть затягнути нас усіх у страждання. Нічого так не дратує зажурену душу, як сповнений надії дух.

«*There is a crack in everything, that's how the light gets in*», — співає Леонард Коен у пісні *Anthem*: «У будь-чому знайдуться тріщини, крізь них ми побачимо світло». Будь-яка криза немов тріщина: вона пропускає світло, роблячи його сильнішим.

Що, коли істина усіх країн Заходу, тобто «країн, де заходить сонце», полягає в тоненькому промінці світла? У вступній лекції у Колеж де Франс¹ історик Патрік Бушрон, звертаючись до питання про ідеологію західних країн, знаходить відповідь у «світлі занепаду», що полягає

---

¹ Один із найпрестижніших вищих навчальних закладів Франції.

в беззаперечній могутності. Західний світ, наголошує він, відчував занепад під час усіх величних періодів у своїй історії. Як дослідник Середньовіччя він підкреслює, що всі сучасники Релігійної війни у Франції не могли позитивно відгукнутися про ідеологію Західної Європи. Усі ці люди, за визначенням іншого історика Люсьєна Февра, були «сумними бідолахами XVI століття». Він також наголошує, що ще раніше Європа взагалі не мала жодного значення, окрім власне «значення Магрибу, що для арабських географів є місцем, де заходить сонце і яке передвіщає лихі знамення». «Магриб» (з арабської мови Аль-Магриб — «країни, де заходить сонце», тобто країни Заходу) протиставляється «Машрику» — «країни, де сходить сонце». «Завжди існує комічний плеоназм — говорити про занепад Західного світу, коли етимологія цієї назви говорить не про що інше, як про те, що настає ніч», — твердить історик. Однак, як на Патріка Бушрона, правда і краса Західного світу полягає саме в цих «сутінках» — у тривозі дорослішання, у сумнівах, що говорить про вищий рівень цивілізації.

«Хто такі “ми”?» — допитується Патрік Бушрон. — Якщо сьогодні наша ідентичність покалічена жалюгідною регресією самоідентифікації, яка мучить сучасність, то це тому, що ми її вилучаємо з того, що становить найцінніший

спадок нашої історії, на кшталт зла Європи. Це гостре відчуття тривоги через існування у світі, що є могутнім джерелом величі й невдоволення».

Таким чином, західний світ, на думку професора, завжди знав, як поєднати свою велич із неспокоєм і зробити зі свого незадоволення двигун, суспільну рушійну силу. Він жалкує, що наші хвилювання сьогодні змушують нас закриватися, викликають «жалюгідну регресію самоідентифікації».

Ми живемо поразками. Сонце сідає над усім, що ми робимо. Ми більше не земля, на якій добре жити, не країна, здатна інтегрувати відмінності в межах однієї Республіки. Наш голос, колись чутий у всьому світі, більше нічого не важить. За винятком обмежених сфер життя на взір моди й національної кухні, ми більше не є прикладом для інших народів. Та ця поразка може підняти нас, якщо пам'ятатимемо, що ми, жителі західного світу, здатні розкривати свою велич у «світлі призахідного сонця».

Арістотель нас попереджав: спіймати *kairos* не легко. У давньогрецькій міфології Кайрос¹ — це бог, на майже лисій голові якого є тоненький хвостик. Хто захоче бога за нього вхопити, той лише рукою проведе по його гладкому черепу...

---

¹ Бог часу, миті зміни, шансу. Наймолодший безсмертний син Зевса. Часто його потрактовували як бога щасливої миті; у Римі ототожнювали з Фортуною.

3. Криза як вікно можливостей

ледве зачепивши хоч якісь волоски. Для цього треба бути прудким і спритним, треба любити труднощі. Ось чого нам у наш час бракує. Зачепитися за примарне минуле, щоб оборонити французьку ідентичність, замкнену й зафіксовану всередині самої себе. Плекати в собі страхи, щоб не помічати, як змінюється світ, означає поступитись легкості. Історія доводить, що легко означає небезпечно, а випробовувати страхи — то є пробудити мужність.

Непросто зрозуміти, що водночас може бути кінець і початок, поразка і надія, смуток і радість. Власна політична стратегія — це, як вважає Ханна Арендт, «відкрити нові часи». Інакше вона перетворюється на звичайне управління поточними справами. Згідно з авторкою праці «Між минулим і майбутнім», справжня ефективність політики полягає в «ефективному початку». Протистіймо нашій колективній кризі, запитавши: «Що починається?» Ба навіть конкретніше: «Що починається цікавого?» Поступитися застарілим поглядам — це втекти від цього прекрасного суто політичного питання і стати одержимим іншим: «Що втрачено?» Можливо, останнє питання з'являється не без підстав. Але тоді, коли воно стає єдиним, зупиняє людину. Дозволити йому затьмарити всі інші — це нехтувати перевагами кризи й мистецтвом політики.

ПОРАЗКА ДЛЯ ЗМІЦНЕННЯ СВОГО ХАРАКТЕРУ:

лекція з діалектики

Труднощі подобаються людині з сильним характером,
тому що, долаючи їх, вона пізнає себе.

Шарль де Голль

Монік Серф покинула Париж 1950 року для того, щоб у Брюсселі спробувати здійснити свою мрію і стати «піаністкою, що співає». Без потрібних ресурсів і знань вона намагається знайти кабаре, які погодяться дати їй шанс. Коли їй нарешті щастить, Монік виступає з піснями Едіт Піаф і Жульєт Греко, але їй доводиться переривати виступи: занадто вже голосно обурюється публіка. Щось у її манері тримати себе на сцені не подобається аудиторії: певна суворість і стриманість, які тоді не були в моді. Монік повертається до Парижа наприкінці 1951 року, щоб відвідати низку нових прослуховувань. Після

4. Поразка для зміцнення свого характеру

виступу в кабаре «Фонтан чотирьох сезонів» під орудою Бориса Віана і Марселя Мулуджі їй на-решті пропонують виступити. І дівчина погоджується. Вона поки що ще не називає себе Барбара.

Провали не змусили її облишити своє покликання. Навпаки, завдяки їм вона змогла оцінити їх користь і зміцнити власний характер. Насправді наші поразки — це низка випробувань для наших бажань. Ми можемо ними скористатися, щоб розпитати себе про свої амбіції та зрозуміти, що ми провалились, адже насправді не знаємо, яку мету маємо. Або, як Барбара, віднайти в самій поразці непереборне бажання зрозуміти, наскільки наші амбіції відповідають справі всього нашого життя. Барбара здобуде успіх років за десять після того, як убереться у свій меланхолійний образ. Вона напише й виконає найбільш бентежні пісні в усьому французькому музичному репертуарі: *Ma plus belle histoire d'amour, c'est vous*¹, *L'Aigle noir*, а також зворушлива пісня *Nantes* чи піднесена *Dis, quand reviendras-tu*. Слухаючи останню, дивлячись, як співачка виконує її на сцені, вслухаючись у слова, ми здогадуємося, що незламна Барбара пережила не одне нещастя. Коли вона співає: «Якщо ти не розумієш, що маєш повернутись, я збережу про нас двох

---

¹ «Моя найвеличніша історія кохання — це ви».

найкращі спогади, я знову знайду свій шлях на диво світові, я знов зігріюсь, але вже під іншим сонцем — я не така порядна, як дружини моряків», — передається життєва сила, що її співачка віднайшла, торуючи нелегкий шлях.

У композиції *Nantes* Барбара розповідає про свій приїзд у місто, де помирав її батько, якого вона не бачила тривалий час і який у її дитинстві вчиняв над нею насильство: «Цей волоцюга пропащий, ось він повернувся до мене...» Та вона приїздить запізно: «Я не ставила запитань цій дивній компанії, я нічого не сказала, але в їхніх очах я побачила, що вже запізно». Барбара розпочала писати цю пісню із захопливою гідністю вже наступного дня після батькового похорону. Вона розповідає про чоловіка, котрий, як вона описує в іншій пісні *L'Aigle noir*, вкрав її дитинство, проте таки хотів «перед смертю зігрітися моєю усмішкою». Він помер, «не попросившись і не сказавши, що любить мене». Той, у кого дитинство було безтурботним, не може написати такої пісні. Такі тексти народжуються завдяки переживанням. *Nantes* стане однією з найуспішніших композицій.

Перетворити провали на досвід — це відчутти своє бажання й зізнатися, що воно інколи сильніше за нещастя. Шлях генерала де Голля від початку Першої світової війни до кінця Другої наповнений

4. Поразка для зміцнення свого характеру

невдачами так само, як і шлях Барбари. «Велич-ного Шарля» між двома війнами терзало відчуття фіаско. Війна 1914—1918 років зробила його серце черствим, як він пише у своїх мемуарах, але відчуття поразки в ньому не стихає через тривале перебування в полоні. З березня 1916-го до кінця війни його утримували від боротьби тоді, коли його батьківщина була під загрозою. «Мені здається, що протягом усього мого життя — буде воно довгим чи коротким — ця печаль більше ніколи не покине мене», — пише він до своєї матері 1 листопада 1918 року. Він намагався тікати, але п'ять його спроб провалилися. Після війни він служить у Польщі, у Рейнській армії, а також на Близькому Сході, але тільки тому, що де Голль не міг залишатися на одному місці через відчуття, що життя не відповідає його сподіванням. У 1934 році публікуючи «Професійну армію», він має тільки звання підполковника. Де Голль очікує, що ця публікація зробить його відомим. Він хоче служити Франції як письменник і як стратег, тому що в нього не було змоги служити їй як людина дії. Проте книжка не знаходить широкої аудиторії. Навіть коли 18 червня 1940 року у Лондонській службі ВВС де Голль говорить у радіозверненні, що Франція Петена¹ капітулювала

---

¹ Філіпп Петен — французький військовий і політичний діяч. У 1940 році, після поразки Франції, став на шлях колабораціонізму з нацистською Німеччиною. Засновник режиму Віші.

й готується підписати перемир'я, його слова застаються непоміченими. Однак зараз, озираючись на перебіг історії, ми розуміємо, що цей момент можна назвати народженням руху Опору. 14 липня 1940 року, коли самопроголошений лідер Опору на англійській землі бачить «Вільних французів», їх є не більше як 300 осіб. У переможений та окупований Франції ніхто не знає цього маловідомого генерала, і йому заочно пророкують смертний вирок. У найкращому разі його заклик не знайде жодної підтримки. У найгіршому його визнають злочинцем. Шарль де Голль сподівався на масові мітинги. Проте він не побачив жодного воєнного лідера, жодного серйозного політика, лише купку авантюристів, які мріяли розв'язати війну, кілька офіцерів резерву й рибалок з острова Сен... Коли союзні війська висаджуються в Північній Африці 8 листопада 1942 року, вони підкоряються владі Анрі Жиро, а не Шарля де Голля. І висадившись у Нормандії 6 червня 1944 року, вони намагаються триматися від генерала де Голля якнайдалі. І тільки коли 2 мільйони парижан вийшли на Єлисейські Поля, щоб визнати його героєм і привітати, антигітлерівська коаліція не мала іншого вибору, як почати зважати на Тимчасовий уряд Французької республіки, який сформував генерал де Голль на початку червня.

4. Поразка для зміцнення свого характеру

«Труднощі подобаються людині з сильним характером, тому що, долаючи їх, вона пізнає себе», — пише він у своїх мемуарах. Поразки стали корисними, щоб сформувати його характер, підготували до здолання інших невдач. Вони вказали Шарлю де Голлю на його бажання служити Франції, вони підживлювали його опір розпачу, що й стало ключем до успіху.

Якби він не пройшов через таку кількість провалів за понад 20 років із 1914-го до 1940-го, то чи зміг би дослухатися до тихенького відлуння, яке дістав 18, 22 і 24 червня, чи зміг би виголосити промову з Лондона?

Досвід де Голля нагадує про іншого президента, але американського. Він почав із банкрутства 1831 року. Відтак програв на виборах до Конгресу 1832 року. У 1834 році знову став банкрутом. У 1835-го оплакував ту, яку кохав і яку забрала хвороба¹. Впав у депресію 1836-го. Програв на місцевих виборах 1838-го. Програв на виборах до Конгресу 1843-го, тоді 1846-го і ще 1848-го. Згодом програв на виборах до Сенату 1853-го і 1858-го. У 1860 році нарешті він став президентом Сполучених Штатів. Це йому ми дякуємо за відміну рабства. Йому довелося знайти в собі

---

¹ Перше кохання Лінкольна — Енн Рутледж померла від тифу 1835 року, коли Лінкольні мав 26 років.

величезну енергію, щоб виграти бій, а це призвело до скасування закону, проти якого було стільки протестів. Можна дивуватись, як і у випадку з генералом де Голлем, такій кількості невдач, що найкращим чином підготували його до цієї остаточної та переможної боротьби, завдяки якій він посів окреме місце в історії.

Усі ми знаємо відомий вислів Саші Гітрі¹: «Я тримаюся від жінок на відстані, на найменшій відстані». Якщо перефразувати Гітрі, можемо сказати, що він тримався на такій близькій відстані від поразок, що вони зміцнили його дух. Життя розкривається перед нами лише разом із труднощами. Залишається тільки зрозуміти механізм, за допомогою якого це працює.

Віталістична філософія Бергсона² дає нам підказку. Філософ описує життя як енергію — «духовну енергію», коли точніше, — що циркулює поміж живого, рослин, тварин і людей, що ускладнюється у міру того, як вона набирає силу. У нашому житті трапляються перешкоди, і треба знайти в собі творчі ресурси, щоб далі розвиватись

---

¹ Саша Гітрі — французький актор, режисер, драматург, сценарист. Один із найвідоміших французьких кінорежисерів 1930—1950-х років.

² Анрі Бергсон — французький філософ. Одним із напрямів філософії, який його цікавив, був віталізм — доктрина, яка стверджує, що живі організми докорінно відрізняються від неживих предметів тому, що складаються з нефізичних елементів або керуються іншими принципами — «силами життя».

4. Поразка для зміцнення свого характеру

і рости. Згідно з Бергсоном, креативність — це глибинна правда всього живого. Плющ проростає під каменем попри те, що той йому заважає. За аналогією можемо інтерпретувати життєву силу Барбари, Шарля де Голля й Авраама Лінкольна як вираження життєвого пориву, сильнішого за все на світі. Цей порив характерний для рослин і тварин, але найбільше — для великих людей. Така віталістична ідея є дуже спокусливою: якщо життя — це такий собі поштовх, порив, тоді можемо своє життя випробовувати стільки разів, скільки воно нам пручатиметься.

Утім, ця ідея не відображає виняткового феномену, спільного для трьох зазначених доль. Нам часто здається, що Барбарі, Шарлю де Голлю й Авраамові Лінкольну були *потрібні* їхні невдачі, щоб знайти в собі жагу до життя. Їхні життєві перепони не тільки завдавали їм шкоди, а й живили.

Теорія діалектики Гегеля може допомогти нам це зрозуміти. У своїх працях Гегель зображує сили, які слід заперечити, щоб протистояти їм (Гегель називав це «противаги») і їх пробудити. Інакше кажучи, дух потребує своєї протилежності, щоб зрозуміти, хто він такий. Таким чином, діалектика визначає нерозривність протилежностей та остаточне подолання їхньої опозиції. За Гегелем, ми спостерігаємо такий процес на всіх рівнях свого існування. Моє судження знаходить судження, що йому суперечить, і я це

повністю усвідомлюю: треба, щоб інше судження заперечило моє, щоб я знайшов нарешті всі аргументи, щоб його захистити. Це також гарний принцип для написання дисертації з філософії: треба, щоб антитеза з тезою протистояли одна одній, щоб остання могла врешті-решт висловити всю свою могутність. У результаті дістаємо третій елемент — це ще не синтез, але перевершення: теза добуває перемогу і вбирає в себе всі аргументи антитези. Так само взаємодіють Добро і Зло: Зло має існувати для загрози Добру, щоб Добро перемогло й розкрилось у всій своїй красі. Діалектика Гегеля пояснює створення світу Богом. Бог — це чистий Дух. Тому він потребує того, що цілком відрізняється від нього, певної матерії, щоб усвідомити себе як Духа. Він створює це «відмінне», тобто світ, природу, щоб протистояти й остаточно вкорінити уявлення про себе як про Духа. Бог Гегеля — це тривожний Бог, який хоче знати, хто він такий: він мусить випробувати себе через заперечення.

У контексті Гегелевої діалектики ми краще розуміємо, як життєва сила Барбари й Шарля де Голля могла потребувати заперечення, поразки чи нещастя, щоб повністю розкритися. Силу духу годі відокремити від лиха, і їхнє протистояння знаходить шляхи розв'язання, «діалектизується» в потоці життя. Поразка — протилежність успіху, але це та протилежність, якої успіх

4. Поразка для зміцнення свого характеру

потребує. Якщо Гегель має рацію, якщо діалектика описує істинність будь-якого процесу, то ця динамічна опозиція може стати двигуном нашого поступу.

«Мені не вдалися 9000 ударів у моїй кар'єрі. Я програв 300 матчів. Я міг прийняти подачу, що вирішувала перемогу, 26 разів, і мені не вдалось. Я програвав знову і знову. І саме тому я став успішним», — запевнює на взір Гегеля баскетболіст Майкл Джордан. Він найчастіше ставав чемпіоном НБА¹ за всю історію США, але каже, що цим завдячує саме програшам, а не перемогам. Він знає, що успіх являє собою низку і програшів, і перемог, а не тільки перемог. Він розуміє, що тоді став тим Майклом Джорданом, якого ми знаєм, коли провалив усі ті подачі, які могли б дати команді перемогу. Його характер став незламним через невдачі. Брак поразок, мабуть, позбавляє нас можливості зміцнити силу духу. Без сили заперечення, як писав Гегель, сила твердження не дасть жодного сенсу. Автор «Феноменології духу» навіть думав трохи глибше: без заперечення немає і ствердження.

---

¹ Національна баскетбольна асоціація — чоловіча професійна баскетбольна ліга Північної Америки, зокрема США й Канади.

ПОРАЗКА ЯК УРОК ПОКІРНОСТІ:

лекція з християнства?

Моє звільнення з *Apple*
стало найкращою подією в моєму житті.

Стів Джобс

Слово «покірність» походить від латинського *humilitas*, що своєю чергою походить від слова *humus*, яке означає «земля». Провалитися — це насправді «спуститися на землю», припинити вважати себе Богом або вищою істотою, поборотися інфантильну фантазію про себе всемогутнього, що часто заводить нас у глухий кут. Зіп'ятися на ноги й бачити все без рожевих окуляр, реалістично — це перевага успішного існування.

Тренери знають, що немає нічого гіршого за чемпіона в гонитві за пихою, котрий гадає, що він не підлягає критиці й не може програти. Немає нічого кращого, ніж поразка, щоб нагадати атлетові про його пильність, вдихнути в нього дещицю

5. Поразка як урок покірності

сумніву, без якої хист не має свого потенціалу — це очевидний факт у спорті високого рівня. Треба, щоб атлет припинив вважати себе найкращим, якщо воліє таким дійсно стати. Він поважатиме кожного суперника, не недооцінюючи його, безперестанку запитуватиме себе, як перемогти. Завдяки такому ставленню він завоює перемогу.

Урок з покірності, що нам пропонує поразка, — це можливість оцінити свої межі, коли нарцисична манія або ілюзія всемогутності віддаляє нас від усвідомленості.

Митці й письменники в цьому також переконаються. Коли їм не вдається створити омріяну роботу, вони не почуваються деміургами, розуміють, що їхнє ремесло їм пручається і вони не геть усе на світі вміють. Покірність разом із відчуттям провалу, інколи болючим, часто є початком нового креативного почину, можливо, перших скромного, але з часом воно може стати якісним витвором. У спробах заволодіти своїм ремеслом вони зосереджуються на тому, що вміють, а це і є інколи гарним способом шукати натхнення. Залишаючись смиренними завдяки поразці, ми впевнено стаємо на свій шлях. Інколи варто приземлитися, щоб навчитися прагнути небес.

Перед тим як Стів Джобс був змушений покинути *Apple*, він став бундючним, сп'янілим від

блискавичного успіху технологічної компанії, яку він створив у гаражі своїх батьків. Обіг створеного 1976 року «яблучного бренду» у 1980 році сягнув мільярда доларів, а його активи дали 240 мільйонів Стівові Джобсу, якому було тоді 25 років. Через це він утратив контроль над компанією і водночас зв'язок із реальністю. Він не слухав нікого, не сумнівався в собі, не розумів потреб цільової американської аудиторії щодо катастрофічного випуску першого *Macintosh*, не слухав жодного заперечення своїх колег, не мав сумнівів у своєму менеджменті, що ґрунтувався на приниженні, тому його спочатку усунули від ухвалення рішень, а потім відправили у відставку 1985 року, замінивши новим президентом, обраним акціонерами. Розчарування Джобса було величезним: він щойно був звільнений із власної компанії. Утім, така поразка подарувала йому урок покірності, якого він потребував. Саме тоді він відкрив для себе реальність, а з нею — обмеження, які роблять його творчим. «Озираючись назад, можу сказати, що моє звільнення з *Apple* стало найкращою подією в моєму житті, — заявив Стів Джобс у зворушливій промові на конференції в Стенфордському університеті 2005 року. — Це звільнило мене й ознаменувало початок мого найбільш творчого періоду... Це жахливі ліки, але я думаю, що пацієнт потребував їх». Підприє-

мець-мрійник стверджує: провал «звільнив» його від зарозумілості та гордошів, тим самим знову змусивши бути творчим.

Ми часто уявляємо винахідників всемогутніми, чарівниками, що не знають жодних обмежень, але це уявлення викривлене, бо ми бачимо лише їхню креативність. Вона ж перебуває в особливих стосунках радше з покірністю, ніж із гординою, радше з обмеженнями, ніж із відчуттям усемогутності. Великі творці знають, що реальність існує. Вони їй протистоять, влаштовують її і руйнують. Вони знають, що можливо не все.

Стів Джобс, отямившись після свого провалу, сфокусується на тому, що вміє. Він створить Next, компанію, орієнтовану на інтереси людей, що виготовляє програмне забезпечення та висококласні комп'ютери. Успіх нового бізнесу був меншим, як порівняти з успіхом *Apple*. Проте він допоміг Стівові Джобсу попрацювати над власним талантом, над хобі, навколо якого він заходжувався в юності зі своїм названим батьком, — майструвати з різних деталей електронні прилади: його власне мистецтво розуміти, як працюють новаційні технології, здатні привернути увагу широкої публіки. Він також купив у Джорджа Лукаса, автора «Зоряних воєн», студію *Pixar*, яка потім випустить мультфільми «Історія іграшок» та «У пошуках Немо».

Під цю пору *Apple* зазнала низки невдач загалом через успіх персональних комп'ютерів на системі *Microsoft*. На межі краху, не маючи новаційного програмного забезпечення, *Apple* довелося придбати *Next*, і за 12 років після звільнення Стів Джобс знов обійняв посаду президента компанії.

Таким чином, це віднайдене смирення великого боса стало джерелом його тріумфального повернення до компанії, яку він створив. Покірність привела його до переосмислення своїх навичок та розвитку успішної технологічної компанії.

Повернувшись у крісло керівника *Apple*, Стів Джобс став удосконалювати прийоми, які так добре працювали на початку: стриманий дизайн, зручність у використанні, передові технології. Він також згадав те, про що нарцисизм змусив його забути: компанія — не дитяча цяцька, а колективна справа. Разом із покращеною командою він створив *iMac*, що мав шалений успіх і відразу вивів із моди старі ПК. Потім була широка рекламна кампанія *Think different*, яка випадково звернула увагу на покірливих історичних постатей, як-от Альберт Ейнштейн і Магатма Ганді. Далі були *iBook*, *iPod*, *iPhone*, *iPad*... і щоразу успіх. Стів Джобс більше не припуститься помилки, гадаючи, що лише він один має рацію. Він зрозуміє, що

5. Поразка як урок покірності

в умовах ринку бути правим — це помилитись якомога раніше.

Науковці — зазвичай люди смиренні, і це не випадково. Вони зазнають провалу за провалом, вони всеньке життя виправляють свої хибні міркування, вони борються зі своєю гординою чи думками про всемогутність. Башляр говорить нам таке: через те що вони вміють покірно приймати реальність, вчені значно прогресують у своїх знаннях. Вони демонструють цю дивовижну суміш мужності та смирення, які, на думку французького поета й філософа, мають бути віссю сучасного гуманізму. Ми не Архімеди, ані Ньютони, але можемо надихати себе їхніми прикладами. Невдача змушує нас змиритись, а така слухняність часто є початком успіху.

«Не хвилюйтесь, якщо у вас труднощі з математикою, мої були навіть більшими», — каже Альберт Ейнштейн. Фізик із гумором розповідає нам, що покірність є рушійною силою для знань. Хто найточніше досягає межі знань, той є також тим, хто ці межі зможе зрушити.

Дзюдо пропонує гарну метафору того, що поразка змушує стати покірним і водночас дає шанс майбутньому успіху. У двобої кожен із суперників може завалити на землю супротивника в будь-який момент. Ось чому молоді

дзюдоїсти починають тренування з того, що навчаються падати. Тобто вміло падати: не напружуючись, перекидатися з гнучкістю і плавністю, наче дозволяючи собі впасти. Така чудова манера падіння символізує покірність: дзюдоїст хапає суперника, кладе його на «землю», а точніше на татамі. Інший дзюдоїст не пручається. Навіть краще: він піддається. Адже щоразу, як падає, він дізнається більше про свого супротивника. Впасти — це зрозуміти одну з його технік захоплення. Й оскільки цього разу прийом спрацював, то наступного разу дзюдоїст уже знатиме, як із суперником упоратися. Підводячись, спортсмен спинається на ноги з новим знанням. Смиреність є невід'ємною частиною навчання.

Поразка робить нас смиреннішими, покірність робить нас мудрішими, і завдяки цій мудрості ми виграємо.

Не важить, скільки раз ми впадемо, адже ми підведемося на один раз більше і станемо розумнішими.

Важко описати випадки покірності, не згадавши Ісуса. Що більше Ісус падає, страждає, то ближчим стає до Бога. Така Хресна хода є засадничим законом християнства. У цьому випадку смирення веде до приниження, яке своєю чергою веде до визволення. Ісус падає нижче від землі, а тому зводиться на небеса. Перед ним постають

5. Поразка як урок покірності

такі випробування, що він навіть починає сумніватись у своєму Батькові: «Боже мій, Боже мій, чому мене покинув?..»¹ Але ці сумніви стають для нього також уроком покірності, йому треба забути про свою божественність, щоб приєднатися до людей, прийняти нас повністю. Це останнє питання до Бога буде останнім проявом любові Ісуса до свого народу. Це випробування також дає йому змогу доторкнутися до істинності віри: віра є лише в сумнівах, вона поруч із ними. Вірити — це сумніватися глибоко у своїй душі.

«Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне», — сказано в Євангелії від Матвія. Цей вислів часто інтерпретують іронічно, як виправдання для простодушних, як дозвіл на неоскарження Біблії, на сліпу віру. Проте є й інший бік, глибший. «Вбогі духом» можуть бути розумними: вони просто визнають межі свого інтелекту в світлі правди, розказаної в Біблії. Ця ідея схожа на позицію Альберта Ейнштейна, коли він оголосив наприкінці свого життя: «Найбільша таємниця полягає в тому, що ми можемо щось зрозуміти».

Апостол Павло також здійснив свою Хресну ходу і став прикладом покірності. Подорожуючи

---

¹ Переклад Івана Хоменка.

світом з метою нести «добру звістку» — Євангеліє, він зазнав побиття, принижень, ув'язнення. І апостол написав таке-от: «Я переповнений радістю посеред усіх наших напастей». Йому треба було, як і Ісусу, впасти на самісіньке дно, щоб доторкнутися до суті речей, позбавитися забаганок, щоб зрозуміти, що він має рацію. Хай навіть ми не віримо в Бога, а проте можемо вірити в цю доброчесність смиренності й розглядати її як одне з найважливіших вчень християнства, релігії, де Бога втілено в немовляті, у безпорадній слабкій істоті, що народився в яслах у стайні. Взірцевий приклад смиренності.

ПОРАЗКА ДЛЯ ПІЗНАННЯ ДІЙСНОСТІ:

лекція зі стоїцизму

Тільки від тебе залежить, чи варто прийняти те,
що від тебе не залежить.

Епіктем

«Боже мій, дай мені силу прийняти те, що я не можу змінити, бажання змінити те, що можу, і мудрість відрізнити перше від другого», — такою «молитвою» Марк Аврелій підсумовує стоїчну мудрість. Марк Аврелій був імператором Римської імперії з 161 по 180 рік. Як і деякі інші рядки зі священних писань, його слова говорять про тих, хто має силу змінювати дійсність, про стоїчну мудрість — мудрість учинків. Про що вона нам насправді оповідає? А про те, що немає сенсу намагатися змінити «те, що від нас не залежить», марно хотіти побороти сили всесвіту, в якому ми живемо. Краще викори-

стати власні сили на «те, що від нас залежить». Що менше намагаємося боротися проти того, що не підвладне нам, то більше ми спроможні вплинути на те, що нам до снаги. Якщо ми вичерпаємо силу на те, що є поза межами нашого впливу, то не матимемо її, щоб впливати на те, на що в змозі.

Хоч ця ідея і містить у собі певний сенс, ми не завжди можемо її дотримуватися. Тому що ми занадто «сучасні», віддалені від цієї давньогрецької мудрості століттями науково-технічного прогресу, від самого дитинства заколисані принципом «якщо хочеш — можеш», ми віримо, що сила волі може геть усе. Кваплячись стати до рукопашного бою з дійсністю, ми занадто часто припускаємо, що все залежить тільки від нас: ми самі собі накидаємо хибну модель дійсності. Ми розглядаємо її як тісто, з якого на дозвіллі можемо зліпити все що завгодно. І в протилежному нас може переконати не перемога. Коли досягаємо успіху в будь-чому, тоді ми не готові чути ту правду, проголошену Марком Аврелієм, Сенекою чи Епіктетом, — дійсність інколи пручається.

Поразка пропонує нам шанс нарешті побачити очевидне: є перед нами те, що називається дійсністю. Важко її ігнорувати, коли ми боремось із собою, стараємося, та все одно провалюємось.

У світі є речі, що залежать від мене, але є й ті, які не залежать. Тобто я не зазнав поразки. Стоїчна мудрість починається з цього усвідомлення, надзвичайно простого, але дуже складного для сприйняття тоді, коли нам усе вдається.

Зрозуміти відмінність між цими двома поняттями часто є запорукою успіху. Марк Аврелій і сам не припиняв це згадувати, у своїй праці «До самого себе» він зазначав, що завжди, перед тим як діяти, треба визначити, що від нас не залежить, і не намагатися це змінити. Сила волі потрібна нам, щоб змінити те, що можемо змінити. А могутність духу потрібна, щоб не чіпати того, що від нас не залежить. Ми віграємо значну кількість часу та енергії, якщо станемо прихильниками стоїцизму.

Я часто зустрічав керівників, які розповіли мені, як радикально вони змінили свою манеру працювати того-таки дня, коли зрозуміли вислів Марка Аврелія. Замість кидатися навсібіч, не зваживши на сили, що їм протистояли, вони змирилися з тим, що від них не залежить, приділили більше уваги всьому іншому, сфокусувалися на стратегії, а не на волюнтаризмі, на діях із цими силами, а не на їхній справедливості. Багато людей мені зізналися, що цей метод має беззаперечну ефективність у торгових перемовинах. Якби мені дозволили розпитати про їхній

досвід, про те, що допомогло їм розвинути стоїчну мудрість, здебільшого це була б поразка.

Протилежне до мудрості — це, звісно, неприйняття дійсності. Заперечувати поразку є слухним способом не здобути нічого корисного з неї. Мій досвід викладання в ліцеї підтверджує це щодня: учні заперечують свої помилки, сперечаючись із учителем, коли той робить якісь виправлення в домашньому завданні, або кладуть свою самостійну роботу з виправленнями відразу до наплічника, не аналізуючи зауваги, не зупиняючись на хибних відповідях. Замість того, щоб розглянути помилку, як прикрий момент, який треба відразу ж забути, ліпше навчимося її розглядати як шанс зупинитись у нашому швидкоплинному житті. Заперечення помилки — це відмова скористатися з можливості. Стоїчна мудрість нам пропонує натомість примирення з невдачею, яка є цілком природним явищем.

Згідно з Марком Аврелієм, космос — то є закритий світ, величезний «космічний вузол», у який заплетено усі сили всесвіту. Правління, як на нього, означає намагатись ініціювати політику цих космічних сил і людські замисли, відчуваючи себе частиною світової долі. Щоб діяти в умовах «того, що від нас залежить», треба грати з тими силами, які «від нас не залежать».

З його погляду, політика зазнає краху, оскільки вона розбивається об сили космосу та сенс існування. Помилка чітко визначає реальність цих сил, і це визначення може бути вирішальним у нашому майбутньому успіху. Бути стоїком — це бути здатним на таку мудрість навіть тоді, коли щойно зазнав поразки: запитувати себе, що поразка ховає в собі в контексті буття. Варто розцінювати її як привілейовану зустріч із реальним, яка є частиною космосу, законів природи або правил ринку.

Під час фінального тенісного матчу Кубка Девіса¹ Франція змагалась зі Швейцарією. Щоб виграти цей турнір, треба виграти три матчі з п'яти. Після програшу Гаелю Монфісу Роджер Федерер традиційно відповідав на запитання журналіста. На той момент рахунок між Францією та Швейцарією був рівний. Роджер Федерер, який завжди дотримується принципу *фейр-плей*, почав із того, що захоплювався винятковою грою суперника. Потім він промовив одну фразу, на яку ніхто насправді не звернув уваги: «Я програв, але я дізнався те, що хотів дізнатися». Говорив він про себе, про поле, про швидкість, із якою відбивалися м'ячі, про реакцію публіки чи про свої фізичні здібності після

---

¹ Ідеться про турнір 2014 року.

травми? Ніхто не знає. Утім, він точно знайшов переваги у поразці, щоб «дізнатися те, що хотів дізнатися». Пізніше Федерер виграв два матчі, перший в одиночному розряді, другий у парі зі Станіславом Варвинкою. Таким чином Швейцарія перемогла Францію і виграла Кубок Девіса. Того ранку, почувши загадковий вислів Роджера Федерера, я зрозумів, що тенісист номер один у світі має стоїчний характер.

Нельсон Мандела, розповідаючи свою водночас трагічну і зразкову історію життя, сказав правильну річ: «Я ніколи не програю: я або виграю, або навчаюсь».

Якщо щодня ми хоч трохи намагатимемося перетворитися на стоїків, то наші помилки навчать нас більше не жалітися на почуття несправедливості. Марк Аврелій зустрічав завади й незгоди, як імператор. Для нього поразка не є справедливою чи несправедливою. Мудрість стоїків проповідує байдужість до людських почуттів. Сили всесвіту не є справедливими чи несправедливими: вони просто є. Треба з ними працювати, ба навіть грати з ними. Намагатися додати свої рухи до танцю із цими силами. Доля не є ні справедливою, ні несправедливою, оскільки вона не є людською долею, вона над усім цим. Справедливість і несправедливість — людські

поняття. Скаржитися на реальність — це тікати, ховатись у суб'єктивних судженнях, які не мають жодного сенсу.

Навіть не вірячи у сили космосу чи в долю, ми можемо запозичити у стоїків ідею того, що почуття несправедливості нічого нам не дає. Навіть гірше: воно може сплутати наші дії з нашими реакціями. Ми маємо свободу нічого не змінювати в дійсності, у труднощах або у поразці; від почуття несправедливості немає жодної користі. Життя — це просто життя, і цього досить: йому не треба бути справедливим, щоби бути прожитим.

Терапевти, психологи і психоаналітики твердять, що пацієнтам стає краще, коли ті перестають думати про себе як про жертв несправедливості, коли вони починають сприймати життя таким, яким воно є, — «простим». «Просте» означає не тільки гірке та озлоблене, а й щедre на відповідальність і сміливість. Простота руйнується під впливом життєвих сил. Не лиш «отак просто: у мене навіть не було шансу», а й «отак просто: я роблю і долаю». Дійсність збудована просто: нам потрібна геть не найменша поразка, щоб набратися стоїчної сили прийняти те, що існує і не залежить від нас.

Рей Чарлз утратив зір у сім років, а маму — в п'ятнадцять. Перед цим від був свідком того, як його

молодший брат потонув. «Я мав вибір: сісти на розі вулиці з білою тростиною і дерев'яною чашкою або зробити усе, щоб стати музикантом», — розповідає він. Твердження абсолютно стоїчне, бо ж нагадує слова Епиктета: «Тільки від тебе залежить, чи варто прийняти те, що від тебе не залежить». Сам факт того, що Чарлз каже: «Я мав вибір», уже є показовим. Рей Чарлз не марнував сили, нарікаючи на свою долю. Сліпоту, яка від нього не залежала, він прийняв, воліючи стати геніальним музикантом і співаком, якому ми завдячуємо за такі пісні, як *What'd I Say*, *Hit the Road Jack*, а також *Georgia On My Mind*. Він, як справжній стоїк, знав, як прийняти розбіжність між тим, що не залежало від нього (смерть мами, брата, втрата зору), і тим, що залежало (розвиток таланту, компенсація сліпоти надзвичайною пам'яттю). Мабуть, йому треба було пройти крізь силу прийняття, щоб стати Реєм Чарлзом. «Я сліпий, але завжди є ті, хто нещасніший за нас. Я б міг бути чорним», — жартував він у розмові з журналістом. Рей Чарлз, попри незгоди, був здатен на «простоту», позбавлену приреченості, сповнену життя, гумору й радощів. Він не говорив, що все «несправедливо». Він сказав «так» дійсності, що є дуже схожим на «величне “так” життю», сказане Заратустрою у Ніцше. Такий самий спосіб прийняти все, що існує. Такий самий стоїчний вчинок: не сумувати за

тим, чого не можна змінити, але зробити геть усе, щоб змінити те, що можливо. Таким чином, стоїчне прийняття не має нічого спільного зі смиренністю. Воно є утвердженням, схваленням того, що існує. Зіткнувшись із невдачею як з випробуванням, маємо відповісти на запитання не про те, що правильно чи неправильно, а про те, чи здатні ми на мудрість. Якщо можемо покластися на неї, то збудуємо щось інше.

Як вистоїш і голови не схилиш,
Хоч зводять осуд і помії ллють,
І покладаєшся на власні сили,
Хоч у зневірі лають і кленуть.

Так починається славнозвісний вірш Редьярда Кіплінга «Якщо», який закінчується словами: «...Ба більше: ти — Людина, синку мій».

Ці рядки також повні стоїчної мудрості: треба вміти програвати, щоб стати Людиною. Втратити все і віднайти. Протести проти дійсності є марними. Ба гірше: вони непродуктивні. Вони забирають силу, таку потрібну нам, щоб усе владнати. Вони нас відвертають від дійсності. «Ні сміятись, ні плакати, — розуміти», — писав Спіноза на кшталт стоїків у своїй роботі «Етика, доказана геометричним методом».

Такі самі рядки є й у Кіплінга. «Як вистоїш і голови не схилиш, Хоч зводять осуд і помії ллють»: не жаліючись на дійсність та неспра-

ведливість. «І покладаєшся на власні сили, Хоч у зневірі лають і кленуть»: зі стоїчною силою людини, яка знає про своє перебування в космосі, не може змінити порядок речей, але вміє грати з тим, що сильніше за неї.

Поразка не завжди залежить від нас. Єдине, що нам до снаги, — це змінити своє ставлення до життя. Ми можемо плакати над «несправедливістю». Або ж можемо побачити поразку як можливість зустрітися з реальністю, стати такими собі стоїками. Рей Чарлз мав рацію: у нас є вибір.

ПОРАЗКА ЯК СПОСІБ ВІДНАЙТИ СЕБЕ:

лекція з екзистенціалізму

Лише друга нота дасть зрозуміти,
фальшиво ти зіграв першу чи ні.

Майлз Девіс

«Існування передуює сутності»: твердження Сартра здається складним, але насправді це не так. Воно означає лише те, що ми вільні існувати, шукати себе і змінюватися протягом усього життя. Саме наш досвід і є первинним, а не наша сутність, яка, наприклад, може бути визначена Богом, нашими генами, соціальним класом. Сказавши цю фразу, фундаментальну для філософії екзистенціалізму, Жан-Поль Сартр став у ряди філософів концепту становлення¹. Ніцше в роботі «Так казав Заратустра» повторює вислів Піндара: «Стань тим, ким ти є». Задля

---

¹ Філософський концепт, який зазначає, що у світі немає нічого постійного, окрім змін та становлення.

досягнення цієї мети, для успішного утвердження своєї особистості нам треба багато часу. Це вимагає рішучості протистояти звичкам.

Філософи становлення протиставляються філософам сутності, що наголошують не так на людському досвіді, як на незмінній правді, на тому, що християни називають «душа», Лейбніц — «субстанція», а Декарт — «я». Насправді це протиставлення існує відтоді, як виникла філософія, від мудреців, які жили ще до Сократа, тобто «досократиків» Геракліта і Парменіда. З позиції Геракліта мислитель становлення — це той, хто вживає метафору річки, щоб символізувати універсальний рух: «Двічі в одну річку не ввійдеш». Із позиції Парменіда, мислителем сутності є той, хто визначає Бога як «Єдиного нерухомого і вічного». У межах наших традицій уявлення Парменіда нам знайоміші. Послідовники Геракліта, такі як Ніцше чи Сартр, були в меншості. Основні філософи — Платон, Декарт, Лейбніц... — були послідовниками Парменіда: вони вірили радше в сутність, аніж у становлення. Це порушує питання щодо переваг поразок. Якщо наші ж невдачі можуть допомогти в нашому становленні, вони дійсно можуть бути й небезпечними, бо таким чином ми розкриємо для себе свою «сутність». Це тому, що думаємо, ніби невдача дає нам відповідь на запитання, *хто ми такі, що живемо кепсько*. Поглянути на поразку

7. Поразка як спосіб віднайти себе

з іншого боку — це поміркувати, яке запитання про становлення вона перед нами ставить. Вірити в те, що невдача може нам допомогти звеситися на ноги, переосмислити, віднайти себе, — це стати прихильником філософії становлення; це віддати першість Геракліту, а не Парменіду.

Наші поразки спроможні зробити нас неупередженими, здатними змінити свої погляди, показують нам переваги екзистенційного вибору. Інколи вони скеровують нас в іншому напрямі, який надає життю нового значення. Це ще одна перевага поразок: вони не конче роблять нас мудрішими, смиреннішими чи сильнішими, вони просто відкривають інші можливості.

Якби Чарлз Дарвін не завалив одне за одним навчання в сфері медицини й теології, він ніколи не наважився б вирушити у тривалу подорож як учений. Це стало його призначенням і дало змогу зрозуміти механізми еволюції.

Молодий Дарвін почав вивчати медицину в Шотландії, тому що його батько, лікар за професією, хотів, щоби син пішов по його слідах. Обурений жорстокими методами хірургії та стомлений від нудної теорії, він проводив час, спостерігаючи за пташками за вікном, а потім загалом покинув факультет. Далі він вступив до Кембриджського християнського коледжу, щоб

навчатися теології і стати пастором англіканської церкви. Однак і ця наука йому не цікавила, слухати лекції про Бога йому не подобалося, натомість він хотів їздити верхи на коні й колекціонувати жуків. Він знову покинув навчання. Ці дві помилки не подарували йому знань про людське тіло чи божественну істину, але дали нагоду вирушити в мандрівку, яку він не зміг би здійснити без них. Дарвін вирішив провести на кораблі два роки. Сирени «Бігля» пролунали в порту міста Вуліч на річці Темзі. Тут усе й почалося. Досліджуючи види тварин, які траплялися на його шляху в цій подорожі, він зрозумів своє призначення. Ось що мають знати ліцеїсти, паралізовані страхом перед вибором професійного шляху. Вони мусять прочитати бортовий журнал із мандрів «Бігля», у яких побував Чарлз Дарвін.

Перед тим як розпочати писати першу книжку про пригоди Гаррі Поттера, Джоан Роулінг, яка ще не називала себе Дж. К. Роулінг, зазнала подвійної невдачі — особистої та професійної. Її покинув чоловік, вона втратила свою посаду в *Amnesty International*¹, вона приїхала до Единбурга без жодних грошей, але з маленькою донечкою.

---

¹ Неурядова організація, заснована у Великій Британії 1961 року, що має на меті «проводити дослідження та дії, спрямовані на запобігання та припинення грубих порушень прав людини, а також допомагати тим, чий права вже були порушені».

Якби не її сестра, яка запросила їх пожити у неї вдома, Джоан лишилася б на вулиці. Розбита через всепоглинущу екзистенційну кризу, вона пізніше, вже після феноменального успіху пригод Гаррі Поттера, збагне: тільки побувавши на самому дні, вона відчула тверду землю під ногами. Раніше робочі та сімейні клопоти не дозволяли їй думати про своє призначення як письменниці. У найкращому разі Джоан вдавалось знайти трохи часу перед сніданком, перш ніж повернутися до родинних обов'язків. Завдяки своїм невдачам вона змінилася сама й відшукала спосіб змінити своє життя. Та не все було просто. Увесь час вона мала дбати про донечку, тому могла писати тільки під час денного сну і вночі. В Единбурзьких пабах звикли бачити втомлену молоду маму, поруч із якою у візочку спала малесенька дівчинка. Вона списувала зошити й наглядала за дитиною. Завсідники паба *The Elephant House*, де Джоан постійно працювала над книжкою, навіть думали, що вона приходить туди працювати, бо вдома немає опалення. Незадовго до розлучення померла її мама внаслідок розсіяного склерозу. Головний герой майбутньої книжки був списаний із самої Джоан: маленький чарівник, який страждав так само, як і вона, через смерть своїх батьків. Коли вона дописала книжку й запропонувала її своєму літературному агентові, той не погодився допомогти їй із публікацією роману. Роулінг знайшла

іншого агента, і їм усе ще відмовляли десятки видавництв. Коли книжку нарешті опублікували й вона здобула успіх, авторка зрозуміла, що всі ті прикрі відмови лише направили її на шлях, який понад усе їй підходив, і що те, що вона вважала найбільш «успішним», насправді для неї особисто таким не було.

Якби Серж Генсбур був художником, яким він так мріяв стати, то ніколи не створив би музики для Бріжит Бардо, Жульєт Греко, Франс Галь, Ізабель Аджані та Джейн Біркін. Ми часто забуваємо про кризу, яку він пережив тоді, коли знищив усі свої картини й відмовився від мрії стати художником, щоб присвятити себе другорядному для нього мистецтву — музиці. Будучи художником поряд з Андре Лотом та Фернаном Леже, він також створював музику, вфідчуваючи потребу. На живопис він покладав найбільші надії, але зрозумів, що не проживе з коштів за картини до 50 років. Ця трагічно пережита відмова дала йому змогу присвятити себе музиці. Невдача з живописом не тільки звільнила йому час на написання пісень, але також, імовірно, визволила і його самого. Якщо порівняти з живописом, на який Генсбур поставив усе, на «другорядне мистецтво» — музику — він і не думав робити високі ставки. Молодий художник у часи абстрактного мистецтва був захоплений пристрастю: стати або генієм, або

взагалі ніким. Як композитор і співак він мав протилежне ставлення до справи. Він писав нехитру музику, з плином часу змінював свій стиль, орієнтувався на смаки слухачів, щоб створити хіти, але жив із відчуттям екзистенційної невдачі. Та саме завдяки такому емоційному звільненню Генсбур показав увесь свій талант. Його історія трохи відрізняється від історії Чарлза Дарвіна чи Дж. К. Роулінг: невдача дозволила йому змінити курс, а також дала йому відчуження, безумовно посилене смутком, яке згодом відобразиться в його композиціях, що виявляться успішними. Не ставши художником, Серж Генсбур став автором і виконавцем пісень.

У невеличкій культовій книжці «Дзен у мистецтві стрільби з лука» Ойген Геррігель пояснює, що саме у момент, коли стрілець найбільш розслаблений, він влучає точно в ціль. І досить дрібки напруження, щоб постріл не вдався. «Найкращий постріл виходить тоді, коли сам стрілець на нього не чекає, — пише він, а потім додає: — Ваша перешкода — це намагання розправитися із завданням якомога швидше».

У 1965 році Серж Генсбур створює для Франс Галь жваву пісню *Poupée de cire poupée de son*, яка виграє Євробачення. Композитор схожий на стрільця: він неймовірний, тому що відчужений. А відчужений тому, що позбавлений одержи-

мості стати новим Ван-Гогом. Досить послухати *Vieille Canaille* чи *Des vents des pets des pousms*, щоб почути насправді, що він не захоплюється музикою так, як захоплювався живописом. Досить послухати *La Javanaise* або *La Chanson de Prévert*, щоб зрозуміти: невдача художника Генсбура, всупереч тому, що сам він інколи казав, не ув'язнила його у межах зламанної долі. Вона його звільнила.

Спершу сприйнявши провал за глухий кут, урешті-решт ми розуміємо декотрі поразки як перехрестя. Міркуючи над плином життя, ми згадуємо метафору про скелю, яку описав Сартр у роботі «Буття й ніщо»: «Так скеля, яка чинить великий опір, коли я хочу її перемістити, буде, навпаки, мені цінною опорою, коли я схочу на неї залізти, щоб помилуватися краєвидом». Оскільки ми живемо в конкретному часі й можемо ставити собі нову мету, у нас є влада, як пише Сартр, ставити собі нові *перешкоди* — як скелі, що будуть *опорами* для нового проекту, тим самим визнати силу нашого духу, надати собі значення. Стрижневий концепт екзистенціалізму в інтерпретації Сартра — це «проект». Існувати не означає задовольнятися усталеною вічною істиною, а навпаки безперервно проектувати себе самого в майбутнє. Надибавши заваду, якою є поразка, ми можемо змінити свою проекцію, зробивши з поразки дороговказ.

У Сан-Франциско 2009 року відбувається перша велика міжнародна конференція на тему поразок, яка відтоді стала обов'язковим заходом у Кремнієвій долині. Принцип цих конференцій *фейлкон* (з англійської *failcon*, де *fail* — провал, *conference* — конференція), відео з яких заполонили інтернет, — показати підприємців і спортсменів, які розповідають, чим вони зобов'язані своїм невдачам. На цих заходах вони оповідають, як їхні провали пробудили, живили, підштовхнули їх і дали ідеї, що зробили їх успішними, скерували на той шлях, який вони навіть собі не уявляли раніше. Речники, що діляться своїм досвідом, такого віку, якого були їхні старші колеги, коли вони тільки закінчували навчання й не мали жодного досвіду. Достатньо послухати кілька лекцій, щоб зрозуміти, як зміни в цифровій економіці, а з ними й нові підприємці, котрі підлаштовуються під ці зміни, шанують невдачі й отримані завдяки їм можливості, щоб переосмислити самого себе.

Цензуровані виступи, гіперболізований позитивний настрій, неодмінний гепі-енд — аспекти фейлконів, що доволі справедливо дратують. На додачу ті, хто приходить туди розказати про свої невдачі, говорять про минуле... Утім, на цих конференціях, які зараз проходять у Франції, але не мають такого самого успіху, розповідають про кар'єрні шляхи, сповнені поворотів, роздоріж,

перехресть. Чоловіки та жінки ідентифікують себе не з тими, ким вони є, але з тим, що вони зробили; вони не вважають набір якостей поважнішим за вміння їх осмислювати і правильно застосовувати. Таке враження, наче всі вони читали Сартра, який у своїй філософській роботі «Екзистенціалізм — це гуманізм» написав ось що: «Людина — це лише набір її вчинків».

Така ідея французького екзистенціаліста протиставляється філософії Канта, для якого цінність буття вимірювалася характером людського *наміру*. Слухаючи підприємців, що розповідають, як їхні розчарування відкрили їм очі, дали їм нові проекти, ми краще розуміємо, чому «екзистенціальний психоаналіз», винайдений Сартром, знайшов більше прихильників у США, ніж у Франції. Він запропонував новий вид антифройдівського психоаналізу, що ґрунтується на ідеї даремності попереднього досвіду — несвідомої детермінованості, продиктованої сімейною історією. Краще сфокусуватися на безлічі можливих проектів, шукати те, що може скрасити сьогодення.

Чимало підприємців використовують поразки для того, щоб обрати інший шлях. Французький бізнесмен Жан-Батист Рудель провів один із таких фейлконів, де розповів історію неймовірного успіху компанії *Critéo*. Ідея виникла

7. Поразка як спосіб віднайти себе

в комірчині паризької закускочної. Вона полягала в тому, щоб створити систему рекомендацій фільмів і статей із різних блогів. Цей стартап виявився невдалим, але дав Руделю змогу використати вже наявну технологію в зовсім іншому напрямку: продавати цільову рекламу в інтернеті. *Critéo* проіснував кілька років у тій самій комірчині в VIII окрузі Парижа, доки компанію не зареєстрували в *NASDAQ* на Волл-стрит. Сьогодні її оцінюють у 2,41 мільярда доларів. Талант її засновника в тому, щоб розпізнати, що саме не працює, і взяти це за підґрунтя для змінення своєї ідеї, щоб по-іншому її застосовувати.

Поразки допомагають звичайним працівникам стати підприємцями. Японцю Соїчиро Хонді відмовили в посаді інженера на заводі *Toyota*. Далі на нього чекав тривалий період безробіття, під час якого й виникла ідея виготовляти мотоцикли і продавати їх: так народилася компанія *Honda*.

Бути екзистенціалістом — думати, що самого життя буде недостатньо, щоб вичерпати всі можливості. Залишається тільки не змарнувати за багато нагод. Смерть тим більше скандальна, тому що життя розглядають не як сутність або вічну цінність, а як «проект». Бути екзистенціалістом — боятися, що успіх у певній сфері лише нею нас і обмежить, ми проживемо так до кінця життя, не знаючи, хто ми такі. Піти проти

суспільної думки — це розцінювати поразку як двері в різні сфери діяльності: більше помиляєшся — проживаєш повноцінніше життя.

Маршрут Жан-Крістофа Рюфена — добра ілюстрація цієї, здавалося б, парадоксальної тези. Він би міг провести чудовий фейлкон, який здивував би всіх, хто представляє життєвий шлях низкою успіхів.

Будучи лікарем, він заснував організацію «Лікарі без кордонів», потім став керівником іншої організації «Боротьба проти голоду», відтак став послом Франції в Сенегалі, а пізніше в Гамбії. Він написав книжки, що їх читала широка аудиторія, та 2001 року здобув Гонкурівську премію за свою книжку «Червоний колір Бразилії». У 2008 році він став наймолодшим членом Французької академії. Ще пізніше його оповідь «Безсмертним шляхом святого Якова» також матиме шалений успіх. Дивлячись на перелік його успіхів, можна подумати, що він перетворив на золото все, чого торкнувся. Проте дійсність інакша. Через невдачі й розчарування він щоразу змінював свій курс. Саме через те, що Рюфен зрозумів, що не може бути лікарем у тій медичній системі, яка існує сьогодні, він вирішив присвятити себе сфері гуманітарної допомоги. Він був одним із перших, хто побачив дошкульні місця у системі гуманітарних організацій, а саме тому присвятив себе

7. Поразка як спосіб віднайти себе

політиці. А зіткнувшись із неможливістю розвиватися в політичному світі, де існує безліч обмежень і демагогії, він присвятив себе письму. І коли він як письменник здобув визнання, — премія Інтеральє, Гонкурівська премія, Французька академія... — Рюфен іще раз відчув потребу пройти шляхом святого Якова, щоб трохи розвіяти й не зазнатися, не закритись у своїй сутності, про яку казав Сартр.

Коли учасники гурту боялися погано зіграти, Майлз Девіс інколи гнівався. Він голосно нагадував їм про те, що немає гіршої помилки, ніж страх її припуститись. У автора *Birth of the Cool* та *Kind of Blue*, котрий без упину перевинаходив власний стиль, була чудова формула: «Лише друга нота дасть зрозуміти, фальшиво ти зіграв першу чи ні». Висновок екзистенційної мудрості поразки: не існує фальшивої ноти. Джазмен має свободу грати кожну ноту з чудовим дисонансом, імпровізувати з ритмом та історією, яку він хоче розповісти своєю музикою. До речі, Сартр любив джаз. У романі «Нудота» ті нечисленні моменти, коли Рокантен долав свої духовні труднощі, проходили під впливом музики. Наше існування — як джазова композиція. Вважати, що фальшива нота існує, — це діяти так, немов часу не існує. Це забути, що ми керуємо своїм становленням, а не живемо заздалегідь визначеними ідеями.

ПОРАЗКА ЯК ОБМОВКА ЗА ФРОЙДОМ АБО ЩАСЛИВА ВИПАДКОВІСТЬ:

лекція з психоаналізу

Будь-яка обмовка за Фройдом
є реалізованим зізнанням.

Жак Лакан

Поразка як обмовка за Фройдом

Про що Чарлз Дарвін насправді мріяв? Стати лікарем, як його батько, або першовідкривачем, щоб торувати новий шлях в історії науки? Чи дійсно його невдача з медициною не дала йому змоги досягти своєї основної мети? Чи, може, він *хотів* зазнати поразки?

Соїчиро Хонда під час співбесіди на посаду інженера в компанію «Toyota» несподіва-

но показав себе посередньо. Його невиразні й пересічні відповіді дали йому змогу відчувати своє потаємне бажання, про яке Хонда й сам не здогадувався: заснувати власну компанію. Дуже заманливо вже зараз побачити у цьому обмовку за Фройдом: бажання, водночас витіснене та реалізоване. Витіснене з позиції свідомості. Реалізоване з погляду підсвідомості. Фройд каже, що обмовка — це підсвідомість, якій поталанило вивільнитися. Таким мовленнєвим казусом нам не вдається сформулювати те, що хочемо висловити, тимчасом як підсвідомість таки вдало дається взнаки. Тільки логіка змушує ставити під сумнів силу наших таємних бажань, що оприявнилися у словах. Одначе за нашими провалами — ефективність підсвідомої стратегії.

Щоб краще збагнути, як наші помилки свідчать про наші підсвідомі бажання, треба повернутися до революційної теорії Фрейда, яка дала змогу ліпше зрозуміти людину, показавши, що психіка розділена на три «простори»: «Его», «Ід» і «Супер-Его». «“Его” не є господарем у власному домі», — попереджає психоаналітик. Суверенність свідомого «Его» перебуває під подвійною загрозою: «знизу» та «згори». Знизу — через енергію підсвідомості, спрямованої від «Ід» — витісненими в дитинстві

імпульсами, які шукають реалізації. Згори — тиранічними наказами від «Супер-Его», великої частини підсвідомого «Я», ідеаліста й мораліста. Підсвідомість — це активна, динамічна енергія, що шукає вивільнення і за потреби користується обмовками, щоб це зробити. Ця енергія може походити як від «Ід», так і від «Супер-Его».

За допомогою обмовок ми можемо висловити приховану агресію, так само як і найкращі прагнення, що в них собі не зізнаємося. Коли замість ніжного дотику до щокі своєї дружини чоловік дає їй ляпаса, це можна розцінювати як обмовку за Фройдом: «Ід» хоче вивільнитися, підсвідомо чоловік воліє завдати шкоди дружині. А якщо чоловік провалює співбесіду, тому що хоче більшого, ніж йому можуть запропонувати на посаді, вивільнитися прагне «Супер-Его». У двох цих ситуаціях, твердить засновник психоаналізу, є як поразка, так і успіх — одночасність свідомого невдоволення та підсвідомого задоволення.

Ми часто скаржимося на повторні сценарії. Ми й далі робимо речі, які нам не подобаються, і дивуємося, що нам не вдається їх змінити. Це те, що нас утримує від підсвідомого задоволення, незважаючи на свідоме невдоволення. Обмовка ставить усе на свої місця, про що й говорить нам психоаналітик Жак Лакан: «Будь-яка обмовка за Фройдом є реалізованим зізнанням».

Це зізнання є підсвідомим, воно потребує вивільнення і тлумачення.

Мішель Турньє кілька разів не складав іспитів на здобуття агреже. Повторні невдачі були болючими для нього. Та згодом він став одним із найвеличніших французьких письменників ХХ століття, автором класичних романів «П'ятниця, або Тихоокеанський лімб» і «Вільшаний король». За останній члени Гонкурівської академії одностайно нагородили його премією 1970 року. Ми могли б подумати, що невдача в академічній філософії переорієнтувала його на успіх як письменника; інакше, здобувши агреже і ставши викладачем філософії, він ніколи не мав би часу й навіть бажання написати «Вільшаного короля». Проте ми також можемо припустити, що його справжнім бажанням було стати популярним письменником, а неодноразові невдачі під час здобуття ступеня з філософії являють собою низку обмовок за Фройдом.

Щоб вилікуватися від невдач, психологи пропонують одну вправу, розроблену завдяки ідеї обмовки: «не сприймайте поразку за нещастя, вважайте її проявом прихованого наміру». Результат такої поради часто вражає: ми починаємо бачити ситуацію у новому світлі. Очевидно, ми часом важко сприймаємо нові факти, але така вже наша підсвідомість: ми не хочемо їх

знати. Не хочемо зустрічатися з «Ід». Невдача в ролі обмовки змушує нас розплющити очі. І якщо вона повторюється, це, можливо, тому, що ми не дозволяємо витісненим бажанням вивільнитися.

Психоаналіз показує нам, що є поразки, які водночас є і перемогами. Він також доводить і протилежне: існують успіхи, які насправді є невдачними, якщо, досягнувши їх, ми не були вірними собі, тож одного дня ми за них поплатимося. Така зрада себе самих може призвести до депресії, що являє собою ще одну форму поразки, яку можна інтерпретувати як обмовку за Фройдом.

П'єр Рей був головним редактором часописів, зокрема *Marie-Claire*, і автором бестселерів «Грек» і «Блакитний Ріц». Досягнувши успіху та розбагатівши, він упав у тяжку депресію: не міг працювати, любити, виконувати свої обов'язки, згодом вже спати та навіть їсти. Він мав усе, чого хотів, навколо нього було безліч вродливих жінок, щедрих друзів, він проживав своє життя в палацах. То звідки взялася депресія? Рей почав ходити на тривалі сеанси психоаналізу з Жаком Лаканом, про які він розповість у «Сезоні з Лаканом». Відбувши низку сеансів, він зрозумів, що успіх насправді віддалив його від найпотаємнішого бажання — написати справжню книжку. Не великий пляжний роман, подібний до того, що він писав,

воліючи зажити слави, а справжню книжку з власним творчим почерком, стилем і посилом. Книжка, яка не просто розважає, а й допомагає читачеві жити, має в собі бодай краплину людської мудрості. Легкий успіх у пресі, на полицях книгарень, ба навіть у казино відвернув його від власного шляху. Депресія виконала свою функцію — показала П'єрові Рею мрію, яку він зрадив, змусила його поставити на паузу свої успіхи й самого себе, щоб нарешті знайти шлях до мрії. Будучи дуже пригніченим і не в змозі працювати, переслідуваний відчуттям марного існування, він на рік занурився в те, чим сп'яніння від успіху змусило його знехтувати, — у пошуки самого себе. Зворушлива книжка, яку тримаємо в руках, є доказом того, що він став вірним собі: «Сезон з Лаканом» — це дійсно чудова робота, прекрасні роздуми про психоаналіз, бажання жити та тяжка праця над власним життям. Саме ця його книжка залишиться тоді, коли вже ніхто не читатиме величезних бестселерів. Рей, мабуть, зазнав невдач і потерпав від депресії, щоб знайти шлях до своєї мрії: він зрадив її, щоб наблизитися до неї. Його екзистенційна помилка була обмовкою: через неї його щирі амбіції змогли реалізуватися.

Роздуми щодо обмовки за Фройдом і депресії дають нам змогу вказати на надлишок англосаксонського бачення невдач. Хоч і говорять, що

поразку можна здолати простою наполегливістю, лише силою волі, але варто пам'ятати, що перша перевага поразки — нагадати нам про межі нашої влади. Твердити: «Якщо хочеш — можеш», — нерозумно, а також образливо для складної реальності. Ба навіть трапляється, що ми зазнаємо невдачі, адже ми дуже *хотіли*, але не запитували себе, чого саме: депресія вказує на те, що воля з'їхала з глузду, що вона хоче все самотійно, незалежно від того, чого прагне саме людина. Вона змушує людину перестати бажати, щоб та знову почула свої прагнення. Досягти успіху не означає хотіти все поспіль, а навпаки, бути вірним своїм бажанням. Невдача може являти собою обмовку, яка наближає нас до такої вірності.

Поразка як щаслива випадковість

Той факт, що поразки можуть бути і перемогами, доведено ще й тим, що в галузі промисловості всі пошкоджені вироби з часом ставали провідними. Історія таких щасливих випадковостей — або обмовок за Фройдом — певним чином доводить, що поразка одночасно може бути й перемогою.

Найвідомішим прикладом цього є сестри Татен, які управляли популярним серед мисливців рестораном у Ламотт-Беврон. Одна із сестер у форму для випікання поклала тільки яблука

й цукор і поставила випікатися. Пізніше вона второпала, що забула покласти тісто до яблучного пирога. Коли вже наближався час подавати десерт, у неї раптом з'явилась ідея: вона відкрила піч, поклала тісто на яблука й залишила ще на кілька хвилин готуватися. Мисливцям неймовірно сподобався пиріг, такий хрусткий і карамелізований. Не дотримавшись рецепту, вона створила «тарт-татен» — невдалий яблучний пиріг.

Схожа історія сталася з відкриттям «Віагри»: дослідники лабораторії *Pfizer* хотіли вилікувати стенокардію силденафілом, але не досягли бажаної мети. Субстанція не справила бажаного ефекту, але несподівано викликала сталі ерекції. Вчені не змогли вилікувати легеневу артеріальну гіпертензію, але створили ліки від імпотенції, що їх чоловіки шукали століттями.

Випадок з електрокардіостимуляторами є менш відомим, але не менш разючим. В університеті Баффало в штаті Нью-Йорк інженер спочатку хотів створити апарат для вимірювання серцебиття.

Шукаючи електричний опір, він занурив руку в купу електричних деталей. І тут виявилось, що він зробив не зовсім той прилад. Пристрій не записував серцебиття, але давав електричні імпульси. Дослідник замислився, чи не можуть ці імпульси вплинути на серце. Так і був винайдений кардіостимулятор. За п'ять років прилад

почнуть використовувати, і невдалий вимірювач серцебиття врятує тисячі життів.

Ми оточені безліччю предметів, споживаємо силу-силенну товарів, які є дітиськами поразки, а про це навіть не здогадуємося. Кавові машини *Nespresso* заповнили наші кухні, змінили культуру вживання кави — це успіх світового масштабу, який асоціюють із Джорджем Клуні, який, тримаючи двома пальцями за вушко маленьку філіжанку кави, запитує: *What else?* Утім, компанія *Nestlé* припустилася першої помилки, намагаючись продати ці автоматичні машини, що дають змогу готувати якісну каву, в ресторани. А потім у них виникла нова ідея — націлитися на ринок офісних робітників, а не на ресторани. Це була ще більша помилка, і коштувала вона дорожче. Ідея продажу капсульних машин практично була забута. *Nestlé* нарешті дали цьому виробу останній шанс, пропонуючи його для домашнього використання. І після двох невдалих спроб зрештою кавові машини *Nespresso* знайшли своїх покупців.

Існує ще стільки прикладів успіхів, що народилися з поразок: шампанське, яке зіпсувалося під час бродіння: неправильно виготовлене вино — замало цукру та забагато кислоти; *Orangina*, виготовлена з м'якоті фруктів, яку виробники забули викинути, а також пряники, застібки-

липучки, стікери для нотаток і навіть льодяники *Bêtises de Cambrai*, що, як вказує їхня назва, були винайдені випадково через помилку сина кондитера, — стільки обмовок за Фройдом, які стали гарними знахідками.

* * *

Концепт «щасливої випадковості» (переклад англійського слова *serendipity*) означає здатність віднайти те, чого ми не шукаємо. Христофор Колумб не мав на меті відкрити Америку. Він хотів відшукати новий морський шлях до Індії чи Китаю, коротший шлях, аніж той, що його знайшов Марко Поло. Він схибив на 10 000 кілометрів — *неймовірна помилка*, яка привела його до острова Сан-Сальвадор, поруч із Карибським басейном, поряд з Американським континентом. Америка так само, як і рецепт пирога «Татен» чи кардіостимулятор, була відкрита завдяки щасливій випадковості.

Коли, сидячи на канапі, пацієнт раптом чує сенс однієї з таких обмовок, однієї з помилок чи мрій, — це щаслива випадковість. Він знаходить відповідь, не шукаючи її, а просто вільно говорячи певні речі, пов'язуючи ідеї між собою. Пацієнт не шукає наполегливо сенс свого симптому, але той таки сам доходить його.

У будь-якому разі, щаслива випадковість можлива тільки в розслабленості, далеко від будь-

якого напруження, у дуже коротку мить, коли ми відпускаємо хватку. Це стосується пацієнта на канапі, а також сестер Татен і винахідника кардіостимулятора. Щоб помилка дала переваги, досить її прийняти. Нам не треба докладати жодних зусиль. Ба гірше, вони можуть позбавити нас переваг поразок. Нам як дітям західного волонтаризму геть нелегко досягнути цю ідею.

ЗАЗНАТИ НЕВДАЧІ НЕ ОЗНАЧАЄ БУТИ НЕВДАХОЮ:

чому поразка така болюча?

Гарна новина в тому, що людина — це міст, а не кінець.

Фрідріх Ніцше

Зіткнувшись із болем, який супроводжує поразку, інколи вважаємо, що ми нічого більше не варті. Ми мешкаємо в країні, де про культуру невдач обмаль відомо, і тому плутаємо поняття «зазнати невдачі» та «бути невдахою». Ми сприймаємо помилку у своєму проекті як особисту. Замість того щоб замислитися над місцем цієї невдачі в історії, яка розпочалася задовго до нас і триватиме після нас, ми робимо поразку абсолютною та суттєвою. Стисло кажучи, ми не є екзистенціалістами.

Повертаючись до метафори Майлза Девіса: це якби ми посеред композиції зациклилися на фальшивій ноті та програвали її знову і знову, не даючи їй знайти своє місце, прозвучати

у повному творі. Це якби ми зупинили час у найгіршу мить історії.

У всіх своїх роботах Зигмунд Фройд застерігає нас проти надлишкового злиття з матір'ю чи батьком, проти ототожнення з тоталітарним диктатором і зрівняння себе з особистою поразкою.

Протягом тривалого часу зливатися з одним із батьків — це заборонити собі дорослішати, насолоджуватися деградацією. Дитина забезпечує собі становлення тим, що постійно змінює об'єкт злиття: саме в такій «грі» вона вчиться казати «я», заявляти про свою автономію.

Ототожнити себе з тоталітарним диктатором, як-от Сталін або Гітлер, — це поділяти його бачення чи ілюзії, облишити своє критичне мислення й ризикувати стати співучасником якогось лиха.

Дорівняти себе до помилки — це знецінити себе й дозволити почуттям сорому та приниження оволодіти тобою.

Будь-яка надмірна ідентифікація має смертельний вимір, фіксацію. А життя — це рух. Фокусуючись на своїй поразці, ми забуваємо саме цю Гераклітову істину.

Щоб легше пережити поразку, ми можемо дати їй інше визначення. Поразка не є особистою — вона там, де наші життєві проекти стикаються з певним середовищем. Очевидно, треба

шукати причини того, чому їхня зустріч відбулася не найкращим чином. Можливо, ми випереджаємо час, достоту як Стів Джобс, коли запустив перший Macintosh. Можливо, наш проект був недосконалий. Наша невдача і справді є «нашою», але не становить частину нашого «я». Ми мусимо визнати її, але не прирівняти до себе.

У будь-якому разі складно визначити, що є коренем нашого «я». Зазнаючи поразки, ми іноді думаємо, що не знаємо, ким є. Невдача завдає болю, адже пошкоджує наш панцир, наше уявлення про своє місце в суспільстві, нашу ідею про себе. Ми більше не впізнаємо себе. Як генеральний директор, що звик до успіху компанії, яка колись процвітала, або як режисер, що звик до високих касових зборів, а його новий фільм у перший же тиждень знімають із прокату, так і ми раптом втрачаємо свої орієнтири. Проте, можливо, це гарна новина. Інколи лиш один невдалий досвід дає змогу оцінити, як наше уявлення про себе в суспільстві нас применшує, відрізає від нашої глибокої особистості, від нашої складності. Щоб пережити поразку, треба дати інакше визначення нашому «я»: вже не фіксоване і незмінне ядро, а множинна рухома суб'єктність.

«Гарна новина в тому, що людина — це міст, а не кінець», — пише Ніцше в «Так казав Заратустра».

Існувати — це жити, спрямовуючи себе, на-че міст у майбуття, до інших людей, але також до вимірів, про які не знаємо, до шляхів, котрим ми ще не ходили, до того, що може відкрити нам невдача. Ми занадто страждаємо через свої помилки, коли забуваємо про цю істину.

Урешті-решт, якщо поразка так нас ранив, то це тому, що філософи нашої західної культури подають її як таку, що має викликати відчуття провини.

Декарт і Кант не присвятили книжок темі поразок, але ми знаходимо в їх роботах уривки про причини й підґрунтя помилок.

Декарт зображує людину, наділену двома кепсько пристосованими головними здібностями: обмеженим мисленням і безмежною волею. Хоча наше мислення швидко стає обмеженим, Декарт твердить, що ми завжди можемо хотіти більшого. На думку цього вірянина, який є автором праці «Міркування про метод», ми подібні до Бога саме завдяки силі волі. Щоразу, як чогось хочемо і вважаємо, що досягли апогею, ми відкриваємо, що можемо ще. Для Декарта таке безмежжя нашої волі є ознакою божественного в нас самих. Фраза «якщо хочеш — можеш» походить саме від нього. З цього погляду, людина наче ходить на двох ногах різної довжини: коротка (наше мислення) і дуже довга (наша

воля). Варто визнати, що це непросто. Що ж тоді за Декартом означає «помилитися»? Це не змогти втримати нашу волю в межах нашого мислення. Розповідаючи про щось на проханій вечері, ми говоримо не лише про те, що знаємо: у цьому наша помилка, бо ми хибно користуємося з волі. Вона визначає нас як дітей Божих, і, так помиляючись, ми не дотримуємося того, що Він нам заповів. «Ми знаємо, що помилка залежить від нашої волі», — заявляє Декарт у «Засадах філософії». Важко не почуватися винним.

Кант говорив, що ми помиляємося, коли не чуємо свого розуму. Цієї властивості, наголошує він, достатньо, щоб відрізнити Добро від Зла. На відміну від Руссо, який шукав мораль у серці та чуйності, автор «Критики практичного розуму» вважав наш розум за основу моральності. У вимозі до моралі немає нічого складного. Вона звучить так: «Завжди дій у такий спосіб, щоб максимум твоїх учинків можна було вважати за універсальний закон». Інакше кажучи, щоб дізнатися, чи є наші наміри добрими, досить запитати себе, як працювало б суспільство, якби люди діяли так само, як і ми. Наприклад, могли б люди жити разом, дотримуючись принципу «завжди боротися проти своєї натури, схильної до помсти»? Так, жили б вони пречудово. Очевидно, їхня мораль була б підлаштована

належним чином і ми були б цілком відповідальними в разі порушення норм моралі.

Наші помилки, за словами Декарта, пов'язані з неправильним використанням волі. Наші хиби, на думку Канта, можна пояснити слабкістю розуму. У цих двох випадках неможливо не почуватися винними: щоразу наша головна властивість, притаманна людству, спричиняє поразки. Помилка стає непростимим ганджем нашої сутності. Зазнати невдачі, за Декартом і Кантом, — це просто-таки бути невдахою.

Ми далекі від мудрості Лао-цзи, батька даосизму, який у VI столітті до нашої ери сказав таке: «Поразка — це основа успіху».

НАВАЖИТИСЬ ОЗНАЧАЄ НАВАЖИТИСЯ НА ПОРАЗКУ

Не прогав свого шансу,
Упіймай своє щастя
І ризикуй.

Рене Шар

Підґрунтям усіх великих успіхів є ризик, а також прийняття можливих поразок. Насмілитись означає передовсім наважитися на поразку.

Прямуючи до Лондона, Шарль де Голль ризикував зазнати фіаско. Помістивши телефон, інтернет і телебачення в один «кабель», Ксав'є Ньель ризикував утратити геть усе. Кожен митець, коли намагається створити щось нове, приймає можливість, що йому може не вдатись. У цьому і є певні чари.

Можна прожити ціле життя й ніколи ні на що не наважитись, ухвалюючи тільки розумні рішення, завжди діяти в межах проекту тільки тоді, коли всі поля в документах Excel правильно заповнені. Та якою ціною? Поводитися таким

робом — забороняти собі будь-який великий успіх і про себе так нічого й не дізнатися. Навіть якщо наша сміливість не завойовує перемогу, вона все ще є доказом, що ми здатні на ризик і можемо ухвалювати справжні *рішення*, а не робити *вибір*, керований логікою.

«Рішення» та «вибір»: ці два терміни здаються синонімами. Проте вони не є такими. Треба зрозуміти відмінність між ними, щоб дізнатися таємницю сміливості.

Візьмімо ситуацію, щодо якої ми вагаємося між варіантами А та Б. Якщо після раціональних роздумів виявиться, що варіант Б є кращим, то ми його й виберемо. Цей *вибір* є обґрунтованим, зрозумілим: більше немає чого вирішувати. Якщо, попри роздуми, ми й далі вагатимемося, нам забракне аргументів, але все одно відчуватимемо, що треба обрати варіант Б, тоді ми ухвалюємо *рішення*. Рішення потребує вивіщення над раціональними аргументами, а також упевненості та інтуїції. Це достеменно той момент, коли знань не вистачає і нам доводиться щось вирішувати — від латинського слова *decisio* — рішення. Рішення завжди є сміливим: воно за визначенням передбачає можливість поразки. Приєднатися до руху Опору, щоби врятувати свою країну, — це рішення, а не вибір. Створити *Tesla Motors* і зробити ставку на те, що за 50 років усі машини стануть електричними, як вчинив

американський підприємець Ілон Маск, — це рішення, а не вибір. Наприкінці тенісного матчу завдати кругового удару — це також рішення.

Рішення, стверджує Арістотель, народжується радше з мистецтва, а не з науки. Більше з інтуїції, ніж з аналітичних роздумів. Це не свідчить про те, що рішення нераціональне: воно може ґрунтуватися на знаннях, але не обмежується ними. Арістотель описує його на прикладі лікарів та капітанів морських суден. Обидва є компетентними у невідкладних випадках: у разі можливої смерті пацієнта чи шторму вони мусять ухвалювати рішення, не маючи часу на роздуми щодо ситуації, мусять знайти силу переступити невпевненість.

Звертаючись до мистецтва ухвалення рішень, Арістотель протистоїть Платону, своєму вчителю, і вважає рішення за науку з моделі раціонального вибору. Згідно з Платоном, на чолі ідеальної держави має бути «король-філософ», що скеровує державу до світла своєї мудрості. Оскільки рішення має перетнути межі знань, то такий король-філософ ніколи не буде нічого вирішувати. Його політичний вибір являтиме собою наслідок логіки. Натомість, за Арістотелем, велика людина має бути здатною долати межі своїх знань, дозволяючи собі дії, скеровані інтуїцією, рішеннями. Таке мислення робить її митцем у сфері політики, на відміну від короля-всезнайка.

Знову ж таки здається, що ми, французи, — послідовники Платона. Наш Інститут політичних досліджень названо навчальним закладом «політичних наук», а не «мистецтва політики». Від Інституту політичних досліджень до Національної школи адміністрації — скрізь панує однакова ідея в політичних та адміністративних науках. Вона стосується підготовки технократів, а не рішучих лідерів. Вищі державні службовці, які очолюватимуть великі компанії, мусять ухвалювати серйозні рішення, але їхня освіта була орієнтована виключно на технічні навички. Найчастіше вони довго навчаються та здобувають щедрі знання, але протягом навчання вони не відвідували жодного курсу, який навчав би ухвалювати рішення, зважати на його сутність і складність, його зв'язок із досвідом, інтуїцією, ризиком. Як за цих умов розвивати гуманістичне бачення невдачі?

Розуміння відмінності між рішенням і вибором може також допомогти нам краще справлятися з тривогою, яка супроводжує ризик. Тривога нас випробовує у момент рішення, і це нормально. Вона — знак того, що ми впливаємо на світ.

«Тривога — це оволодіння свободою через пізнання», — пояснює Сартр у праці «Буття і ніщо». Коли не маємо жодної змоги діяти, то впадаємо у розпач, а не тривожимось. А тривога

на нас напосідається тоді, коли ми маємо ухвалити важке рішення: можна припустити, що насправді це наша свобода так нас лякає. Мета існування — уникнути паралізованості тривогою. Скільки амбіцій згублено, скільки покликань не реалізувалося, тому що нам треба було наважитись, а натомість ми були сповнені страху невдачі? Ляк перед невдачею паралізує нас, коли ми хочемо зробити зі свого життя низку раціональних виборів. Однак вона стає стерпною, тільки-но ми перетворюємося на людину, яка ухвалює рішення, проходячи крізь безліч помилок, розчарувань і втрачених можливостей.

Сміливість звільняє нас від страху: вона дає нам силу діяти, не зважаючи на нього. Смілива людина не є нерозсудливою й запальною, яка нічого не боїться і завдяки максимальному ризику шукає випроб на своє шаленство. Смілива людина знає, що таке страх, але вона робить із нього рушійну силу. Вона хоче зменшити ризик, але вміє приймати його таким, який той є: вона свідомо випробовує свою удачу. Гаряча натура полюбляє ризик, смілива його усвідомлює.

По-справжньому прожите життя, твердить Ніцше, вимагає усвідомлення ризику. Таким чином, стає зрозумілим вислів Заратустри «стань тим, ким ти є», за допомогою якого він намагається вивести людей із конформістського заціпеніння.

Стань тим, ким ти є: насмійся стати собою, прийми свою індивідуальність у суспільстві, яке за визначенням надає великого значення правилам. Не дивно, що тобі лячно: суспільство вимагає підпорядкування нормам, щоб правильно функціонувати. Фройд про це й говорить у «Невдоволенні культурою», невеличкій сенсаційній книжці, опублікованій 1929 року: те, що добре суспільству — недобре особистості. Суспільству добре, коли людина пригнічує власну індивідуальність. Людині добре, коли вона її проявляє. Звідси з'являється «невдоволення», характерне для будь-якої цивілізації, яке дає ім'я цілому твору, і цього імені неможливо позбутися. Звідси з'являються труднощі в тому, щоб «стати собою», і страх, який не дає нам проявити сміливість.

Ніщше говорить, що ми спроможні приручити цей страх. «Стань тим, ким ти є», ніхто за тебе цього не зробить. Або хоча б спробуй, адже навіть якщо в тебе не вийде, ти все одно здобудеш успіх: ти помилишся, але так, як це можеш тільки ти. Немає більшого ризику, ніж не спробувати й померти, так і не дізнавшись, хто ми такі.

Під час співпраці з різними компаніями мені часто трапляється певний тип керівників. Здобувши добру освіту в бізнес-школі або школі інженерії, вони влаштувалися до великої компанії

і будують там кар'єру близько 15 років. І ось їм 40 років, ніколи не сумніваючись, не ризикуючи по-справжньому, не припускаючись великих помилок, вони здобувають високу посаду з пристойним заробітком, але почуваються розгубленими, бо життя наче минає повз них. Вони часто зізнавалися мені, що з їхньою роботою будь-хто впорався би. Фраза Ніцше вражає їх: їхнє повсякденне життя не дає їм змоги «стати тими, ким вони є».

Під час таких розмов я найчастіше чув слово «процес». Частіше, ніж «менеджмент», «керівники» чи «ініціатива». Це слово злітає з уст під час спілкування з аудиторією, особливо коли я возвеличую ризик та креативність. Керівники розчаровані в тому, що вони не можуть «стати тими, ким вони є», і вдають із себе жертв робочих «процесів». Якщо вдосконалення процесів є обов'язковим, я зауважую, що вони мають видозмінити свої обов'язки: вони повинні бути об'єднавчою ланкою, а не кінцевою, вони за багато на себе беруть. У щорічних оцінках успіхи керівників не розглядають виключно за досягненнями поставленої мети, але також за шляхом її реалізації, інакше кажучи, за дотриманням указівок. В епоху тріумфу «процесів» креативність — це жакхливий гандж, а поразка є доказом некомпетентності. Винятки існують, але загальна тенденція у французьких мульти-

національних корпораціях — знецінювати ініціативу, а отже, й ризик.

Слухаючи керівників, що зізнаються у своєму сум'ятті, побачивши їхній сум, ми розуміємо, як насправді згасає життя без ризику. Деякі пристосуються до ситуації, розглядатимуть її як засіб до існування і шукатимуть можливості, завдяки яким почуватимуться живими. Інші знайдуть сміливість змінити свій шлях, стануть підприємцями, щоб відродитися. Ще інших здолає депресія, яку ще називають «професійним вигорянням». Вони втрачають силу не тому, що працюють забагато, як ми часто чуємо, а через те, що працюють, відрізані від себе, від власного таланту, здатності себе виражати. Якби їхня робота давала їм нагоду викладатися на повну, вони могли б працювати ще більше, забувши про вигоряння.

Дія потребує значної сили, а бездіяльність — ще більшої. Це засвідчують депресії у керівників. Завжди буди старанними учнями, вони потроху вмирають, не наважуючись ризикнути.

«Життя стає бідним і нецікавим тоді, коли вже неможливо ризикувати найважливішим», — наполягає Фройд у розвідці «Вступ до психоаналізу». Тут і є найбільша загроза: уникаючи провалу, ми попросту забуваємо жити.

«Не прогав свого шансу, упіймай своє щастя і ризикуй». Рене Шар звертається до «тебе»

у вірші «Червоні ранки», як і Заратустра, каже: «Стань тим, ким *ти* є». «Ти» не ховається в загальних «ми» й «процесах». «Ти» випробовує свій шанс, навіть ризикуючи схибити, але стати собою.

У британського підприємця Річарда Бренсона не такий типаж, як у декотрих великих босів. Перша людина, що перетнула Атлантику на повітряній кулі (він також найстарший кайтсерфер, який перетнув Ла-Манш у 61 рік!), він створив марку *Virgin*, що існує у таких сферах, як авіакомпанії, залізничний транспорт, сервіси доставки, мобільний зв'язок та космічний туризм. Він дуже відомий у Франції за мегамаркети *Virgin Megastore*, і його шанують за сміливість, позаяк він зруйнував монополію авіакомпанії *British Airways*, створивши *Virgin Atlantic*. І, як будь-який сміливець, він зазнав багато поразок.

Упевнений, що ще можна стати конкурентом *Pepsi* та *Coca-Cola*, Бренсон запустив масштабне виробництво *Virgin Cola* 1994 року, перш ніж припинити збувати продукцію. Ще коли інтернет тільки зароджувався, у нього була новаторська ідея створити серію косметичних продуктів, які продавалися б не тільки в магазинах, а й онлайн, а також на великих приватних заходах. Втрати виявилися колосальними. Він хотів конкурувати з *Apple*, за три місяці після презентації *iPod* запустивши *Virgin Pulse*, який скидався радше на електронний годинник, аніж

на *MP3*-плеєр. То була промислова катастрофа. На цьому список не вичерпується: наважитись означає наважитися на поразку.

Підприємницький досвід Бренсона почався з поразки. Незабаром після заснування першої студії звукозапису двадцятиоднорічного Річарда засуджують за шахрайство з ПДВ, він навіть проводить ніч у в'язниці й має заплатити такий штраф, що його мати була змушена заставити будинок. Така невдача спонукає його навчитись управляти компанією і впоратися з труднощами, щоб якнайшвидше відшкодувати збитки та розкрутити студію звукозапису. Там він записує найпопулярніших зірок 1980-х: Пітера Д'Ебрієла, гурт *The Human League*, Філа Коллінза...

Неймовірно корисно слухати, як Річард Бренсон розповідає про свої провали. Говорячи про *Virgin Cola*, він визнає з усмішкою, що атакував сильніших за нього.

Розповідаючи про *Virgin Pulse*, він зізнається, що тільки-но побачив свій *MP3*-плеєр, як зрозумів: він не Стів Джобс. І Бренсон ще ширше всміхається. Здається, йому подобалося зазнавати невдач, його поразки зробили його сміливим більшою мірою, ніж його успіхи. «Сміливі довго не живуть, але інші не живуть узагалі», — заявляє він. Бренсон пропонує новий варіант французького прислів'я: «Удача всміхається сміливцям». Вона всміхається, тому що сміливі

змусили її: вони змусили самі себе, змусили свій талант.

Багато в чому Ксав'є Ньель — це французький Річард Бренсон. Їхня схожість дивує: брак дипломів, перші підприємницькі спроби до 18 років, нетривале ув'язнення, прорив у сфері мобільного зв'язку... Як і його британський колега, Ксав'є Ньель проявив сміливість першовідкривача і втілював кілька геніальних ідей. Ще замолоду він створив у мережі *Minitel* перший довідник під назвою 3615 *ANNU*, що давав змогу відшукати ім'я користувача за номером телефону. Приступу до телефонного довідника з усіма номерами він не мав, тому хитро, але легально скористався з вразливості даних компанії *France Telecom*: за тих часів три перші хвилини зв'язку були безкоштовними, і за цей час Ксав'є Ньель вирішив зібрати всі контакти, з'єднуючи разом безліч пристроїв *Minitel*. Ми розуміємо, що легендарний оператор зв'язку не був йому вдячним...

У 1999 році він створює *Free* — перший безкоштовний провайдер інтернету, і досягає успіху. Проте він незадоволений. У його голові вже зародилася «потрійна гра», тобто ідея про пристрій, що об'єднує інтернет, телефон і телебачення, який пізніше реалізується у *Freebox*. Ньель їде у США шукати «магічну коробочку»,

оскільки він певен, що винахідники у Кремнієвій долині вже про це думали. Та це не так: від Пало Альто до Сан-Франциско не має жодного натяку на схожу «коробочку». Під час поїздки на ескалаторі в студії *Universal Ксав'є Ньель* і його асистенти кидають собі виклик: якщо «коробочки» не існує, то ми її винайдемо! За кілька місяців був створений *Freebox*, революційний винахід, повністю французький, за який правили 29,99 євро на місяць. Абоненти поспішають придбати цей інноваційний продукт, а конкуренти швидко починають його копіювати. У 2012 році, запустивши *Free Mobile*, Ньель утілює свою найкращу пропозицію: ультраагресивна комерційна пропозиція з необмеженим пакетом інтернету — 19,99 євро, а інші пакети — по 2 євро. З першого дня передплату оформлює мільйон французів. Сьогодні нараховано 6 мільйонів абонентів.

Щоразу Ксав'є Ньель наважувався. Ухвалював рішення, які були типовими для нього. Якби щодо створення 3615 *ANNU*, *Free*, *Freebox*, *Free Mobile* він раціонально все проаналізував наперед, зачекав, перш ніж діяти, то й не діяв би. І як Річард Бренсон, як усі люди, що приймають рішення, він зазнав безліч провалів: сайти *immobilier.com*, *emploi.com*...

Дитина з простої сім'ї, гік із міста Кретеї, здається, зрозумів силу дій. Філософ Ален про

неї з гумором сказав таке: «Секрет дії — бути її учасником».

Насправді треба успішно помилитися.

Навіть не для того, щоб засвоїти урок. Просто щоб довести собі, що ми можемо більше, ніж заповнювати таблиці в Excel. Щоб зрозуміти, що життя може бути кращим. Справжня поразка була б тоді, коли ми цього не дізналися: це означало б, що ми ніколи не насмілювалися.

Це важить як для особистості, так і для суспільства: відчуття ризику — це те, що робить цивілізацію живою. У 2005 році з ініціативи президента Жака Ширака до Конституції Франції введено принцип екологічної обережності. Стурбованість через довкілля має сенс, але така модифікація основоположного тексту нашої Республіки навряд чи зробить нас сміливішими. Багато чого чудового є можливим без принципу обережності. Ніхто не є по-справжньому живим без відчуття ризику.

ЯК НАВЧИТИСЬ НАВАЖУВАТИСЯ?

Подорож тисячу миль завдовжки
починається з першого кроку.

Лао-цзи

Коли спортсмен насмілюється на нестандартний рух, то це тому, що він вивчив багато простих рухів. Треба повторювати те саме знов і знов, щоб дозволити собі зробити щось незвичне.

Златан Ібрагімович показав себе, тренуючись понаднормово. Здається, він вправлявся не стільки у футболі, скільки в бойових мистецтвах або брав участь у вуличних бійках. Мені пощастило бути на матчі «ПСЖ—Бастія» на стадіоні Парк-де-Пренс. Ця гра ще надовго лишиться в пам'яті завдяки діям Златана, коли той забив гол із неймовірною точністю, наче в уповільненій зйомці відбиваючи м'яч ззаду і не внутрішньою частиною стопи, а зовнішньою. Кожен, хто побачить цей рух, матиме враження, що такого він іще ніколи не бачив: неймовірне зухвальство. Та воно стало можливим завдяки

11. Як навчитись наважуватися?

годинам інтенсивних тренувань із тхеквондо в юності. Усі ці роки навчання об'єднались у цьому русі, коли Ібрагімович так повівся з м'ячем, керуючись геніальною інтуїцією.

«Діяти примітивно, планувати стратегічно», — пише Рене Шар у збірці «Листки Гіпноса». Треба згадати гол, забитий Ібрагімовичем, тримаючи в голові цей чудовий афоризм. Коли спортсмен тренується, розіграє можливий розвиток подій, вичікує, тоді він «стратегічно планує». Однак посеред матчу й перед тисячами глядачів Ібрагімович дозволяє собі цей гол, він «діє примітивно»: усе забуває. Не замислюючись, він робить те, задля чого давно тренувався.

Така перша умова сміливості: мати досвід, вірити у свою компетентність, освоювати власну зону комфорту, щоб наважуватися з неї виходити, і робити «трохи більше, ніж треба». Хто має зовсім трохи досвіду й постійно хоче його використати, той не годен насмілитися на багато речей. Хто має великий досвід, той за визначенням не може на нього повністю розраховувати: він схильний слухати свою інтуїцію. Сміливість — це результат, нею треба заволодіти: ми не народжуємося сміливими, але такими стаємо.

Здебільшого життєвий досвід завжди є досвідом особистим, і саме від цього залежить прийняття ризику. Коли підприємець, який добре

розуміє себе, має ухвалити рішення, він може бути уважним до власних почуттів. Чи відчуває він те саме, що й у минулому, коли талановито ухвалював рішення? Чи пам'ятає він усеохопне відчуття очевидності, яке спадало на нього щоразу, як він правильно користався можливістю?

Ксав'є Ньель був тихим і стриманим підлітком, звичайним учнем. Він не був сміливим, нічого його по-справжньому не цікавило. Та коли у 15 років він знайшов під різдвяною ялинкою свій перший комп'ютер, усе змінилося. Зачепившись за свою пристрасть до інформатики, він розвине власну компетентність. Вона і зробить його сміливим. Треба спершу напрацювати компетентність, щоб знайти в собі сміливість вийти за її межі.

Є відома фраза Ліно Вентури з фільму «Дядечки-гангстери»: «Дурні наважуються на будь-що, за що і стають відомими». Вони насмілюються на все, оскільки знають або обмаль, або не знають узагалі нічого. Їм бракує досвіду, компетентності. Тож чи є їхня сміливість справжньою? Напевне ні: вони не здатні оцінити ризик, на який ідуть.

Навчитись наважуватися — значить навчитись робити це не завжди, а тільки тоді, коли є необхідність, коли нам потрібен стрибок над усім, що знаємо. Таким чином ми можемо

в інакший спосіб почути чудовий вірш Рене Шара: «Не прогав свого шансу, упіймай своє щастя і ризикуй».

«Упіймай своє щастя»: насолодися тією справою, яку ти вмієш робити, звикни до зони комфорту, залишайся там стільки, скільки треба.

«І ризикуй»: за потреби виходь із зони комфорту, щоб віднайти в собі силу.

Майстерність можлива завдяки «немайстерності». Мусимо пам'ятати це завжди, коли не відчуваємося сміливими.

Ми навчаємось наважуватися, також захоплюючись сміливістю інших. Вона нас заспокоює, доводить нам, що можливо стати собою. Так Дієго Веласкес і Поль Сезанн стали прикладами для Пабло Пікассо, Шарль Трене — для Жоржа Брассенса, Едіт Піаф — для Барбари. Остання не намагалася наслідувати Едіт Піаф, отож і стала Барбарою. Едіт Піаф наважилася на жіночність, трагічність. Барбара по-своєму відмовиться від них. Її захоплення — це зацікавленість у найшляхетнішому сенсі. Приклад Едіт Піаф дав їй крила. Завдяки індивідуальності авторки пісні *La Vie en rose* сама вона захотіла спробувати стати собою. Шарль Трене мріяв стати поетом, а також його надихали витончені ритми американського джазу. Його приклад показав Жоржу Брассенсу, що можна писати популярні пісні,

не поступаючись своїми поглядами. У Веласкеса, андалузця, як і він сам, Пікассо особливо захоплювався грою поглядів, використанням техніки міз-ан-абім, а ще й ілюзіоністською віртуозністю, яка перетворила декотрі картини, як-от «Меніни», на справжні головоломки. Пікассо зробив ці ілюзіоністські ефекти одними з основних елементів своєї роботи. Він створить 58 варіантів «Менін», і на останній картині художник буде представлений у дзеркалі в центрі замість самого Веласкеса. Великі сміливці вміли по-справжньому захоплюватись. Їх завжди дивувала індивідуальність інших. Та вони їх не копіюють: інші подобалися саме тому, що були неповторні. Вони ними надихаються. Це прекрасна перевага прикладів, яку не можна вважати за імітацію.

«Відверніться від тих, хто змушує вас нехтувати своїми амбіціями. Так чинять жалюгідні люди. По-справжньому великі особистості допоможуть вам зрозуміти, що ви можете стати одним із них», — читаємо ми в «Пригодах Гекльберрі Фінна» Марка Твена. Сміливці без слів дадуть нам це зрозуміти, їм достатньо просто бути тими, ким вони є: їхній приклад вартий тисячі слів.

Коли нам бракує сміливості, можливо, ми слабуємо на дефіцит захвату. Без наставників, здатних надихати, досвід та компетентність загрожують знищити нашу індивідуальність.

11. Як навчитись наважуватися?

Захват може стати поштовхом до сміливого використання нашої компетенції.

Тож безпрецедентне поширення посередностей, персонажів реаліті-шоу та таблоїдів, є небезпечним для суспільства. Те, що епоха висуває так рясно персонажів без таланту чи харизми, — це факт, який ніколи раніше не був відомий історії і чий наслідки ми ще не можемо оцінити. Це наша власна сміливість, наша власна творчість, через яку нам, можливо, ніким буде захоплюватись.

Щоб наважитися, слід також не бути перфекціоністами. Коли дітям треба виголосити промову, зіграти на піаніно чи розказати вірш, їх паралізує страх. Вони віддають перевагу тому, щоб геть нічого не робити, аніж зробити щось неідеально. Насправді вони бояться, переконують себе, що ще не готові. Вони перфекціоністи. Варто пояснити їм, що дія, і тільки вона, звільняє від страху. Прочитувати Поля Валері: «Скільки всього треба оминати, щоб діяти». Тут «оминати» означає «не зважати», а також «не знати». Це надає фразі подвійного значення. Йдеться про те, що в незнанні декотрих труднощів, які на нас чекають, є свої переваги. І що інколи треба вміти оминати те, що ми вже знаємо, не зважати на певні речі. Перфекціоніст чинить навпаки: він ховається за ідеєю, що треба знати геть усе перед тим, як щось почати. Та так і не

починає або починає невпевнено, бо дуже стримує себе.

Цифрова економіка — чудова галузь, спроможна побороти перфекціонізм. Новітні технології, нові звички споживання так швидко змінюють одні одних, що на них навіть не зважають, на противагу тому, як це зробили б у класичній економіці: довго тестували би продукт, перш ніж запроваджувати на ринок. Щодня треба оминати загрозу застаріння. Тому мусимо постійно запускати нові послуги та продукти, спостерігати, як клієнти реагують на їхнє покращення або вилучення з продажу. Невдача у промисловому процесі є важливішою, ніж раніше. Перфекціонізм поза законом.

Google, друга за величиною компанія (після *Apple*), що має найбільшу ринкову капіталізацію у світі, і далі пропонує новації, які не знаходять своєї аудиторії. Оскільки її керівники бояться, щоб їм раптом не випало конкурувати з новим продуктом, вони продають свої новинки, шойно розробивши їх, хай навіть доведеться так само хутко зняти їх із продажу. У короткому житті цього інтернет-гіганта, заснованого 1998 року, десятки продуктів та послуг так і не були реалізовані. Проте вони є корисними для *Google*. Існує кореляція між кількістю його невдач, його інноваційною силою та його потугою навзагал.

11. Як навчитись наважуватися?

Продаж *Google Glass* був припинений 2015 року. *Google Reader* повторно припинив роботу 2013 року, що спричинило низку невдач із *Google Wave* та *Google Answers*... Соціальна мережа *Google+* — конкурент *Facebook* — також виявилася невдалою. Проте ця мережа заохотила користувачів інтернету блукати всесвітнім павутинням, зайшовши до свого акаунта, а це дало компанії нагоду збирати інформацію про звички користувачів і пропонувати їм нові послуги. Відгук споживачів про недоліки послуги може її покращити або, як це частіше трапляється, замінити. Таким чином, їхня логічна схема — це постійне поліпшення всупереч перфекціонізму. «Постійно намагаючись, ви нарешті здобудете успіх. Отже: що частіше продукт провалюється, то більше шансів на те, що він запрацює»: ми іноді натрапляємо на цю цитату під літерами логотипу на домашній сторінці *Google*. *Google* — це «машина для спроб». Її метода така: роби багато спроб, провалюй їх, щоб досягти успіху. Якби керівники *Google* хотіли щоразу запропонувати ідеальний продукт, він був би менш інноваційним та вигідним. Ми починаємо двобій зі страхом невдачі, що видає себе за перфекціонізм, який виправдовує всі відступи.

Щоб звільнити свою сміливість, треба, зрештою, завжди пам'ятати ось що: невдачі, яких ми

зазнали, навіть не насмілившись, пережити ще важче. Хто з нас увесь вечір не наважувався підійти до людини, яка сподобалась? Уже згодом, підтверджуючи поразку, ми констатуємо, що, попри можливу відмову, нам хотілось би бодай спробувати.

В одній зі своїх найзворушливіших пісень *Les Passantes* Жорж Брассенс розповідає про брак сміливості та подекуди його болючі наслідки:

Жінкам тим присвячую пісню,
Чий образ зорею нам зблисне,
І мить таємничою стане умиць.

«Таємнича мить» — це та, коли ми вагаємось і не можемо набратися відваги почати розмову. Брассенс далі описує різних жінок, до яких чоловік не наважується наблизитись:

Попутниця в мандрах очима
На вас зачаровано скине,
І час, мов стріла, пролетить.
І всі таємниці б розкрили...
Зупинка. Її відпустили,
Руки не схопивши й на мить.

Потім він говорить про сум, який нас охоплює вже на схилі життя, нагадуючи про всі втрачені можливості:

А раптом життя не складеться —
Заходиться й крається серце:
Усе промайнуло, усе!

11. Як навчитись наважуватися?

Обійми, в які не упали,
Уста, які не цілували,
І очі, в які закохатися б понад усе.

І місячна ніч нам зоріє,
Самотність обляже й зігріє,
І сльози наш спогад заллють:
Надії й усі сподівання
І до незнайомих кохання,
З якими не вийти вже в путь...

Спортсмени також знають, що програш лишає гіркий присмак тоді, коли навіть не намагався виграти. Наше найбільше розчарування — програти, не поставивши на кін усе, не використавши на повну силу свій хист.

Отже, чотири стовпи допоможуть навчитися насмілюватись: віра у свою компетентність, захоплення сміливістю інших, нехтування перфекціонізмом й нагадування про те, що поразка особливо болить без відваги.

НЕВДАЛА ОСВІТА?

Навчати — це не наповнювати вазу,
а запалювати вогонь.

Мішель де Монтень

Наші навчальні заклади повні-повнісінькі талановитих викладачів та викладачок, що дбають про наших дітей, захоплюються їхніми результатами, спроможні закохати у свій предмет і вважають за свій обов'язок дати всім учням однакові шанси на успіх. Я сам хотів стати письменником, коли відвідував заняття з літератури, доки не зустрів харизматичного викладача філософії Бернара Клерте, про якого сьогодні можу сказати, що він змінив моє життя. І моя професія викладача щодня дає мені величезну втіху. Моя мета — у будь-якому разі не зіпсувати нашу й так неідеальну навчальну систему.

Проте мені здається, що наші школи самі себе прирікають на невиконання своєї ролі, не розповідаючи про переваги поразок. Та, перш ніж критикувати, я хотів би уточнити, про що саме йдеться. Я викладав у різних місцях: у зви-

чайному закладі в маленькому містечку в регіоні О-де-Франс, у паризькому ліцеї, у спеціалізованих закладах у департаменті Сена-Сен-Дені, у державному ліцеї ордена Почесного легіону, в Інституті політичних досліджень у Парижі. Я навчав як жителів нещасливого району Боске в місті Монфермей, так і дітей із багатих паризьких кварталів, як людей із півночі, котрі перетинали поля на всюдиходах, щоб прийти на заняття, так і юних мешканців передмістя, що ніколи не бачили моря. Однак усюди я помітив схожі незмінні проблеми.

Школа, яка не навчає індивідуальності

Перша з цих проблем здавалася сміховинною, але насправді такою не була: учнів рідко хвалять за те, *як* вони помиляються. Дістати низьку оцінку за невиконану роботу й за натхненний перехід на іншу тему — це не те саме. Маємо частіше хвалити учнів, що оригінально помиляються, підкреслювати, як їхня цікава й несподівана помилка може передвіщати їхні майбутні успіхи. Учень краще сприйматиме критику, буде заохочений розвивати свій талант і розумітиме, що схибити не соромно.

Мені потрібні були роки викладання, щоб відкрити для себе цінність індивідуальності

учнів тоді, коли ті помиляються. Я зміг поспостерігати, яким корисним таке ставлення до поразок є для учнів. Вони обожають чути, коли їм кажуть, що ще ніхто ніколи не озвучував такої кумедної дурниці, що вони відповіли на запитання хибно, але так натхненно, або хоча б просто, що вони зробили «непогану спробу». Їх це тішить, іноді лестить, але ніколи не принижує.

Загалом мусимо зосередитися на поразках. Часто ми забуваємо про них і переходимо далі, ніби не хочемо їх бачити, наче вони не мають жодної цінності, а лише ганьблять нас. Класична ситуація у французькій школі: учень дістає погану оцінку, і це прилюдно оголошують (у США така ситуація немислима), потім учитель звертається до класу, щоб повторно обговорити помилку й разом її виправити. Послання зрозуміле: є певний метод, який треба використати, щоб дістати гарну оцінку. Саме метод має сенс, а не те, як учень схибив. Звідси й наставницькі повтори. Це, звісно, не єдиний підхід до виправлень у Франції, але є країни, наприклад Фінляндія, де такі ситуації навіть неможливі, оскільки вони заперечують принцип індивідуалізованої педагогіки.

Одна з особливостей французької освіти полягає в тому, що уроки в школі викладають у єдиний спосіб для класу з тридцяти учнів. Попри запровадження напівгруп і двох годин щотижня на персональну допомогу, така модель є основ-

ною. У перший рік підготовчих курсів у Вищій школі економіки чи додаткових занять із математики класи нараховують навіть по сорок учнів. Дослідивши освітні системи інших країн, ми бачимо, наскільки наш формат викладання прагне придушити індивідуальні таланти.

У Сполучених Штатах і Великій Британії, ба навіть у Німеччині, класи не надто великі, і так краще побудувати ближчі стосунки з учнем. У деяких англійських школах учні регулярно здобувають нагороди як за навчальні успіхи, так і за «ледацюгу дня», «комікс тижня» чи за «найгарнішу пару». Усе робиться, щоб заохотити учня розвивати свою особистість, навіть поза його шкільними досягненнями.

Фінляндія вже багато років поспіль є чемпіоном у всіх категоріях освіти за результатами Міжнародної програми з оцінювання освітніх досягнень учнів (проведені за підтримки ОЕСР): мінімальний вплив соціально-економічної сфери на результати, майже ніякої відмінності між школами і високий рівень задоволення в учнів... Середня кількість учнів на клас — 19, а вчителі адаптуються до ритму навчання кожної дитини. Фінці вчать читати до дев'яти років: це здивує французів. Перші роки присвячено пробудженню індивідуальних навичок та цікавості. До 11 років їм не ставлять оцінки. Від 7 до 17 років — час «основної школи», де учні опановують загальну

програму. З 13 років вони можуть складати гнучкий навчальний план, обираючи до шести факультативних предметів. Із 16 років школярі вільні самі повністю складати собі програму. Традиційного класу в розумінні французів не існує. Майже немає об'єднаних уроків. Тимчасом як французькі вчителі мусять дотримуватися програми та регулярно робити перевірки, фінські вчителі наділені величезною педагогічною свободою. Як вислід, ця невелика країна з менше ніж шістьма мільйонами жителів стала однією з найпрогресивніших у світі, з найбільшою кількістю учнів, що здобули атестат. І це не питання фінансування, оскільки загальні витрати на освіту Фінляндії становлять 7 % ВВП, як і у Франції.

В осерді цього успішного проекту лежить проста ідея, яку підсумував Ганну Науманн, директор коледжу Піелісьйокі у місті Йоенсуу: «Надавайте значення тому, що вивчено, а не тому, що ще ні. Важливо те, що учні відчувають, що їм щось вдається». Звідси випливає зовсім нове бачення неідеального домашнього завдання та хибно виконаної справи. На відміну від французьких викладачів, фінські бачать у недотриманні правил цінне світло, дороговказ, що показує шлях до таланту учня.

Друга проблема: учнів навчають опрацьовувати їхні слабкі сторони, а не сильні. Я постійно це

помічаю і довго намагаюся це зрозуміти. Я відвідав десятки зборів шкільних комітетів, на яких викладачі підкреслювали дошкульні місця учнів щодо певних предметів, а не чудові результати з інших. Якщо учень 14 років є вельми обдарованим у малюванні чи французькій мові, але має кепські оцінки з математики, вчитель частіше наголошуватиме на тому, як важливо покращити знання з математики. У Сполучених Штатах або у Фінляндії акцент робитимуть на всьому, що в перспективі відкриє хист у малюванні чи французькій мові. Ідеал нашої школи — це пристосований учень у «межах норми». Гарні учні деінде — атипові, успішні в одних предметах і слабкі в інших.

У нашій природі — мати певне бачення світу й піддавати його сумніву. Чого ми потребуємо для успішного існування? Не мати слабких сторін? Або мати сильні сторони? Гарно розбиратись у всьому, застосовуючи методики без помилок? Або досягнути свою індивідуальність разом із сильними і слабкими сторонами?

Жульєн Грак відповідає на ці запитання. Автор шедеврів «Берег Сіртів» та «У замку Аргол» у романі «Красень пітьми» розповідає про виграшну стратегію гравця в шахи: «Узяти хоча б афоризм Німцовича, можливо, наймудріший і найбільш загальний з-поміж усіх висловів, який можна застосовувати не тільки у грі в шахи: “Ніколи

не покращувати слабкі сторони — завжди покращувати сильні”».

Жульєн Грак був не просто неймовірним стилістом, на якого вплинув сюрреалізм і який відмовився від Гонкурівської премії 1951 року. Він також усе життя викладав історію та географію у ліцеї. Ця фраза, ймовірно, відображає його викладацьку мудрість. Якщо треба попрацювати над вашими дошкульними місцями, щоб вони не перешкоджали вам, мусите насамперед «покращити сильні сторони» — зробити ставку на свій талант.

А якби навчальні заклади наважилися?

Французька школа, здається, цінує тільки старанних учнів, тих, хто перебуває «в межах норми». Та хіба не така сама логіка в егалітарних школах — навчати поважати правила більше за сміливість бути собою? Чи є тоді сенс їм докоряти?

Якщо сміливим і оригінальним тісно у стінах класів, можливо, вони хочуть щось змінити й розказати про це поза школою. Співачка Камій навчалась у паризькому Ліцеї імені Генріха IV перш ніж вступити до Інституту політичних наук. Це не завадило їй стати володаркою

одного з найунікальніших голосів французької музичної сцени. Жан-Жак Гольдман має диплом Бізнес-школи *EDHEC*, а співак Антуан — престижної Паризької центральної школи. Опитування, проведене *INSEE*¹, показує, що пересічно у Франції найбільше дипломованих людей є саме серед митців, а не серед інших професій. Наші школи, що придушують індивідуальностей, водночас їх і вигодовують.

Цю втішливу ідею можна заперечити, бо велика кількість сміливців, що не терплять правил, покидають навчання. Жан-Поль Готьє не закінчив школу й поспішив зустрітися з дорослим життям, щоб присвятити весь свій час мистецтву. Він показав власні ескізи П'єрові Кардену, і ті йому сподобалися. Тоді Готьє ще не виповнилося 18 років. Ален Дюкасс терпіти не міг шкільної освіти й покинув ліцей, щоб піти стажером у ресторан під назвою *Le Pavillon landais de Soustons*. Франсуа Піно полишив навчання в 16 років. Жан-Клод Деко у 18 років започаткував свою компанію з продажу вуличних меблів *JCDecaux*... Воліючи дати шанс своєму таланту, усім їм довелося тікати зі школи, яка виховує старанних учнів. Близько 22 % засновників

---

¹ Institut National de la Statistique et des Études Économiques — національний орган статистики, що займається розрахунком і аналізом офіційних статистичних даних у Франції.

компаній припинили навчання ще до отримання шкільного атестату або відразу після цього.

Чи слід боротися за створення інакших шкіл? Перед тим як відповісти на це запитання, треба звернутись до історії. Головна мета нашої шкільної системи полягала в забезпеченні рівних прав, а не в наданні цих прав окремим людям. У підґрунті цього проекту лежить ідея надати геть усім громадянам однакові знання, а отже, і можливості виконувати громадянські обов'язки. Жуль Феррі, Фердинанд Бюїссон та Віктор Кузен розробили його під впливом просвітницької філософії Канта, на думку якого вільна освіта передбачає вивчення правил та закону. Отож, ми маємо універсалістичні та раціоналістичні уявлення: помилка вважається за гріх і ніколи не є доказом сміливості.

Ця модель довго була корисною. Вона дала змогу дітям з неблагополучного середовища уникнути нещасливої долі. Соціальний ліфт працював завдяки цій школі, яка була однаковою для всіх: дітей робітників, учителів чи дворян. Без цього ті, хто не мали шляхетного походження, не змогли б розкрити свої індивідуальні таланти. Тоді працювали «гусари Республіки», які шанували Шарля Пегі: щойно здобувши агреже, викладачі приїздили до провінційного містечка, щоб провадити свою роботу ще до початку навчального року, а на пероні

їх зустрічав директор школи і дякував їм від імені Франції. В ім'я рівності.

Проте часи змінилися. Дослідження Міжнародної програми з оцінювання освітніх досягнень учнів показують невтішні результати в нашій країні. Соціально-економічні умови сьогодні визначають результати в навчанні. Вищі навчальні заклади — це відтворення соціуму. Попри добрі наміри зразкових викладачів, наша освітня система перебуває у стані кризи. Вона не забезпечує соціальної гнучкості. Студент коледжу в комуні Стан у місті Сена-Сен-Дені не здобуває такої самої освіти, як парижанин чи ліонець із центру міста. П'ятдесят років тому все було інакше.

Якщо освіта більше не забезпечує рівності, чому тоді вона не забезпечує індивідуальності? Якщо вона вже не може надавати кожному однакові знання, то чому в ній не наголошуються окремі таланти, креативність, ініціатива? Оскільки вона більше не є школою для плекання норми, чому вона не навчає заохочувати сміливців? Замість чіплятися за колишню модель, ми могли б узяти до уваги зміну епохи й побачити можливість оновити нашу освітню систему. Для цього нам треба було б поговорити про підприємництво інакше, але ми побачимо, що починаємо здалеку. Для цього мусимо

цінити «корисні знання», але ми побачимо, що цього нема в нашій культурі.

Третя проблема: робота компаній часто невідома викладачам, вони мають карикатурні уявлення. Численні підручники з економіки містять у собі кліше про те, як керівники «експлуатують робітників», яких навіть у мудрованій роботі Карла Маркса не знайдеш, а на їхніх сторінках не наведено приклади про сміливих підприємців. На відміну від США, у списку улюблених особистостей Франції немає жодного керівника компанії. Існує багато ініціатив, спрямованих на зміну ситуації. Одна з найбільш значущих належить керівнику та письменнику Філіппові Аяту, який 2007 року створив асоціацію з 100 000 підприємців, щоб ті провели лекції у коледжах та ліцеях. Асоціація лише за десять років залучила 10 % вікової групи. Філіпп Аят розповідає у книжці «Майбутнє на відстані витягнутої руки», як чоловіки та жінки описують підліткам цікаву підприємницьку роботу: починання з бажання, ідеї або потреби, пошук фінансування, зменшення ризику, а потім використання можливостей. Вони також розповідають їм, що у Франції є вдвічі менше компаній середнього бізнесу, ніж у Великій Британії, втричі менше, ніж у Німеччині, і досить буде лише подвоїти їхнє число, щоб розв'язати

більшість проблем нашої країни: тривале безробіття, дефіцит державного бюджету, банкрутство організацій соціального захисту. Якщо їм вдається запалити вогник в очах молоді, то лунають ті самі запитання: *Як розпочати, не маючи грошей? Як знати, чи наша ідея корисна? А найчастіше запитання: А якщо я зазнаю поразки?*

Страх перед поразкою стримує нашу молодь надужче.

Четверта проблема: неможливість обрати «корисні знання». Загалом знання представлено як самоціль або як можливості для оцінювання. Дослідження Міжнародної програми з оцінювання освітніх досягнень учнів показують, що французькі учні закінчують школу з великим багажем знань — наприклад, вони знають більше, ніж американські діти. Та якщо наша освіта й може надати учням багато знань, усі вони теоретичні, загальні й недостатньо практичні.

Знання самі собою нічого не варті. Вони важливі тоді, коли можуть допомогти змінити світ. Треба прийняти це основне, «інструментальне» їхнє значення. Щоб зацікавити в знанні, варто оцінювати їх на глобальному рівні, виходячи з того, що учні хочуть робити з ними. Численні викладачі впевнені в цьому — учитель історії показує учням, як знання про минувшину допомагає краще зрозуміти сьогодення, учитель

філософії вказує на маргінальні верстви населення, щоб учні змогли знайти у філософії певні шляхи для самовираження, точніше для виправдання їхнього бунтарства. Утім, цих викладачів часто контролюють наглядачі, які не хочуть бачити, що Франція змінилась, і вважають за демагогів учителів, котрі намагаються бути рівними студентам. Та інакше стосунків зі студентами не встановити. Я пам'ятаю одного наглядача, який дорікав мені. Розкритикувавши мої методи, він нагадав мені значення слова «установа»: «Навчальна установа — це те, що не зрушує з місця, коли зрушує все інше, це “наставник”, до якого студенти можуть звернутися, коли все інше руйнується». І це все мені сказали дружнім тоном. Та я переконаний: наша країна зазнає таких змін, що освіта, навпаки, повинна «зрушувати з місця», щоб адаптуватися до світу, який постійно змінюється.

У праці «Несвоечасні міркування» Ніцше виступає проти «марної ерудиції» та «буржуазної свідомості». Він висміює тих, хто плекає насправді безглузді знання, неначе реліквії: ці люди нібито порошок з них здувають, але в них немає жодної користі. А відтак їм починає бракувати подиху. Це нагадує нам, що головне запитання не «Що я знаю?», а «Що мені робити зі своїми знаннями?». Ніцше вирізняє два

типи використання наших знань. Або ми заспокоюємось і фіксуємо себе в суворих межах своєї компетенції: тут ми піддаємось «інстинкту страху». Або ми беремо ці знання за початок і керуємось «інстинктом мистецтва». У цьому разі функція знання є такою: розпочати жити, діяти, постійно змінювати наше життя.

Ми можемо знайти відлунки роздумів Ніцше про знання в інших рядках з вірша Редьярда Кіплінга «Якщо»:

Як мрійництво не занапасть мрії,
Не стане думка думанням пустим.

Дивлячись на своє існування крізь призму сміливості від самого початку, маємо знання представляти як такі, що надихають їх же перевершити, як такі, що стирають усі кордони зони комфорту, з котрої треба виходити.

Так ми дістаємо слушну ідею щодо реформування освіти: знання мусять сприяти тріумфу «інстинкту мистецтва», а не «інстинкту страху». Звісно, треба навчити учнів «думати», але при цьому «не створити з думки культ».

Ми можемо уявити безліч труднощів на всіх рівнях утілення цієї ідеї. Чи треба полегшувати програми предметів? Ніцшеанська позиція допомогла б відокремити потрібні й непотрібні курси в програмі. Чи треба викладати давньогрецьку й латину? Так, але тільки для того, щоб

підкреслити, яким чином мертві мови допомагають розуміти сучасну французьку. Чи потрібен атестат про професійну освіту і чи зможе він дати дорогу до гарної професії? Так, але лишень у світі, де головне питання звучить не «Що я знаю?», а «Що мені робити зі своїми знаннями?».

Таке вільне, креативне й «інструментальне» ставлення до знань — достоту те, що пропонує вивчення філософії у випускних класах. Окрім теорій великих мислителів, ідеться про те, як навчитися думати самому. Мета — це не студіювання ідей, а розуміння насолоди мислити вільно. Пояснивши, що за Декартом свобода — це здатність обирати і що Спіноза постулював цілком протилежне, учням пропонують дати *своє* визначення свободи: приклади слугують засновками до власних міркувань. Так учні краще запам'ятовують ідеї, ніж тоді, коли їх подано на індивідуальний аналіз за наказом «це треба знати». Ось чому філософії мають навчати в початковій школі. Це було б гарним способом виховати корисне, практичне ставлення до знань, щоб якомога швидше дати нашій молоді уявлення про критичне мислення, що є найкращим захистом від ідеологій і проблем самотності.

Слушний шлях показати учням, що успішне життя завжди сповнене сумнівів, і познайомити їх із важливістю ризику.

ЗДОБУТИ УСПІХ

Якщо ви прийшли по *Purple Rain*,
то зайшли не в ту будівлю. Важливо не те,
що ви вже чули, а те, що ви зараз почуєте.

Прінс

У попередніх розділах ми запитували себе, як зробити наші невдачі успішними. Одначе, щоб нам це вдалось у довгостроковій перспективі, треба також здобути справжні успіхи, а це геть нелегко. Треба прожити їх як можливості себе пізнати або переосмислити. Слід остерігатися надмірного ототожнення себе як з поразками, так і з успіхами: якщо згубно визначати себе через свої поразки, то зведення власної особистості до своїх успіхів може закінчитися трагічно.

Повчальними є приклади тих, хто досить довго здобував лиш успіхи.

Команда французьких гандболістів «Експерти», яких тренував Клод Онеста, досягла більшого, ніж будь-яка гандбольна команда: здобула п'ять титулів чемпіонів світу, три титули чемпіонів Європи, дві золоті медалі на Олімпійських

іграх... На початку 2000 року вони один за одним здобувають дев'ять міжнародних титулів... Деякотрі знаменитості, як-от Девід Бові та Прінс, залишалися на піку своєї творчості протягом десятиліть, час від часу продаючи найбільшу кількість альбомів.

У чому їх секрет? Вони сприймали власні успіхи так, як ми мусимо приймати свої поразки: продовжувати шукати себе, бути готовим до викликів. Вони не зациклюються на певному уявленні про себе. Цінують успіх, але розуміють, що їхня сутність не в ньому. Вони також розуміють наслідки. Можна сказати, що вони доводять: в основі успіху лежить ідея «мудрості поразки». Це невдача підготувала їх? Наприклад, перший напівфолковий альбом Девіда Бові провалився. Звідки в них ця холоднокрівність? Чи відчують вони, що успішне життя може бути лише рухом уперед, постійним пошуком?

У будь-якому разі вони проживали своє життя за рекомендаціями з поезії «Якщо» Редьярда Кіплінга:

Як Успіх і Біда твій рух не спинять
А стануть вітром на шляху твоїм.

«А стануть вітром на шляху твоїм», тому що *«Успіх»* і *«Біда»* нам шкодять однаковою мірою, якщо ми не даємо їм відсіч, замикаємось у них. Поразка шкодить нам, змушуючи вірити, що

13. Здобути успіх

ми невдахи. Успіх — коли дозволяє нам сплутати наші постійні перемоги чи наш публічний образ із тим, ким ми є насправді. Проте як не втратити розум, сп'янівши від успіху? Не забувати, що єдиний успіх, який вартий цього, — це людське життя і справжня мета — залишатися гуманним хоч в успіху, хоч у поразці. Це і є ідея поезії:

Цей світ скоривсь, твоїм став володінням,
Ба більше: ти — Людина, синку мій.

Слухаючи, як тренер французької команди з гандболу Клод Онеста відповідає на запитання журналістів, я часто дивуюся тону його голосу. Щоразу після великої перемоги, коли «Експерти» здобували новий титул, били нові рекорди, у повітрі панувала атмосфера радощів й ейфорії. Та сам тренер залишався спокійним, урівноваженим, його очі й голос не видавали емоцій. Він настільки чітко аналізував перемогу, неначе ішлося про поразку. Увімкнувши телевізор на цьому моменті, можна було б засумніватися в результаті матчу. Я зрозумів Клода, прочитавши його книжку «Панування неупередженості». Після кожної перемоги він запитував себе, як змінити манеру гри. Щоб лишатися найкращими, пояснює він, ніколи не можна використовувати двічі поспіль ту саму стратегію. А надто ж, коли гравці стають чемпіонами світу і всі

команди-конкуренти аналізують їхню гру. Він пише таке: «Мені байдуже на історичний потрійний виграш і ці всі почесті. У моїй голові панує тільки невеличкий неспокій, який збиває мене з пантелику. Як виграти наступного разу, знаючи, що решта намагатимуться зробити все, щоб ви програли? Цей ребус, над яким я сушу голову, захоплює мене». Гарний приклад: поки всі намагаються повторити «рецепт успіху», Клод Онеста розуміє доконечну потребу й далі винаходить. Для нього виграш — це вміння обійти прогнози на гру, завжди бути попереду. «Якщо ваш стиль гри лишається незмінним, то ви мертві», — твердить колишній вчитель фізкультури. «Наприклад, ми з французькою командою маємо близько 15 прийомів атаки у своїй тактиці. Гравці вважають, що я мушу планувати перший, другий, третій, четвертий розвиток подій. Такий підхід їх заспокоює. Так само, як він заспокоює і шкільних тренерів. Але не мене. Я віддаю перевагу не системі, а ініціативі. Не повторенню, а винахідливості».

Здобути успіх — це остерігатися сп'яніння від перемог, натомість віддавши першість радощам творця, глибшим і свідомішим. Це сприймати успіх як поштовх до збереження своєї сміливості. Це зважати на те, що успіх створює нові обов'язки. Простий факт того, що «Експерти»

так часто змінювали назву — спочатку вони називалися «Бронзові», потім «Божевільні», відтак «Силачі» і, нарешті, «Експерти», — є символом методики, завдяки якій вони досягли успіхів: остерігайтеся наличок, що затуляють справжнє, або титулів, які змушують втратити пильність, змінюйте все якомога частіше, особливо тоді, коли все *працює*.

Уперше Рафаель Надаль виграв турнір «Ролан Гаррос» 2005 року у віці 19 років. Після матчу в роздягальні його дядько Тоні сказав йому: «Знаєш, багато з тих, хто вигравав тут, думали, що це лише перший їхній виграш, а насправді він ставав останнім». Лише кілька хвилин опісля нагородження новачка на французькій землі його тренер вважав за потрібне сказати йому: остерігайся цієї перемоги. Вона може бути вінцем, але варто зробити з неї початок — зберегти власну сміливість і свою голову, коли всі їх втрачають.

Здається, Рафаель Надаль почув його послання: це буде перший із дев'яти титулів на турнірі «Ролан Гаррос». Жоден гравець в історії не здобуде дев'ять перемог на тому самому турнірі.

«Обранець — людина, приперта до стіни рукою Божою», — попереджує Сартр у п'єсі «Диявол і Господь Бог». Ми визнаємо, що автор праці «Екзистенціалізм — це гуманізм» є генієм фор-

мулювань із жагою до свободи. Нічого дивного у тому, що він добавляє в успіху ризик «застрягти», стати відчуженим, позбавленим свободи. У своїй творчості Сартр часто висміював знаменитостей, які застрягли у своєму публічному образі, повільно гинули, віривши, що вони всього «досягли». Саме через це він відмовився від Нобелівської премії 1964 року: Сартр не хотів, щоб його знали за його титул Нобелівського лауреата, не бажав носити цю налічку до смерті й навіть після. Він прагнув і далі вільно виражати себе, не бути причетним до Шведської академії. Він уже не хотів бути Жан-Полем Сартром, а Нобелівським лауреатом — і поготів.

Кількома роками раніше, у 1957-му, здобувши Нобелівську премію в 44 роки, Альбер Камю мав схожі страхи, схожу недовіру до ціни успіху. Проте його випадок був інакший.

З одного боку, приймаючи таку відзнаку, Камю довів, що його думки поділяли багато людей: «Я хотів би здобути її на знак поваги до тих, що поділяють зі мною ту саму боротьбу, не маючи з неї для себе ніяких привілеїв, але, навпаки, зазнали нещастя і переслідування». Це вже був добрий спосіб не зациклюватись на тому образі, що дарує премія.

З другого боку, попри цю честь, Камю зміцнив свою творчість, розпочавши з новою снагою писати «освітянський роман» «Перша людина»,

у якому повернувся до власного дитинства в Алжирі, до мук війни і складного питання вірності своєму народові. Письменник усвідомлював ризик того, що величезне й передчасне визнання, здобуте завдяки Андре Мальро — одному з його наставників — вичерпало його натхнення. На це він реагував із більшою сміливістю. Цю відзнаку він брав як тягар, як відповідальність. Неначе Камю постфактум хотів цією книжкою, особистою та багатонадійною, такою, що її дехто вважає за його найкращу працю, довести, що є гідним премії. Протягом кількох місяців після її здобуття, коли журналісти запитували його думки стосовно такого визнання, письменник відповідав, що присвячує всього себе своїй новій роботі.

Нобелівська премія стала для нього тягарем, але в найшляхетнішому сенсі. У своїй промові до Шведської академії Камю говорить таке: «Справжні митці нічого не зневажають, натомість вони змушують себе розуміти. І якщо у світі для них є окрема роль, вона може бути використана на благо суспільства, де, як казав Ніцше, править не суддя, а творець».

Здобути свій успіх — це прожити життя, дістаючи безліч можливостей зрозуміти власну відповідальність як творця.

Клод Онеста й Тоні Надаль знають ціну успіху і знають, як не бути «припертим до стіни» рукою

тріумфу. Коли Клод Онеста пояснює, що його єдиний клопіт «як виграти наступного разу» водночас є «невеличким» і таким, що «збиває з пантелику»; він знає, наскільки важко залишитися скромним у світлі свого успіху. А проте в цьому і є сила великих: сумніватися в собі, навіть здобувши перемогу.

У книжці «Відверто. Автобіографія» Андре Агассі розповідає, як він вигравав матчі, гравши інтуїтивно. Ба навіть ставши номером один у світі, він усе одно почувався нездібним. Агассі пояснює це так: грати краще за інших не означає грати добре. Проти інших він найкращий, але як порівняти із самим собою, зі своєю вимогливістю, з бажаною креативністю та насолодою від гри, він не був найкращим гравцем. Те, що може здатися зарозумілістю, насправді є лише смиренням, його найвищою формою, тією самою, яку поділяє і Надаль. Серед усіх чинних чемпіонів Рафаель Надаль витрачає найбільше часу на автографи, зустріч із дітьми, які його обожають і мріють піти додому з маленьким зім'ятим папірцем із підписом *Рафи*.

Свою славнозвісну конференцію в Стенфорді 12 червня 2005 року Стів Джобс закінчує фразою: *Stay hungry, stay foolish!*, яку ще часто перекладають як «Залишайся невситимим, залишайся

нерозсудливим». Порада звучить потужніше англійською мовою: зоставайся голодним, зоставайся дурнем — навіть недоумком! Немає кращого способу здобути успіх.

Зоставайся голодним: усередині треба почувати брак чогось, що стане твоїм бажанням.

Зоставайся недоумком: якщо розум полягає в тому, щоб вірити: те, що колись спрацювало, знову спрацює, то варто заперечити його. У цьому разі краще залишатися «недоумками»: як сказав Пол Валері «вміти оминати, щоб діяти».

«Голодний», «дурний», завжди у пошуках, перероджуючись після своїх численних успіхів і невдач — це правдивий портрет Девіда Бові. За два дні до смерті, у січні 2016-го, він випустив новий, 28-й, альбом під назвою *Blackstar*, у якому наявні нечувані мотиви. За його кар'єрою всі слідували протягом 50 років, поки Бові від одного жанру переходив до іншого, примірюючи різні образи. Спочатку його ім'я було Девід Роберт Джонс, відтак Девід Бові, далі Зіггі Стардаст із поп-піснею *Let's dance*, потім він був енергійним денді-андрогіном із фарбованим волоссям, а також аристократом із синявим обличчям, коли виконував *Station to station*, та сумним клоуном, коли співав *Ashes to Ashes*. У молодому віці Девід наслідував інших музикантів, створюючи композиції у стилі глем-

рок. А в образі, що супроводжує енергійний та неординарний поп, як у пісні *Let's dance*, Бові нарешті здобуває величезний успіх. Не потураючи своєму гламурному й апокаліптичному персонажу, він випробовує щось інше. Музикант дійсно став зіркою світового масштабу, співаючи *China Girl*, *Let's dance* і *Modern Love* на залюднених стадіонах. Він зазнає багатьох змін, навіть стане солістом рок-гурту *Tin Machine*, перш ніж відкриє для себе сучасні напрямки у музиці, як-от техно чи драм-енд-бейс. Бові продасть загалом 140 мільйонів альбомів, спробує себе в ролі художника, а також продюсера Іггі Попа та Лу Ріда, досягнувши слави навіть в *успіху інших!*

Клод Онеста аналізував перемоги як поразки. Девід Бові також постійно перероджувався, нібито після невдачі. Насправді він оновлювався саме завдяки власним успіхам. Він лишався «голодним» до скону.

Після великих концертів Прінс полюбляв з'являтися на імprovізованих вечірках. Усі, хто мав нагоду побачити, як «хлопець із Міннеаполіса» випробовує свого генія в підпільних барах чи клубах, розповідали те саме. Прінс, усе ще втомлений після концертів, вільно грав на різних інструментах, а коли котрийсь із його фанів попросив зіграти один із його найбільших хітів,

то співак як завжди майстерно відмовив: «Якщо ви прийшли по *Purple Rain*, то зайшли не в ту будівлю. Важливо не те, що ви вже чули, а те, що ви зараз почуєте». Прінс не хотів спочивати на лаврах, бути королем поп-музики (ми на-решті чуємо благородний сенс цього кліше) і вимагав цього ж від публіки. Це була, як він одного дня зізнався, його манера творити: «Одного дня ми всі помremo. А поки цього не сталося, я насолоджуватимуся життям».

Чим Девід Бові та Прінс відрізняється від тих, хто постійно повторює свій секрет успіху, до-поки не стають карикатурами самих себе? Чим Леонардо Ді Капріо, що зіграв ролі розумово упослідженого підлітка в «Що гнітить Гілберта Грейпа» і романтичного героя у фільмі «Ро-мео + Джульєтта», шаленого брокера у «Вовку з Волл-стрит» і мисливця в «Легенді Г'ю Гласса», відрізняється від акторів, які щоразу грають однотипних персонажів? Чим Еммануель Кар-рер, який почав з роману «Супротивник» про життя злочинця Жан-Клода Романа і дійшов до «Опріч мого життя», а також роману про християнство «Королівство», відрізняється від авторів, що публікують однакові книжки?

Вони живі, як ніхто інший. Вони працюють як митці, а не як техніки. Вони пропонують нам життєві уроки, а не тільки моменти відпочинку.

Вони розкривають сутність нашого існування, що прагне новизни, сміливості, успіху, навіяних самим же Життям, якому Ніцше в «Так казав Заратустра» надав слово: «Бачиш-но, я те, що завжди має саме себе перевершувати».

Здобути успіх — це зрозуміти, що його треба так само долати, як і свою поразку.

РАДІСТЬ ВОЇНА

Радість справжня тоді, коли спантеличує:
вона або парадоксальна, або це зовсім не радість.

Клеман Россе

Без помилок і невдач нам залишається невідомою й насолода. Поразка щільно пов'язана з радістю. Можливо, не зі щастям, але точно з радістю.

Щастя — тривале відчуття втіхи від життя, радість же — мить насолоди. Перше характеризується спокоєм, рівновагою. Друга — раптовістю, миттєвістю, часом ірраціональністю; коли це почуття переповнює нас, хіба ми не кажемо, що «шаленіємо з радості»? Турботи перешкоджають щастю, але не моментам утіхи.

Я пропоную називати це почуття «радістю воїна». Вона може набувати різних форм.

Радість повернення додому

Перша форма — найочевидніша: це задоволення, яке ми відчуваємо, здолавши довгий шлях, —

коли після поразок і розчарувань нам нарешті щось вдається. Це особлива радість повернення здалеку, що додає смаку запізнілому тріумфу.

«Ця перемога не принесе мені почестей. Я здобув її, не наражаючись на небезпеку, мій тріумф залишився без слави», — зауважує граф дон Родріго у п'єсі «Сід» Корнеля.

Легкі перемоги — це тріумфи без слави, вони дають менше радості, ніж успіхи, здобуті через труднощі та біль. Складність завоювання перемог дає нам змогу зрозуміти їхню ціну.

Саме про це каже Андре Агассі на сторінках автобіографії. Серед усіх перемог на турнірах Великого шолома його успіх на «Ролан Гаррос» 1999 року дав йому найбільше втіхи. Він ознаменував повернення спортсмена на корт, кінець його тривалого блукання пеклом, подолання депресії, шлях угору з найнижчих рядків рейтингу *АТР*, поклав край вживанню важких наркотиків.

Після того як Агассі став найкращим тенісистом світу в 1990-х роках, «хлопець із Лас-Вегаса» втратив популярність. Стало очевидно те, про що Агассі завжди попереджав: він не знав, навіщо став тенісистом. Усе своє дитинство він провів, тренуючись із фанатичним батьком та граючи проти машини для подачі тенісних м'ячів, яку його батько збудував власноруч! Потім

Андре перебував в Академії Ніка Боллетьєрі, змінивши тиранію батька на тиранію нового тренера. Як наслідок, того дня, коли 1995 року Агассі став номером один у світі, у віці 25 років, він нічого не відчув.

Перед нами розгортається неймовірна сцена. В Андре Агассі дзвонить телефон. Щойно оголосили результати *АТР*. Гарна новина не викликає в нього жодних емоцій. Він виходить на вулицю, відрізаний від самого себе та світу. Агассі говорить собі, що не вибирав таке життя, а справджував мрію свого батька. Він повторює собі, що теніс вкрав у нього дитинство, що він не прочитав жодної книжки й не вміє нічого іншого. Розгублений спортсмен стоїть на хіднику: він, можливо, і є найкращим гравцем світу, але ж ненавидить теніс. Потроху Агассі також починає відкривати справжнє обличчя своєї дружини, актриси та моделі Брук Шилдс. Як він натякає в автобіографії, вона була егоїстичною й пустою. Вони щойно побрались, але зрідка бачилися. Він любив проводити вечори вдома, стомлений після важливих матчів, вона — на галасливих вечірках з купою друзів до самого ранку. Вона не питала чоловіка про те, як минули ігри. Ніщо більше не викликає в Агассі бажання. Він розлучається, припиняє тренуватись і деградує: набирає вагу, починає вживати наркотики, програє майже всі матчі, а його рейтинг падає до трьохсотого місця

в АТР. На суді під час розгляду справи щодо провалу допінг-тесту через наркотики його годі було впізнати. Агассі ризикував утратити всі свої титули, завойовані ще до вживання наркотичних речовин. Він наближався до завершення кар'єри, коли дочку його найкращого друга Жиля збила машина. Дівчина перебувала між життям і смертю. Після ночі під дією наркотиків шокований новиною Агассі вирушає до лікарні. Зустрівши блілого Жиля в коридорі, він раптово сповнюється любові до свого друга, до його доньки, до життя загалом. Це стає для нього відкриттям. Агассі говорить собі, що життя для того і дане, щоб дарувати любов рідним людям. Дочка друга вижила, а спортсмен перероджується: він вирішує повернутись у теніс, але цього разу вже розумів чому. Він як людина, що не здобула академічної освіти, хотів створити фонд для знедолених дітей. І щоб профінансувати його, Андре Агассі знову мав стати номером один у світі. Якщо теніс допоможе йому втілити цей проект, то він полюбить теніс. Однак дорога до цього буде довгою. Агассі буде важко на корті, він повільно просуватиметься вгору рейтингом, але він мав повернути собі своє місце. Щоб зробити це, він бере участь у турнірах *АТР Challenger* перед кількома десятками людей. Агассі був найкращим гравцем, ось за п'ять років він повертається, і з нього знушаються всі, хто

так йому заздри́в. Йому більше ніхто не віри́ть, окрім Бреда Гілберта, який погодився бути його тренером і якого прозвали Пророком. Пома́лу Агассі вибирається з прірви, повертає собі почуття і владу над тілом, відновлює кількогадинні тренування та пробіжку. Він страждає, це виявилось складніше, ніж він очікував. Але спортсмен тримається. Він більше не йде за мрією свого батька, не діє в матеріальних інтересах Академії Ніка Боллетьєрі — він здійснює своє бажання. Він хоче зробити щось добре для світу. І звабити Штеффі Граф, у яку закохався з першого погляду, хоч вона й не була вільна. Агассі відновлювався протягом багатьох місяців. Останні його матчі дали йому кілька незначних титулів, однак 1999-го, після серії матчів, він знов у фіналі «Ролан Гаррос» грає проти Андрія Медведєва. Ось як Агассі про це пише: «Я здійснюю руки — і моя ракетка падає на підлогу. Зі сльозами в очах я схопився за голову. Я боюся, що щастя охопить мене. Перемога не мусить бути настільки приємною. Перемога ніколи не має так багато важити. Проте якщо так уже сталося, то я нічого не можу із цим вдіяти. Я наповнююся щастям, я безмежно вдячний Бреду, Жилію, Парижу, ба навіть Брук і Нікові. Без них мене тут не було б. Без злетів і падінь із Брук, без страждань це не стало б можливим. Я трохи вдячний сам собі за кожен вибір, який зробив,

правильним він був чи ні, але він привів мене до цього моменту».

Його щастя таке велике, тому що він повернувся «додому». Легкі перемоги не такі потужні, вони здаються несправжніми, пролітають повз нас. Почуття Агассі на «Ролан Гаррос» у червні 1999-го є рясними на всі його страждання, на його минуле, на «злети й падіння», на будь-який зроблений ним вибір, «правильним він був чи ні», — щедрими на поразки. Йому є за що любити свої невдачі, бо ж так багато вони зрештою означали для його щастя.

«Я йду з корту, посилаючи поцілунки навсібіч, — веде далі Андре Агассі. — Це найщиріший жест, який я згадав, щоб висловити вдячність, яка живе в мені, почуття, з якого, здається, випливають усі інші емоції. Обіцяю віднині чинити так завжди, незалежно від того, перемагаю я чи програю, щоразу, як виходжу з тенісного корту. Я посилатиму поцілунки до всіх куточків світу, дякуючи всьому людству».

Бергсон у «Духовній енергії» пише ось таке: «Радість завжди говорить про те, що життя видалося чудовим, що воно завоювало свою територію, стало переможним: будь-яка велика радість має в собі тріумф».

Андре Агассі і його близькі святкуватимуть цю перемогу в маленькому італійському ресторані в серці Парижа в компанії Джона Макінроя.

Джонови зателефонував Бйорн Борг, щоб сказати Агассі, що ця перемога є найкращою в історії тенісу.

«Коли ми з Бредом поверталися до готелю, вже майже світало, — пише Андре Агассі. — Він обійняв мене і сказав:

— Подорож закінчилася так, як мала закінчитися.

— Це як?

— Зазвичай у житті все закінчується жахливо. Проте не цього разу.

Я також обійняв Бреда. Це була одна з речей, яку за цей місяць Пророк так і не второпав. Подорож тільки починалася».

Цей титул на «Ролан Гаррос» ознаменує повернення Агассі на вершину на тривалий час. Він знову стане номером один у світі (у 33 роки, а в такому дорослому віці ще ніхто не посідав цього місця) й інвестує отримані гроші на створення Фонду Андре Агассі.

Те, як американський тенісист повернувся до життя, нагадує мені про твіст, який танцював Джон Траволта в «Кримінальному чтиві» Квентіна Тарантіно.

Спершу режисер навіть і думки не мав пропонувати роль зірці таких фільмів, як от «Бріолін» та «Лихоманка суботнього вечора», а актор переживав не найкращі часи в кар'єрі. Часи диско

минули, і у 80-х роках він не був у найкращому фінансовому становищі, та і критики не поцінували його гідно. Від початку 1980-х до середини 1990-х він вряди-годи отримував ролі, але в комедіях, що були не гідними його таланту, як, наприклад, «Дивись, хто говорить». Коли 1994 року Квентін Тарантіно зателефонував йому, Джон Траволта був уже забутою знаменитістю.

Більше ніхто не пропонував цікавих ролей цьому втертому танцюристові, символу минулої епохи. Та Квентін Тарантіно збирався це зробити, тримаючи в уяві застарілий образ зірки диско. У культовій сцені, де Джон Траволта танцює з Умою Турман, він має вигляд утомленого красеня, який вже пожив своє. Він має невеличке черевце, обличчя не двадцятирічного хлопця, у нього своя манера безтурботно й елегантно рухатись, а також людяність в очах, яка зробить цю сцену визначним моментом кінематографа. Він ніколи не зміг би танцювати так, якби він не знав років занепаду кар'єри. Радість Андре Агассі, який виграв «Ролан Гаррос» 1999-го, була багата на поразки; грація Джона Траволти, що танцює в «Кримінальному читиві», — щедра на роки забуття.

Він буде номінований на «Оскар» як кращий актор, а «Кримінальне читиво» здобуде Золоту пальмову гілку Каннського кінофестивалю: кар'єра Траволти відновиться, і він знову стане одним із найбільш запитаних акторів світу. Його

наступні успіхи («Без обличчя», «Тонка червона лінія») матимуть той ефект, якого вони не мали б, якби Траволта не зазнав невдач.

Радість життя

Радість воїна може також набувати прозаїчнішої форми, більш повсякденної, тобто може бути радістю життя. Коли ми долаємо певні випробування, то починаємо цінувати прості речі.

Музиканти, що працювали з Барбарою в одній студії, часто дивувались її гарному настрою та простоті. Знаючи історію співачки, чувши пісні, дізнавшись про її нещасне дитинство та роки невдач, вони уявляли собі її як різку й сувору жінку. Та вона здивувала їх своєю життєрадісною вдачею. За столом співачка була веселою, полюбляла жартувати. На гастролях, у дорозі, вона сміялася за найменшої можливості. Радість життя не виникає тоді, коли дістаєш винагороду чи досягаєш певного рівня заробітку: вона існує сама собою, вона самодостатня. Часом нам треба зазнати поразки, щоб дістатись істинної розради, про яку гарно сказав Клеман Россе у книжці «Вища сила»: «Немає достеменнішого прояву радості, ніж просто відчувати її, живучи».

Я зустрічав підприємців, чий характер мене вразили. У напружених ситуаціях, під час ухва-

лення непростих рішень, вони дивували мене своєю внутрішньою рівновагою, радісною манерою виконувати свої обов'язки. Це були бізнесмени на межі банкрутства. Та вони знайшли в собі силу применшити вагу того, що відбулося. Багато інших людей, які не зазнали невдач, повсякденно животіють у стражданнях і тиску, часом поводячись нестерпно зі своїми співробітниками. Якщо наші невдачі можуть надати особливий смак подальшим успіхам, вони також мають силу змусити нас інакше цінувати наші звичайні дні — наче спокій після шторму.

«Блукати лісом поміж осінньої папороті — це і є тріумф. Навіщо потрібні ті ваші схвалення та овації?» Є в цьому вислові Чорана щось геніальне. Що може бути більшим тріумфом у світі, ніж відчувати себе живим, насолоджуючись красою природи? Великий тріумф приступний тим, хто пройшов випробування.

Радість у нещасті

Як визначити ту радість, яку ми відчуваємо в нещасті, коли мусимо скерувати всі наші сили й ресурси на своє одужання після поразки або хоча б на те, щоб опанувати себе? Коли настає вирішальний момент, радість потребує енергії. Це і є радість воїна в найчистішій своїй формі: радість у нещасті.

Ви можете подумати, що доволі дивно відчувати радість перед лицем загрози.

Утім, без жодного сумніву, вона тоді є найсильнішою, це реакція на скрутне існування чи насильство.

Розуміння сутності радості в нещасті дає нам змогу порівняти його з радістю в щасті. Коли ми щасливі та задоволені, тінь, що нависає над нашим щастям, не примножує його. А коли нашої радості загрожують, вона стає інтенсивною та справжньою.

Рей Чарлз і далі радіє після втрати брата, матері та зору: ось радість у нещасті.

«Успіх — це зазнавати поразки за поразкою, але не втрачати свій ентузіазм», — говорить Вінстон Черчилль. «Ентузіазм» є гарним прикладом радості в нещасті.

Саме ця форма радості жила в серці генерала де Голля, коли він вирушав до Лондона в червні 1940-го.

У погляді Томаса Едісона, який безсонними ночами намагався засвітити світло.

У тілі дзюдоїста, який падає, але не є переможеним.

У плечах боксера, який тримає удари суперника, але готовий завдати й ударів у відповідь.

І в нас щоразу, як невдача запалює нашу сміливість із новою силою або коли вирішальний момент змушує нас забути про свій смуток.

Радість у розвитку

Радість у нещасті часто подвоюється завдяки розвитку наших талантів чи здібностей. Одна з найбільших насолод — використання і розвиток можливостей, що їх нам пропонує життя, або, як казав Арістотель, «вивільнення нашої сили». Античні філософи вживали вдалий термін *progrediens*, щоб описати людину, яка не є ідеальною, але з кожним днем стає дедалі кращою. Бути *progrediens* означає бути людиною, що просувається своїм шляхом: ось такою і постає мета нашого існування.

Є людські якості, що розвиваються тільки завдяки поразкам і перешкодам.

Леонардо да Вінчі роками писав свої картини. Він провів 15 років над полотном «Свята Анна з Марією і немовлям Христом», яке так і залишилося незавершеним. Варто уявити художника, котрий працює над своїм шедевром протягом років. Він виправляє, допрацьовує, удосконалює. Дозволяє собі сумніватися навіть перед своїми учнями, думає все покинути, але знову повертається, щоб допрацювати цю картину в творчій люті. Він відчуває радість розвитку під час роботи над картиною. Це не є щастям. Якби він не помилявся і в ньому не панував страх покинути цю роботу, він не розвивався б — його радість була б незначною.

Спіноза пише таке: «Радість — це перехід від незначного до великого вдосконалення». Ось чому часом ми знаходимо силу й далі провадити свою битву, щойно зазнавши поразки: вона дає нам шанс ліпше зрозуміти світ і розвинути наші таланти, а вони своєю чергою допомагають нам піти цим шляхом «від незначного до великого вдосконалення».

Тепер ми краще розуміємо, що допомогло Дж. К. Роулінг опанувати себе, коли вона не мала ні грошей, ані домівки. Почуваючись невдахою, вона перебувала години за рукописом про пригоди Гаррі Поттера. Це була подвійна радість. Радість у нещасті, яка дала їй силу протистояти. А також радість у розвитку, що допомагала їй вибудувати історію, створювати персонажів, вигадувати всесвіт.

Уявімо собі письменницю, яка схилилася над рукописом, що лежить на столі з червоного дерева. Невдачі показали їй, що вона спроможна знайти радість навіть у нещасті. Потроху радість від торованого шляху допомагала їй загоювати рани.

Містична радість

Урешті-решт, наші поразки можуть допомогти нам віднайти більш радикальну радість — «шаленішу» навіть: дозволяти собі геть усе. У цьому

випадку воїн більше не воює. Проте його відмова від боротьби є гучною заявою.

Для стоїків, перших християн і більшості містиків справжня радість досягається в бідності. Треба вміти відмовлятися від усього, що штучно робить нас щасливими, — від малих успіхів, визнання, влади, — щоб доторкнутися до істини, яку стоїки називали космічною енергією, християни — Богом, а містики навмисне не давали жодного імені. Труднощі в житті можуть привести нас до такої відмови, подарувати нам зустріч із істиною. Що більша поразка, то осяжніша наша радість: вона містична.

У «Вищій силі» Клеман Россє зображує парадоксальну радість: «Ми можемо побачити інший разючий приклад суперечливої ейфорії в спогадах Мішлє про дитинство: “Пам’ятаю, як відчував нещастя й ненависть, я боявся невідомого майбуття та наближення ворога (1814!). Ворог був близько, він насміхався з мене. Та одного дня, у четвер зранку, я прийшов до тями. Усюди був сніг і темно, я не знав, чи буде в мене ввечері трохи хліба, і, здавалося, для мене все скінчено — та я почувався стоїком, хоч і без цього біблійного уявлення про надію. Вдаривши холодною рукою по дубовому столу (який я зберіг дотепер), я відчув жваву радість, що ознаменувала мою молодість і моє майбуття”. Такі тексти нагадують, що радість

як троянда, що про неї говорить Ангелус Сілезіус у “Херувимському мандрівнику”. Вона може з’явитися без будь-якої на те причини. Таким чином автори демонструють, що ця емоція може нас охопити в найбільш нетиповій ситуації, коли нема жодної суттєвої причини для веселощів».

Що краще, ніж наші невдачі, може привести нас до «найбільш нетипових ситуацій», де «нема жодної суттєвої причини для веселощів», щоб нарешті дати нам нагоду зрозуміти єство радості?

Ця ідея може здатися божевільною. Однак рука Мішле, яка б’є по столу, символізує те, що радість відчувається в контакті з реальністю. Бути радісним — це перебувати в контакті з дійсністю, вміти знайти в ній щось, що ми любимо: тіла наших коханців, промінь сонця, який гріє щокку, м’язи, що болять після тренувань, навіть якщо ми за ґратами...

Містики можуть відмовитися від усього, та їм таки лишається істина: дійсність просякнута космічною енергією, яка для інших є любов’ю Бога чи силою життя.

* * *

«Радість не ладнає з дійсністю, тимчасом як смутток, на жаль, без упину воює з нереальним», — пояснює Клеман Россе.

Відчуваючи радість воїна, ми здибуємося з дійсністю, яку супроводжує запізнілий тріумф (що має в собі радість повернення додому), тріумф нашого перебування у світі (він має в собі радість життя), тріумф нашого опору випробуванням (який має в собі радість у нещасті), тріумф ефективно виконаних завдань (має в собі радість у розвитку).

Радість і поразка близькі й філософічно пов'язані: обидві являють собою ознаки контакту з реальним. Ми тепер краще розуміємо, чому поразка не є синонімом смутку й може допомогти нам звестися на ноги, стати на шлях радості.

ЛЮДИНА — НЕДОСКОНАЛИЙ ЗВІР

Людина — єдина тварина, яка діє невпевнено, постійно вагається, рухається навпомацки і планує майбутнє в надії на краще, але зі страхом поразки.

Анрі Бергсон

На цій стадії наших роздумів, мабуть, вас долають сумніви. Чи не надаємо ми поразці зовеликого значення? Хіба ж нема помилок, які нас нічого не навчають, на яких ми не зростаємо?

Щоб відповісти на це запитання, треба звернутися до антропології.

«Можете собі уявити павука, який не вміє плести павутиння?» — хитро запитує публіку Мішель Серр на одній із своїх конференцій. Павук не помиляється, тому що підкорюється інстинктам, дотримується вказівок природи. Достоту так само бджоли не схиблюють, обмінюючись інформацією. Їхні сигнали чудово передають та приймають — жодних непорозумінь у бджіл.

«Тварина не помиляється», — підсумовує філософ. З людьми все інакше. Нам не завжди щастить зрозуміти одне одного, і мало хто з нас здатен збудувати прихисток у лісі. Однак ми винайшли літературу й архітектуру.

Те, що спостерігається на рівні виду, також виявляється й на індивідуальному рівні: що частіше ми провалюватимемося, то більше вивчатимемо та відкриватимемо. Оскільки наші природні інстинкти недосить сильні, щоб контролювати нашу поведінку, ми вчимося міркувати, вдосконалюємо вміння, розвиваємося. Різні дії можуть бути складніші для людських дітей, аніж для дитинчат звірів, але такі труднощі й роблять нас кращими за них. Ми меншою мірою визначаємося природою і зустрічаємо більше перешкод, але, долаючи їх, отримуємо більше.

Порівняймо немовля та лоша на наступний день після їхнього народження. Новонароджене дитя не може ні говорити, ні ходити. Перед тим як зробити перший крок, дитина падає близько двох тисяч разів — дві тисячі поразок перед першим успіхом.

Лоша не долає такого важкого шляху. Щойно покинувши утробу матері, воно зводиться на ноги, випрямляється й за кілька хвилин починає ходити. Етологи кажуть, що це є доказом того, що лоша

народилося своєчасно, природа завершила свою роботу. Тепер йому треба лише йти за інстинктом.

Новонароджене немовля, навпаки, прийшло у світ зарано, воно не пристосоване. Проте мусить компенсувати цей гандж. Така ідея не є новою: античні філософи вже заявляли про те, що природа *знехтувала* людиною. А в культурі вони бачили наслідок нехтування. Ця гіпотеза простежується в усій історії філософії. «Словом, усі звірі є пристосованими й досконалими, і тільки людина ніби ескіз... Природа завершила всю свою працю, але вона покинула людину, лишивши її саму собі», — підсумовує Фіхте 1796 року.

Занедбаній і недосконалій дитині доведеться вчитися на своїх невдачах, щоб розвиватися. Ба більше: вона вчитиметься на помилках своїх предків, що є характерним для цивілізації. За три місяці після народження немовля почне неймовірну подорож. Але не лоша. Дитині треба буде 10—15 місяців, щоб навчитися ходити, але вона також може навчитися кермувати автівкою чи літаком.

Руссо бачить у «здатності до вдосконалення» суто людську особливість: людина вільна від покірності інстинктам, вона може постійно вдосконалювати себе, виправляючи свої помилки. Здатність до вдосконалення, пише він, — «це властивість, яка за допомогою обставин розвиває і всі інші властивості, і вона існує в нас як

в індивідах, а тим часом тварина і її вид залишаються на тисячі літ такими, якими вони були в перші роки свого життя».

Вміти жити для людей як тварин, що ними ми є, — це вміти помилятись, робити з наших помилок і помилок нашого виду щось нове. Звичайно, тварини також інколи вчаться на помилках. Дикий тхір розуміє, коли треба зловити пацюка, щоб той не встиг укусити. Лисиця знає, яких ягід слід уникати, щоб не отруїтись. Одначе ці знання мінімальні проти тих, що закладені в їхніх інстинктах. І головне: вони не можуть передати свій досвід майбутнім поколінням.

На початку XX століття гіпотеза «недосконалої» при народженні людини знайшла своє перше наукове підтвердження. Голландський біолог Луї Болк 1926 року характеризував людський вид за його *передчасністю*, яку він окреслив терміном «неотенія». У подальших дослідках, порівнюючи ембріональний розвиток людини і приматів (шимпанзе, горили, орангутана), зоологи визначили, що вагітність у людини має тривати 21 місяць, а не дев'ять. Зі свого боку, ембріологи дійшли висновку, що для повного формування клітин людського плоду потрібні 18 місяців. Таким чином, плоду бракує від 9 до 13 місяців вагітності, щоб дозріти, та цю помилку природи вже не можна виправити.

Це добре, бо ми надто рано приходимо у світ і нам випадає навчатися навпомацки, вчитися на наших невдачах.

Ба більше: ми не просто звірі, що помиляються та вчаться на своїх помилках і помилках наших побратимів. Ми недосконалі звірі, народжені зарано, неідеальні. Утім, ця помилка природи є потужною іскрою, рушійною силою нашого прогресу.

Фройд, наприклад, бачить у передчасному народженні — мабуть, тому що людина розвивається, — джерело нашої здатності стати істотами, наділеними мораллю. «Початкове безсилля людини стає головним джерелом усіх моральних мотивів», — пояснює вчений в одному з перших своїх текстів «Вступ до психології». Як не відчувати відповідальності за вразливе немовля? Як не піддаватись обов'язку захищати його? Ми звертаємося до моралі, щоб урівноважити цю помилку природи. З тієї самої причини ми і стаємо соціальними істотами: щоб компенсувати залежність від немовляти. Важливість людських стосунків та родини може бути спричинена дитячою розгубленістю через раннє народження.

Помилка природи також формує нашу велич. Людина стала людиною тоді, коли відмовилася лишити помирати слабкого, коли зупинилася доглянути старого. Вона стала людиною,

відмовившись від законів еволюції: у нашій цивілізації слабкі мають право на виживання.

Кожне з нас у дитинстві повторює те, що відбувалося в еволюційній історії нашого виду: ми ростемо, відмовляючись від природної агресії. Ще замолоду ми усвідомлюємо основні заборони нашої цивілізації: ми не дозволяємо собі реалізувати свої найбільш асоціальні, агресивні чи сексуальні імпульси. Фройд називає цей процес «витісненням». Воно допомагає нам виховувати себе, перетворювати нашу природну агресію на енергію — «лібідо», — яке скеровуємо в інше річище: на роботу, навчання, творчість. Ми наділяємо цю енергію іншою формою, втілюємо її в межах, дозволених нашою культурою. Ми її, якщо вживати терміни Фройда, «сублімуємо». І справді добре, що наші природні пориви не можуть досягти своєї мети: так ми стаємо творчими, цивілізованими, гуманними.

Будучи недосконалими звірями, ми здатні на сублімацію.

Оскільки ми здатні до сублімації, ми є звірами, що помиляються, але й виправляють помилки, аналізують свої невдачі й далі розвиваються.

Щоразу як сумніваємось у перевагах поразок, які нас ранять та змушують почуватися недосить хорошими, ми маємо згадати про те, що зробило людство таким, яке воно є: ми відрізняємо

себе від тварин, тому що вміємо перетворювати усі наші помилки на силу.

І помилки природи, яка передчасно нас відправляє у світ.

І помилки наших агресивних імпульсів, що їх можемо сублімувати.

І ті, які ми подибуємо у своїх проєктах і на яких ми навчаємось, навіть не завжди тямлячи це.

Ми — звірі, чиї дії недосконалі, а також недосконалі звірі, з тієї простої причини, що ми вільні. Декарт започаткував теорію про те, що тварини є машинами, а ми її не зрозуміли.

«Треба сприймати тварину як механізм, щоб зрозуміти, як працює її тіло», — пише він у листі до герцога Ньюкасла. Думка про те, що серце коня — це насос, а його артерії — приводні паси, допомагає пояснити, як кінь «функціонує». Через цю аналогію Декарта звинувачують у тому, що він заперечує страждання тварин. Однак автор праці «Начала філософії» знав, що тварини відчувають страждання. Своєю теорією він хотів підкреслити інше: дії та реакції тварин підкоряються інстинкту так чудово, що це робить їхні дії автоматичними, механічними. І навпаки, він намагався показати, наскільки людська поведінка відмінна від тваринної. Ми «функціонуємо» не як машини, а значно краще! Якщо тварини — це машини, що функціонують,

ми були б несправними машинами. Проте насправді ми занадто вільні та складні. Ми сумніваємося, переживаємо, сумуємо. Жодна тварина не може хотіти протилежного до своєї природи. Якщо нам часом не вдається зрозуміти одне одного, то це тому, що ми не використовуємо мову просто для обміну сигналами. Бути людиною — це не бути машиною: ось що хотів сказати нам Декарт, і це чудова ідея.

Ми недосконалі звірі й механізми, які не функціонують. Наші поразки це доводять. Ідеться про те, що вони показують, наскільки ми вільні завжди, навіть тоді, коли вони нас пригнічують.

Нарешті, зважаючи на свої бажання, ми також стикаємося з невдачами, і це робить нас величними: ми відчуваємо, що нам чогось бракує і що ми можемо це компенсувати.

«Успішні» тварини мають лише потреби. Їм досить бути задоволеними. А для нас усе не так: коли наші базові потреби задоволено, ми й далі чогось бажаємо, нам таки чогось не вистає. Наші бажання є невситимими. Щойно ми вдовольнили одне, як одразу з'являється інше. Об'єкт нашого першого бажання здавався нам Граалем. Та досить було дістатися його, щоб Грааль негайно опинився в іншому місці. Здається, за об'єктами наших бажань є щось неприступне: наші бажання відрізняються від природних потреб, прагнуть неможливого.

«Будь-яке бажання — це бажання вічності», — говорить Платон. Гегель підтримує цю ідею, але замінює вічність на визнання. Як на нього, всіляке бажання — це бажання абсолютного визнання нашої цінності, що його, за визначенням, ми ніколи не можемо здобути. Фройд вважав, що будь-яке бажання являє собою нездійсненне прагнення повернутися в утробу. Лакан, послідовник Платона, Гегеля та Фройда, називав цей дивний і неможливий предмет нашого бажання «об'єкт а».

Ідея завжди та сама: бажання означає прагнення неможливого. Означає неможливість задовольнити потреби, але стати величним, креативним, живим.

Завдяки цій порожнечі, завдяки невдалим спробам справдити мрію ми залишаємося сміливими, неспокійними, зацікавленими, амбітними — тобто людьми. Якби ми могли задовольнити бажання, наш пошук закінчився б, як і наша творчість. Ми стали б задоволені, спокійні, але цей спокій був би схожий на смерть. Хіба це не гірше за поразку?

«Бажати» походить від латинського слова *desiderare*, що його давньоримські астрологи і провісники протиставляли *considerare*. *Considerare* означало споглядати зірки, щоб знати, чи буде доля сприятливою. *Desiderare* означало шкодува-

ти про відсутність зірки, про сприятливий знак долі — «шукати втрачену зірку».

Таке визначення бажання є неймовірним. Воно говорить, що нам завжди чогось бракує, і це робить нас живими. Ми шукаємо свою втрачену зірку. Байдуже, називається вона вічністю, визнанням чи поверненням до утроби. Важливо, що бажання це нездійсненне.

Сила бажання беззаперечно є тим, що відрізняє нас від тварин. Звірі, як-от вищі ссавці, мають совість, відчують біль, бояться смерті, розвивають моральні навички та здатні на альтруїзм. Із розвитком етології, науки по поведінку тварин, стає дедалі важче визначати сутність людини. Кордон між людиною та твариною стає дедалі розмитішим. Однак жодне дослідження на сьогодні не вказує на те, що тварини шукають свою «втрачену зірку». Можливо, у цьому й полягає розбіжність між людиною і твариною. Тварини не присвячують свої життя прагненню неможливого, як ми. А для нас це навіть є метою нашого існування.

«Людина — єдина тварина, яка діє невпевнено, постійно вагається, рухається навіпамацьки і планує майбутнє в надії на краще, але зі страхом поразки», — пише Анрі Бергсон.

Люди дійсно вагаються, але тому, що вільні. Рухаються навіпамацьки, адже шукають свою зірку.

ЧИ Є НАША ЗДАТНІСТЬ ОДУЖУВАТИ ПІСЛЯ ПОРАЗКИ НЕВИЧЕРПНОЮ?

Ще від самісінького початку цього твору змагаються між собою два уявлення про мудрість поразки.

Коли ми бачимо в поразці шанс одужати, віднайти себе чи відкрити для себе інші можливості, тоді говоримо про «становлення».

А коли добавчаємо обмовку за Фройдом, що пробуджує підсвідомі бажання, або щасливий випадок, щоб розпитати себе про свої амбіції, тоді ми кажемо про «сутність».

У першому випадку мудрість поразки є екзистенційною: припускатися помилок означає запитувати себе про те, ким ми можемо стати. У другому — психоаналітичною: помилки дають нагоду запитувати себе про наші найпотаємніші бажання, шукати свою істину й намагатись її аналізувати.

Перший випадок змальовано за Сартром, другий — за Фройдом та Лаканом.

Ці дві мудрості непомітно суперечили одна одній протягом усіх наших роздумів. Утім, чи справді вони навзаємовиключні? Якщо ми радикально сприймаємо кожну із цих концепцій, то так.

Сартр віддавав перевагу тому, щоб уникати питання «ким я є», питання щодо своєї «сутності» або «потаємного бажання». Вони стримують мене, пригнічують мою свободу. Тому що моя здатність до одужання, до переродження є необмеженою: *гра закінчується* тільки після смерті. Моє існування припиняється в день моєї загибелі, коли моя сутність стає просто трупом. До того моменту я можу стати тим, ким захочу.

І навпаки, Лакан, сучасник Сартра, вважав, що підсвідоме бажання будує сутність. У мені закладена доля: результат моєї сімейної історії, вісь, за яку я не можу вийти. Неможливо перероджуватися безліч разів: я маю зізнатися собі у своєму бажанні, щоб і далі спокійно жити.

Тобто постійні невдачі Мішеля Турньє на здобутті ступеня з філософії були обмовками за Фройдом, підсвідомими бажаннями. А депресія П'єра Ре, згідно з теорією Лакана, могла означати тільки невірність своїм бажанням, сімейній

16. Чи є наша здатність одужувати після поразки невичерпною?

історії. Він може одужати тільки тоді, коли почує власну підсвідомість.

Цю суперечність можна розв'язати для себе по-різному.

Перший варіант: обрати одну зі сторін, яка відображає ваші погляди: або безмежна свобода за Сартром, або детермінованість підсвідомого за Фройдом. Посісти власне місце в дебатах ХХ століття, про які я писав у попередній своїй книжці «Філософи на кушетці». Там я уявляв собі, як за зачиненими дверима зустрічаються Сартр і Фройд: екзистенціаліст опиняється в кабінеті психоаналітика, але щойно той вмощується на кушетці, як ми розуміємо, що він для себе доводить неіснування підсвідомості...

За наших днів ми спостерігаємо схожу дискусію між психотерапевтами-біхевіористами та психоаналітиками — послідовниками Фрейда й Лакана. Перші думають, що даремно протягом місяців або років лежати на кушетці для того, щоб одужати після невдачі, і пропонують різні способи налагодити життя, змінити уявлення, навчитися бачити склянку «наполовину повною», «перепрограмувати» себе на успіх. Другі звинувачують перших у запереченні підсвідомого, лікуючи лише симптоми та прирікаючи своїх пацієнтів на повторення невдалий

сценаріїв. Перші покладаються на коротко-часну терапію, останні зауважують, що треба багато часу на те, щоб припинити брехати самому собі.

Другий варіант: проживати різні роки свого життя по-різному. У 20 років давати перевагу екзистенціалізму. За кілька років опинитися на кушетці й запитувати себе про свої бажання. Замолоду зробити з власних помилок рушійну силу для розвитку й дослідження нових життєвих шляхів. Пізніше використовувати їх як можливості, щоб запитати себе про свою історію, про емоційний спадок, якого ми не обираємо, і про те, ким хочемо стати.

Мої учні в ліцеї мали від 13 до 18 років. Вони дивилися на мене широко розплющеними очима, коли я розповідав їм про підсвідомі бажання, які їх визначають. Вони навіть і уявлення не мали, що ті йдуть із дитинства, а точніше успадковуються від предків. Якщо гіпотеза й інтригує їх, насправді вони не хочуть чути про неї. Ніщо не спокушає їх дужче, ніж ідеї Сартра щодо нескінченних можливостей, цілковитої свободи, яка хоч і обтяжує, але також збільшує зону відповідальності. І навпаки, маючи справу з компаніями, зі старшою публікою, я помічаю, як у них відгукуються згадки про витіснені бажання й вірність. Із досвіду вони знають,

16. Чи є наша здатність одужувати після поразки невичерпною?

що ідея Сартра про цілковиту свободу не відповідає реальності.

Третій варіант, найбільш спокусливий: спробувати не вважати теорії суперечливими. Намагатися знайти себе, лишаючись вірним своїм бажанням. Використовувати поразки, труднощі та проблеми з метою наблизитися до своєї «вісі» — до того, ким ми є насправді, до своєї сутності. Ось що фраза Ніцше «стань тим, ким ти є» насправді означає.

Стань: не заперечуй своїх помилок, а перетвори їх на можливості.

Тим, ким ти є: не зраджуючи те, що для тебе є насправді важливим, не зраджуючи бажання, які роблять тебе індивідуальністю.

Наприкінці семінару під назвою «Етика психоаналізу» Жак Лакан стверджує: «Єдине, у чому ми можемо бути винні в аналітичному плані, — це в тому, що ми піддалися своїм бажанням». Що це за *бажання*, якому ми маємо бути вірними у всьому? Ми хотітимемо його змінити, зробити з нього нашу сутність чи долю. Але також ми можемо його почути як *частину* нас самих, нашої історії, нашого дитинства, нашої відмови від асоціальних імпульсів, нашого місця в сім'ї...

У дорослому віці відчувати провину за те, що ми знайшли для себе найголовніше бажання,

не означає конче зациклитися потім на ньому: це просто зізнатися, що ми не «будь-хто незрозуміло звідки», як екзистенціалістські антагоністи чи протагоністи, а насправді є особистостями з певною історією. А далі ми можемо розвиватися так, як нам того хочеться, не зраджуючи своїх бажань і спадщини.

Складність тут у тому, щоб зізнатися собі у спадковому бажанні, прийняти чиєсь визначення, яке ми не вибирали за свою сутність. Ми, як представники західної культури, що звикли до свободи вибору й мислення, не погоджуємося із цією ідеєю. Одначе це просто здоровий глузд. Ми — вихідці з нашого дитинства, а також із історії, яка відтворюється протягом кількох поколінь. Як думати, що така історія не веде нас до того, ким ми є, до первісних визначених поривань? А втім, це не прирікає нас на визначену долю.

Великі творці, за твердженням Ніцше, — це ті, хто повністю приймають у собі свій спадок. Інші витрачають стільки енергії, щоб сховатися від самих себе, що їм більше не залишається енергії на своє становлення. Тільки-но зрозумівши, звідки ми і хто, ми приймаємо це, нам лишається свобода *танцювати* навколо своєї осі, стати вірними тому, що ми не можемо змінити. Треба знати землю, щоб посадити там дерево, яке на ній ростиме. Наші поразки можуть

16. Чи є наша здатність одужувати після поразки невичерпною?

допомогти нам дізнатися, де є наша земля. Прийняти це й навчитися танцювати.

Усупереч тому, що кажуть деякі терапевти, наша здатність до відновлення не є безмежною. Утім, якщо ми залишатимемося вірними тому, що важить для нас, вона зростатиме. Варто лише згадати Шарля де Голля, Барбару, Річарда Бренсона чи Девіда Бові. У підґрунті як поразок, так і успіхів лежить вірність їхньому особистому пошуку, осі.

Девід Бові змінював обличчя, персонажів, жанри, перевинаходив себе, але лишався вірним музиці — не ідентичності, не сутності, але проєкту, бажанню, своїй зірці. Це ми в ньому й любимо. Щось у його голосі, хай якими тривалими були періоди між релізами альбомів, виказувало цю вірність.

Ми маємо значно більше свободи, ніж нам здається. Визначення нашого пошуку, на якому не маємо поступатися, робить нас і менш, і більш вільними одночасно. Менш вільними, тому що не все є можливим. Більш вільними, позаяк ми ставатимемо кращими, залишаючись на своїй осі, вірні своїм бажанням.

Два філософічні напрями, але одна мудрість поразки: вона дає нам свободу, хоч навколо й безліч обмежень.

Висновки

Французьке слово *échec* — поразка — походить від арабського *al cheikh mat*, що означає «король мертвий».

Я написав цю книжку, воліючи показати протилежне: коли ми зазнаємо поразки, король у нас самих не вмирає. Навпаки, завдяки їй він починає розуміти свою силу. Великі королі стають такими у битві, коли самі собі дивуються й відкриваються іншим. Звісно, поразки не є приємними. Проте вони відчиняють нам вікна у реальність, дають нам змогу виявити наші можливості та поставити собі особисті запитання про наші найпотаємніші бажання: короля поранено, хай живе король!

Думка про арабське походження цього слова не є однотайною. *Échec* може походити з перської *sha mat*, що означає «король здивований». У поразці інколи є чому дивуватися: такою великою є наша здатність одужувати, а наші поразки мають величезну силу зближувати нас із іншими чи розкривати нас для нас самих, розплющувати нам очі. Варто зазнати невдачі, щоби збагнути, у чому полягає радість життя і краса нашого світу.

А може, слово *échec* просто походить від старофранцузького терміна *eschec*, що з'явився в XI столітті й означає «здобич», тобто те, що армія відбирала у ворога, або вкрадену в когось річ, або врожай садівника: у будь-якому разі це означає перемогу. Заманливо повірити в цю етимологію, бо саме вона веде нас до розуміння мудрості поразок.

Наші поразки — це здобич, а інколи навіть і справжній скарб. Треба наражати себе на ризик життя, щоб знайти цей скарб, а потім розділити його з людьми, щоб зрозуміти його ціну.

Додатки

Якщо

Редьярд Кіплінг

Як вистоїш і голови не схилиш,
Хоч зводять осуд і помії ллють,
І покладаєшся на власні сили,
Хоч у зневірі лають і кленуть.

Як збережеш надію в безнадії,
Оббріханий — не вклонишся брехні,
Як злість втамуєш, хоч навколо злії,
Як слово й честь не втопиш у багні.

Як мрійництво не занапастить мрії,
Не стане думка думанням пустим,
Як Успіх і Біда твій рух не спинять,
А стануть вітром на шляху твоїм.

Як будеш вищим за дурні обмови,
Що слово правди в пастку завели,
Як із руїн знов вивершиш будову,
Із пороку — надію, без хули.

Як всі здобутки, славу, перемоги
На кін поставиш враз і без вагань,

Додатки

А як програєш — знайдеш силу й змогу
Прийняти це без зайвих нарікань.

Якщо примусиш серце, нерви, жили
Служити, коли сили на межі,
Коли усе важливе відлетіло
І Воля лиш наказує: «Живи!»

Як гідно говоритимеш з юрбою,
Перед правителем в мовчанку не впадеш,
Як друзі й вороги рахуються з тобою
На відстані, яку ти відведеш.

Як мить минушу, що летить неспинно,
Наповниш сенсом, справами, радій:
Цей світ скоривсь, твоїм став володінням.
Ба більше: ти — Людина, синку мій.

Книжки,
завдяки яким з'явилася ця розвідка

- André Agassi, *Open* (J'ai Lu)
Alain, *Propos sur le bonheur* (Folio)
Hannah Arendt, *Condition de l'homme moderne* (Pocket)
Gaston Bachelard, *La Formation de l'esprit scientifique* (Vrin)
Samuel Beckett, *Cap au pire* (Éditions de Minuit)
Henri Bergson, *L'Énergie spirituelle* (Payot) et *La pensée et le mouvant* (PUF)
Patrick Boucheron, *Leçon inaugurale au Collège de France* (Fayard)
David Buckley, *David Bowie, une étrange fascination* (Flammarion)
Albert Camus, *Discours de Suède* (Folio)
Emmanuel Carrère, *Le Royaume* (Éditions de Minuit)
René Char, *Les Matinaux* (Poésie Gallimard) et *Feuillets d'Hypnos* (Folio)
Winston Churchill, *Mémoires de guerre* (Taillandier)
Cioran, *De l'inconvénient d'être né* (Folio)
Corneille, *Le Cid* (Pocket)
Charles Darwin, *Journal de bord du voyage sur le Beagle* (Jacqueline Champion)
Descartes, *Discours de la méthode, Lettre au marquis de Newcastle et Principes de la philosophie* (Œuvres complètes, «Tel» Gallimard)
Einstein, *Comment je vois le monde* («Champs» Flammarion)

- Évangile selon saint Matthieu, La Bible. Traduction de Louis Segond
- Fichte, *Fondements du droit naturel* (PUF)
- Freud, *Essais de psychanalyse* (Payot) et *Malaise dans la civilisation* (PUF)
- Charles de Gaulle, *Mémoires de guerre et Mémoires d'espoir* (Plon)
- Julien Gracq, *Un beau ténébreux* (José Corti)
- Philippe Hayat, *L'Avenir à portée de main* (Allary Éditions)
- Héraclite, *Fragments* (PUF)
- G. W. E. Hegel, *Phénoménologie de l'Esprit* (Folio)
- Eugen Herrigel, *Le Zen dans l'art chevaleresque du tir à l'arc* (Dervy)
- Friedrich Hölderlin, *Patmos* (Œuvres, Pléiade)
- Emmanuel Kant, *Critique de la raison pratique* (Folio)
- Rudyard Kipling, *Tu seras un homme mon fils* (Mille et une nuits)
- Jacques Lacan, *Écrits* (Points Seuil) et *L'Éthique de la psychanalyse* (Éditions de l'Association freudienne internationale)
- Marc Aurèle, *Pensées pour moi-même* (Garnier-Flammarion)
- Montaigne, *Essais* (Folio)
- Rafael Nadal et John Carlin, *Rafa* (J'ai Lu)
- Nietzsche, *Ainsi parlait Zarathoustra* (Le Livre de poche), et *Seconde Considération intempestive* (Garnier-Flammarion)
- Claude Onesta, *Le Règne des affranchis* (Michel Lafon)
- Marcel Proust, *À l'ombre des jeunes filles en fleurs*, manuscrit conservé à la BNF

Pierre Rey, *Une saison chez Lacan* (Points Seuil) et *Le Désir* (Pocket)

Mathieu Ricard, *Plaidoyer pour les animaux* (Allary Éditions)

Clément Rosset, *La Force majeure* (Éditions de Minuit)

Jean-Jacques Rousseau, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (Garnier-Flammarion)

Jean-Christophe Rufin, *Immortelle Randonnée, Compostelle malgré moi* (Folio)

Saint Augustin, *Les Confessions* (Folio)

Jean-Paul Sartre, *L'existentialisme est un humanisme* (Folio),
L'Être et le Néant («Tel» Gallimard) et *La Nausée* (Folio)

Sénèque, *De la brièveté de la vie* (Garnier-Flammarion)

Barüch Spinoza, *Éthique* (Garnier-Flammarion)

Michel Tournier, *Le Roi des Aulnes* (Folio) et *Vendredi ou la vie sauvage* (Folio)

Lao-tseu, *Tao-tö-King, Le Livre de la Voie et de la Vertu* (Folio)

Mark Twain, *Les Aventures de Huckleberry Finn* (Garnier-Flammarion)

Зміст

Вступ	5
1. Поразка як стимул до швидкого навчання	11
2. Помилка як єдиний спосіб знайти істину	22
3. Криза як вікно можливостей	31
4. Поразка для зміцнення свого характеру	42
5. Поразка як урок покірності	52
6. Поразка для пізнання дійсності	61
7. Поразка як спосіб віднайти себе	71
8. Поразка як обмовка за Фройдом або щаслива випадковість	84
9. Зазнати невдачі не означає бути невдахою	95
10. Наважитись означає наважитися на поразку	101
11. Як навчитись наважуватися?	114
12. Невдала освіта?	124
13. Здобути успіх	139
14. Радість війна	151
15. Людина — недосконалий звір	167
16. Чи є наша здатність одужувати після поразки невичерпною?	177
Висновки	184
Додатки	186
Книжки, завдяки яким з'явилася ця розвідка	188

Науково-популярне видання

Серія «Саморозвиток»

ПЕПЕН Шарль
Переваги поразок

Головний редактор *О. С. Кандиба*

Провідний редактор *І. Г. Веремій*

Редактор *Н. В. Бордукова*

Технічний редактор *Д. В. Заболотських*

Дизайнери й верстальники *І. О. Гнідая, В. О. Верхолаз*

ТОВ «Видавництво «Віват»»,

61037, Україна, м. Харків, вул. Гомоненка, 10.

Свідоцтво ДК 4601 від 20.08.2013.

Видавництво «Віват» входить до складу ГК «Фактор».

Придбати книжки за видавничими цінами

та подивитися детальну інформацію

про інші видання можна на сайті www.vivat-book.com.ua

тел.: +38 (057) 717-52-71, +38 (073) 344-55-11, +38 (067) 344-55-11,

+38 (050) 344-55-11, e-mail: ishop@vivat.factor.ua

Щодо гуртових поставок і співробітництва звертатися:

тел.: +38 (057) 714-93-58, e-mail: info@vivat.factor.ua

Адреси фірмових магазинів «Книгарня Vivat»:

м. Харків, вул. Квітки-Основ'яненка, 2,

тел.: +38 (057) 341-61-90, e-mail: bookstorevivat@gmail.com

м. Львів, вул. Дорошенка, 23,

тел.: +38 (032) 255-34-00, e-mail: bookvivatlviv@gmail.com

Видавництво «Віват» у соціальних мережах:

facebook.com/vivat.book.com.ua, instagram.com/vivat_publishing